SLOVENSKÁ
REČ

ROČNÍK 43 — 1978
ČÍSLO 2

Štefan Peciar

VÍŤAZNÝ FEBRUÁR A SLOVENSKÁ JAZYKOVEDA

Všetky naše úvahy o historickom význame Víťazného februára v živote našich národov sa začínajú a končia konštatovaním dvoch skutočností: 1. Bez Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie by nebolo víťazstva československého pracujúceho ľudu vo februári 1948. 2. Strojcom februárového víťazstva robotníckej triedy nad buržoáziou bola Komunistická strana Československa, vyzbrojená revolučnou teóriou marxizmu-leninizmu a zocelená v triednych zápasoch, ktoré viedla s reakčnou buržoáziou od svojho vzniku. Je symbolické, že všetky naše akcie súvisiace s oslavami tridsiateho výročia Februára priamo nadväzujú na zvýšenie pracovnej a politickej aktivity nášho ľudu, ktorá sa spontánne prejavila pri šesťdesiatom výročí Veľkého októbra. A je viac ako symbolické, že tridsiate výročie historického februárového víťazstva si pripomíname v období, keď všetok náš ľud vyvíja maximálne úsilie na splnenie úloh vytýčených XV. zjazdom KSČ na šiestu päťročnicu.

Nedlhé obdobie tridsiatich rokov, čo nás delí od pohnutých februárových dní 1948, v ktorých sa rozhodovalo o budúcnosti našich národov, poskytuje nespočetné svedectvá o tom, že definitívne víťazstvo robotníckej triedy nad buržoáziou je základným medzníkom v novodobých dejinách nášho štátu, je začiatkom novej historickej epochy vo vývine našich národov, epochy budovania socializmu, dosiaľ najspravodlivejšieho spoločenského poriadku, v ktorom vedúcu úlohu v spoločnosti má najpočetnejšia a najrevolučnejšia spoločenská trieda — robotnícka trieda na čele s komunistickou stranou. Je to spoločenské zriadenie, v ktorom niet vykorisťovania človeka človekom, kde neexistujú antagonistické spoločenské triedy a všetky zložky spoločnosti spája a zjednocuje spoločný cieľ: utváranie podmienok pre stále rastúcu hmotnú i kultúrnu úroveň všetkých spoločenských vrstiev a skupín, pričom sa pri rozdeľovaní životných potrieb uplatňuje zásada „Každý podľa svojich schopností, každému podľa množstva, kvality a spoločenskej dôležitosti vykonanej práce“.

V priebehu tridsiatich rokov socialistickej výstavby v našom štáte sa v živote našej spoločnosti uskutočnili mnohé prevratné zmeny, ktorých iniciátorkou bola Komunistická strana Československa. Po znárodnení priemyslu a kolektivizácii poľnohospodárstva sa postupne vybudovala ekonomická základňa socializmu. Vyvlastnením a zoštátnením výrobných prostriedkov sa odstránila možnosť vykorisťovať cudziu prácu a utvorili sa podmienky pre zmenu triednej štruktúry spoločnosti. Riadenie štátu a verejnej správy prešlo do rúk pracujúcich. Zoštátnením školstva sa zabezpečila výchova mládeže v duchu vedeckého svetonázoru. Mohutný rozvoj školstva i mimoškolských foriem výchovy po prijatí demokratických zákonov a nariadení o jednotnej socialistickej škole umožnil státisícom príslušníkov robotníckej triedy, družstevného roľníctva a ostatných vrstiev pracujúcich získať úplné stredoškolské alebo vysokoškolské vzdelanie. Viditeľne sa zvýšila celková vzdelanostná a kultúrna úroveň najširších vrstiev spoločnosti.

Pôsobením ekonomických, politických a ideologických faktorov socialistického spoločenského zriadenia sa menia aj ľudia. Postupne prekonávajú starý spôsob myslenia, vypestovaný v podmienkach triedneho antagonizmu, zbavujú sa prežitkov minulosti a osvojujú si nové pozitívne vlastnosti, charakteristické pre členov socialistickej spoločnosti: predovšetkým nový vzťah k práci a zmysel pre spoluzodpovednosť za spoločnú vec. Pravda, pozitívne črty morálky a etiky socialistického človeka sa v nás nerodia z noci na ráno. Ľudia ich nadobúdajú pri nových formách organizácie kolektívnej práce, ako sú brigády socialistickej práce a iné formy socialistického súťaženia, prijímanie kolektívnych záväzkov, novátorské hnutie a pod., pri ktorých sa uplatňuje kolektívne úsilie dosiahnuť čo najlepší pracovný výsledok.

S prekonávaním pozostatkov triedneho antagonizmu sa menia nielen vzťahy medzi ľuďmi v pracovných kolektívoch, ale aj vzťahy medzi národmi. Vzťahy nedôvery, podozrievania i otvoreného nepriateľstva, ktoré sa po stáročia utvárali medzi národmi a národnosťami v triednej spoločnosti, vystriedali nové vzťahy bratstva, porozumenia a vzájomnej pomoci, založené na zásadách proletárskeho a socialistického internacionalizmu. Priateľské vzťahy medzi členmi socialistického spoločenstva upevňujú jeho jednotu a prinášajú pozitívne výsledky v rozvoji ekonomiky i kultúry každého socialistického národa a štátu. Všetky uvedené pozitívne javy znásobujú naše sily, skracujú na minimum jednotlivé etapy socialistického budovania a sú zárukou ustavičného napredovania našej spoločnosti.

Impozantné výsledky, ktoré naša spoločnosť dosiahla pod vedením KSČ za uplynulých tridsať rokov, potvrdzujú správnosť našej cesty a dávajú

nám istotu, že cieľavedomým úsilím všetkých zložiek spoločnosti dospejeme v historicky krátkom čase k ďalším métam, ktoré vytýčia najbližšie zjazdy KSČ.

Budovanie socializmu utvára mimoriadne priaznivé podmienky nielen pre rozvoj ekonomiky a národnej kultúry, ale aj pre rozvoj vedy a vzdelanosti. Socialistická spoločnosť podporuje rozvoj vedy, pretože sama je vybudovaná na vedeckých základoch. Čestným poslaním vedy v socialistickom zriadení je napomáhať vybudovanie novej spoločnosti a uspokojovať jej ekonomické, technické a kultúrne potreby. Preto socialistická spoločnosť vynakladá na rozvoj vedy mnohonásobne vyššie prostriedky, ako vynakladala buržoázna spoločnosť. Starostlivosťou politických a štátnych orgánov sa u nás v krátkom čase vybudovala rozvetvená vedeckovýskumná základňa s vedúcim postavením Československej akadémie vied a na Slovensku Slovenskej akadémie vied ako vrcholnej národnej vedeckej inštitúcie so sieťou vedeckých ústavov. Podstatne vzrástla aj vedeckovýskumná kapacita vysokých škôl. Rozvíja sa vedecký výskum v mnohých nových vedných odboroch. Slovenská akadémia vied, ktorá si v júni 1978 pripomenie štvrťstoročie svojej existencie, má dnes vyše 50 vedeckovýskumných pracovísk s vyše 4000 pracovníkmi, z ktorých viac ako štvrtina má vysokoškolské vzdelanie.

Po Februári a najmä po založení Slovenskej akadémie vied r. 1953 zaznamenala rýchly kvantitatívny rozvoj aj slovenská jazykoveda. V päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch sa v podstate vybudoval Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, ktorý je dnes hlavným jazykovedným pracoviskom a koordinačným centrom jazykovedného výskumu na Slovensku a pri niektorých úlohách plní funkciu hlavného jazykovedného pracoviska v celej ČSSR. Na plnenie úloh v jazykovednom výskume má JÚĽŠ k dispozícii 48 vedeckých a odborných pracovníkov s vysokoškolským vzdelaním, ktorí sa sústavne zaoberajú vedeckým výskumom slovenského národného jazyka v celom rozsahu, jeho súčasného stavu i jeho vývinu, v menšej miere aj porovnávacím štúdiom slovenčiny a iných jazykov, predovšetkým ruštiny a češtiny. Najväčšia časť kapacity JÚĽŠ sa sústreďuje na výskum súčasnej spisovnej slovenčiny vo všetkých jazykových rovinách. V popredí sú teraz problémy teórie spisovného jazyka, spisovnej normy a jazykovej kultúry, ďalej problémy syntaxe, lexikológie a lexikografie. Jednotlivci vykonávajú výskum aj v iných oblastiach. Dialektológia, ktorá má u nás dlhú tradíciu, sa rozvíja troma smermi: pokračujú práce na jazykových atlasoch, na nárečových monografiách a pripravuje sa slovník slovenských nárečí. Štúdium vývinu slovenčiny sa orientuje prevažne na prípravu historického slovníka slovenčiny zo 16.—18. stor. a na výskum vlastných mien,

v menšej miere na otázky vzniku a vývinu spisovnej slovenčiny. Kolektív rusistiek JÚĽŠ pracuje úspešne v slovensko-ruskej, resp. rusko-slovenskej lexikografii a lexikológii.

Popri JÚĽŠ SAV sa v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch vybudovala (niekde dobudovaním existujúcich katedier) sieť filologických katedier na filozofických fakultách v Bratislave a v Prešove a na pedagogických fakultách v Banskej Bystrici, v Nitre, v Trnave a v Prešove. Na týchto katedrách pôsobia desiatky vysokoškolských pedagógov-filológov, ktorí popri pedagogických povinnostiach vykonávajú vo väčšom alebo menšom rozsahu aj jazykovedný výskum v slovakistike, v slavistike, v rusistike a ukrajinistike, v maďaristike, v germanistike a anglistike, v romanistike, v klasickej filológii i v orientalistike.

Najlepšie kádrové predpoklady pre vedecký výskum na vysokých školách majú katedry slovakistiky. Zásluhou individuálneho výskumu vysokoškolských pedagógov-slovakistov sa dosiahli markantné výsledky najmä v oblastiach dejín slovenčiny, fonetiky a fonológie, štylistiky, frazeológie a lingvistickej štatistiky.

Pomerne dlhú tradíciu na našich filozofických fakultách má popri slovakistike štúdium slavistiky. Slovenská slavistika sa zameriava najmä na štúdium vzniku a najstarších dejín slovenčiny a na štúdium kultúry starých Slovákov. V poslednom desaťročí sa na katedre slavistiky v Bratislave rozvíja aj etymologický výskum slovnej zásoby starej slovenčiny.

Pozoruhodné výsledky dosiahla po Februári naša rusistika vo výskume gramatickej stavby i slovnej zásoby ruského jazyka v konfrontácii so slovenčinou. Rozsiahla je aj produkcia školských gramatík a učebníc ruštiny i praktických rusko-slovenských a slovensko-ruských slovníkov. Súčasná slovenská rusistika na pedagogických fakultách sa orientuje najmä na problémy vyučovania ruštiny.

Dôležité postavenie na Slovensku zaujíma maďaristika. Jazykovedný výskum maďarčiny, ktorý sa pestuje na katedrách maďaristiky na FFUK v Bratislave a na PF v Nitre, je zameraný najmä na historickú gramatiku, dialektológiu, štylistiku a toponymiu. V JÚĽŠ sa v spolupráci s katedrami maďaristiky rozvíja slovensko-maďarský kontrastívny výskum gramatickej stavby.

Medzinárodné uznanie dosiahla slovenská orientalistika, najmä v odboroch arabistiky, indológie, polynézistiky a sčasti aj turkológie.

Výskumná práca ostatných filozofických katedier na slovenských vysokých školách v oblasti jazyka sa sústreďuje prevažne na vypracúvanie školských učebníc a praktických slovníkov.

V jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV je prevažná časť vedeckovýskumnej práce organizovaná v kolektívoch. Vedeckí a odborní pracovníci JÚĽŠ

sú zoskupení do väčších alebo menších pracovných tímov, ktoré riešia spoločensky aktuálne, ale časovo i materiálovo náročné úlohy. Výsledkom tejto kolektívnej práce sú rozsiahle diela ako Slovník slovenského jazyka, Morfológia slovenského jazyka, Atlas slovenského jazyka (I. diel vyšiel, II.—IV. diel sú odovzdané do výroby), Veľký rusko-slovenský slovník, Česko-slovenský slovník (je odovzdaný do tlače), Veľký slovensko-ruský slovník (I. diel je odovzdaný do tlače, na II. a ďalších dieloch kolektív pracuje). V rozličných štádiách rozpracovanosti sú ďalšie kolektívne diela: Slovenský historický slovník (vyšiel ukážkový zošit), Slovník slovenských nárečí (pripravený je ukážkový zošit), normatívny jednozväzkový Slovník súčasnej spisovnej slovenčiny (vypracovala sa podrobná koncepcia diela s ukážkami a začali sa koncipovať heslá). Kolektívne sa vykonávali aj rozsiahle práce na tvorbe, koordinácii a kodifikácii slovenskej odbornej terminológie v komisiách expertov za spolupráce povereného jazykovedca. Výsledkom týchto prác je bohatá séria terminologických slovníkov mnohých vedných a technických odborov. Výsledkom kolektívnej práce bola aj posledná pravopisná a sčasti aj ortoepická a gramatická kodifikácia spisovnej slovenčiny, ktorú reprezentuje jedenásť vydaní Pravidiel slovenského pravopisu od r. 1953. Kolektívne sa vypracovali aj zásady ortoepickej kodifikácie spisovnej slovenčiny, ktoré budú vtelené do akademickej ortoepickej príručky s ortoepickým slovníkom. Na tejto práci sa zúčastnili okrem štyroch jazykovedcov z JÚĽŠ traja jazykovedci z filozofických fakúlt a jeden profesor Vysokej školy múzických umení v Bratislave. Kolektívny charakter má aj široko založený výskum slovenských vlastných mien rozličného druhu, na ktorom sa okrem pracovníkov JÚĽŠ zúčastňujú viacerí pracovníci z filologických katedier filozofických a pedagogických fakúlt. JÚĽŠ je koordinačným strediskom tohto výskumu.

Vedeckí pracovníci JÚĽŠ rozvíjajú jazykovedný výskum aj svojimi individuálnymi prácami. Môžu sa preukázať viacerými knižnými monografiami, ktoré prehĺbili vedecké poznanie nášho národného jazyka a prispeli aj k riešeniu teoretických a metodologických problémov súčasnej jazykovedy. Niektoré z nich našli priaznivý ohlas aj u zahraničných lingvistov.

Veľa výsledkov vedeckovýskumnej práce jazykovedcov z JÚĽŠ i z vysokých škôl sa publikovalo v slovenských jazykovedných časopisoch: Slovenská reč, Jazykovedný časopis, Slavica Slovaca a Kultúra slova, ako aj v periodických zborníkoch Jazykovedné štúdie (vyšlo už 14 zväzkov), Recueil linguistique de Bratislava (vyšlo 5 zväzkov), vo fakultných zborníkoch, ako aj vo viacerých neperiodických zborníkoch. Špecifické problémy slovenskej odbornej terminológie sa riešili v časopisoch Slovenské odborné názvoslovie a Československý terminologický časopis.

Teoretické jazykovedné myslenie sa rozvíja aj na jazykovedných kon-

ferenciách a sympóziách i na prednáškach a diskusiách v Slovenskej jazykovednej spoločnosti.

Už tento letmý prehľad tematiky vedeckovýskumnej práce slovenských jazykovedcov v období po Víťaznom februári vydáva svedectvo o tom, že za posledných tridsať rokov sa slovenská jazykoveda rozrástla do nebývalých rozmerov, že jazykovedný výskum na Slovensku zahrnuje čoraz širšiu problematiku a jazyky rozličných štruktúr, je stále mnohostrannejší.

Vo vývoji slovenskej jazykovedy po Februári sa uplatňujú tri stimulujúce faktory: rýchle rastúce kultúrne potreby budujúcej sa socialistickej spoločnosti, vlastné domáce slovenské a československé jazykovedné tradície a napokon vývin svetovej jazykovedy, v ktorej čoraz dôležitejšiu úlohu hrá sovietska lingvistika. Všetky tri uvedené faktory pôsobia stále, nie však rovnomerne. V päťdesiatych rokoch musela slovenská jazykoveda s pomerne skromnými kádrami riešiť viaceré praktické úlohy, súvisiace s kultúrnymi potrebami novej spoločnosti. Boli to práce na nových učebných osnovách a učebniciach, na tvorbe a koordinácii národnej terminológie mnohých vedných a technických odborov, kodifikačné práce a starostlivosť o jazykovú kultúru. Pri plnení týchto úloh sa ukázalo potrebné nadviazať úzke pracovné kontakty s českými jazykovedcami, ktorí riešili rovnaké úlohy. Spolupráca slovenských a českých jazykovedcov má trvalý ráz a prináša obojstranný úžitok. V krízovom období síce na krátky čas ochabla, ale v sedemdesiatych rokoch sa znovu obnovila v potrebnej miere.

Plnenie spomenutých praktických úloh malo na ďalší vývin slovenskej jazykovedy pozitívny účinok vo viacerých smeroch. Z organizačnej stránky bolo žiadúce sústrediť rozptýlené slovakistické kádre do akademického ústavu. Sústredením väčšieho počtu vedeckých a odborných pracovníkov, ako aj rozsiahlych zbierok pramenného materiálu sa v JÚĽŠ utvorili priaznivé podmienky pre kolektívny spôsob práce. Táto organizácia práce urýchľuje dokončenie jednotlivých etáp výskumu a napomáha odbornému rastu jednotlivých pracovníkov a celých kolektívov. Riešenie nových úloh nútilo jazykovedcov osvojovať si nové pracovné postupy, na základe nových poznatkov z jednotlivých jazykových rovín prehlbovať jazykovednú teóriu a metodológiu. Problematika tradičných výskumných oblastí, hláskoslovia a formálnej morfológie, ustupovala do úzadia a záujem jazykovedcov sa začal presúvať na otázky tvorenia slov, problémy slovných druhov, gramatických kategórií, sémantiky, syntaxe, štylistiky. Neskôr, v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch, sa jednotliví jazykovedci vrátili k problémom fonológie a fonetiky, ale skúmajú ich novšími metódami, ovplyvnenými vývinom metodológie v svetovej jazykovede i novými technickými vymoženosťami.

V jazykovednej teórii a metodológii nadväzovala slovenská jazykoveda v päťdesiatych rokoch na domácu tradíciu. V niektorých prácach ešte doznievala tradičná historicko-porovnávacia metóda, vytláčala ju však novšia metóda štruktúrnej analýzy, a to nielen v synchrónnom opise jazyka, ale aj v diachronickom opise jazykového vývinu. Táto metóda dosiahla v našej jazykovede najväčší rozkvet v štyridsiatych rokoch, ale jej princípy sa v širokom rozsahu uplatňujú aj v nasledujúcom období. Pri porovnávacom štúdiu jazykov sa začali v päťdesiatych rokoch rozvíjať metodické postupy konfrontačnej, resp. kontrastívnej lingvistiky. V súvislosti s používaním samočinných počítačov a iných moderných strojov sa ukázala potreba aplikovať aj v jazykovede matematické, logické a štatistické metódy. Aj tieto metódy sa uplatňujú v istom rozsahu v našej súčasnej jazykovede.

V stále tesnejšom dotyku so sovietskou lingvistikou sa od začiatku päťdesiatych rokov uplatňuje čoraz väčší vplyv sovietskych jazykovedných koncepcií, vybudovaných na zásadách dialektického a historického materializmu. Marxistické jazykovedné koncepcie a princípy marxistickej metodológie sa v našej jazykovede uplatňovali najprv viac-menej deklaratívne. Až v sedemdesiatych rokoch badať cieľavedomé úsilie viacerých slovenských i českých jazykovedcov tvorivo využívať princípy a kategórie materialistickej dialektiky na riešenie teoretických problémov jazyka a jazykovedy. Príklon našej jazykovedy k sovietskej lingvistike mal však aj isté peripetie. V šesťdesiatych rokoch prenikali k nám vplyvy niektorých módnych západných formalistických a špekulatívnych smerov, ako je americký deskriptivizmus alebo tzv. generatívna lingvistika. Keď metodické postupy týchto smerov začali aplikovať aj jednotliví sovietski lingvisti, došlo k paradoxnej situácii, že ich pod heslom svetovosti začali eklekticky napodobňovať aj niektorí naši jazykovedci a tým fakticky oslabovali naše kontakty s marxisticky orientovanou sovietskou lingvistikou. Napriek týmto retardačným momentom vývin slovenskej jazykovedy v rámci jazykovedy československej pri stále sa prehlbujúcich kontaktoch so sovietskou lingvistikou pokračuje v progresívnej línii, ktorej smer sa začal formovať po Víťaznom februári.

Ferdinand Buffa

SLOVOTVORNÁ VARIANTNOSŤ PRI NÁZVOCH VLASTNOSTI

1. Opisu slovotvorného systému spisovnej slovenčiny sa v poslednom čase venovala značná pozornosť. Zisťoval sa najmä repertoár slovotvorných prostriedkov slovenčiny, ako aj možnosti využívania týchto prostriedkov. Zaiste to súvisí aj s tým, že vývin dnešnej slovenčiny, najmä jej slovnej zásoby je veľmi dynamický. V dôsledku toho, ale aj z iných príčin sa v lexike nahromadilo veľa blízkych prvkov variantného charakteru. Takýchto prvkov je pomerne hodne aj v oblasti odvodených slov, preto pokladáme za potrebné venovať im pozornosť. Nazdávame sa, že je dôležité zistiť najmä to, ktorých slovotvorných typov sa táto variantnosť týka a ako sa črtá ich ďalší vývin. Podotýkame, že slovotvornými variantmi tu nazývame rovnoznačné deriváty so spoločným slovotvorným základom, ale s odlišnými sufixmi. (Takéto variantné prvky by bolo možné nazvať aj slovotvornými paralelami.) V lexikálnej rovine sú takéto deriváty ako samostatné pomenovacie jednotky, prirodzene, synonymami.

V predchádzajúcich príspevkoch sme sa pokúsili o synchrónnu charakteristiku slovotvorných variantov tautonymického charakteru typu *kvet* — *kvetina*[1] a slovotvorných variantov pri názvoch mužských osôb.[2] V tomto príspevku podávame charakteristiku slovotvorných variantov pri abstraktných názvoch vlastnosti v spisovnej slovenčine podľa materiálu, ktorý sme získali zo Slovníka slovenského jazyka I—VI (Bratislava 1959—1968). Skoro tretinu z tohto nášho celkového materiálu tvoria abstraktné odvodené názvy, ktoré vytvárajú slovotvorné variantné dvojice. (V našom príspevku sa zaoberáme iba dvojicami, pretože viacčlenných variantných radov je pomerne neveľa a ich výskum by si vyžiadal iný metodický postup.) Možno teda povedať, že slovotvorná variantnosť pri abstraktách je v slovenčine pomerne bežný jav, takže aj z tohto hľadiska si zaslúži pozornosť.

Na existenciu slovotvorných variantov pri abstraktných názvoch v slovenčine nepriamo poukázal už J. Horecký vo svojej súbornej práci Slovotvorná sústava slovenčiny[3], keď pri názvoch vlastnosti so sufixom *-osť* uviedol, že v dávnejších časoch a v nárečiach dodnes mnohým spisovným slovám na *-osť* zodpovedajú názvy s rovnakým významom a slovotvorným

[1] BUFFA, F.: O slovotvorných variantoch typu *kvet* — *kvetina* v slovenčine. Slovenská reč, *41*, 1976, s. 340 n.

[2] BUFFA, F.: Slovotvorné varianty pri názvoch mužských osôb. Slovenská reč, *42*, 1977, s. 136 n.

[3] HORECKÝ, J.: Slovotvorná sústava slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 132 n.

základom, ale s iným sufixom, najmä s *-ka* (napr. *dlhosť — dĺžka, hrubosť — hrúbka* a pod.).

Otázke slovotvorných variantov pri názvoch deja venoval pozornosť aj J. Furdík v práci Zo slovotvorného vývoja slovenčiny, všímajúc si vývojovú konkurenciu medzi jednotlivými slovotvornými typmi deja v začiatočných etapách vývinu spisovnej slovenčiny (autor používa názov „slovotvorné synonymá").[4]

2. Podľa nášho materiálu pri slovotvorných variantoch abstrákt v slovenčine prevažujú názvy vlastnosti, ktorých je o niečo viac ako názvov deja (asi 60 % z celkového počtu). V týchto názvoch vlastnosti najviac pomenovaní je so sufixom *-osť*, ktorý je pri týchto názvoch najproduktívnejší. S názvami so sufixom *-osť* vstupujú do slovotvorných variantných dvojíc pomenovania zakončené rozličnými inými sufixmi používanými pri názvoch vlastnosti.

Pri variantných názvoch vlastnosti sú najviac zastúpené (asi štvrtina všetkých prípadov) dvojice pomenovaní s *-osť* a s nulovým sufixom. Pre názvy so sufixom *-osť* je typické, že sú — okrem niekoľkých prípadov — neutrálne, čo nemožno povedať o ich variantoch s nulovým sufixom, z ktorých polovica sú slová štylisticky príznakové (najmä ako básnické, knižné, zastarané a zriedkavé). Názvy tejto skupiny s nulovým sufixom patria spolovice k substantívam ženského rodu, o niečo menej je substantív stredného rodu a najmenej je mužských substantív.

Do slovotvorných variantných dvojíc so slovami na *-osť* najčastejšie vstupujú názvy vlastnosti ženského rodu zakončené na *-a*, teda názvy typu *nevernosť — nevera*. Pre tieto dvojice je typické, že obidva členy sú v nich spravidla neutrálne a domáceho pôvodu, pričom slová na *-osť* sú najčastejšie utvorené od adjektívnych základov na *-ný*. Príklady: *lahodnosť — lahoda, nežnosť — neha, nezbednosť — nezbeda, obľúbenosť — obľuba, odvážnosť — odvaha, pochybnosť — pochyba, vďačnosť — vďaka, nepravdivosť — nepravda*. V prípadoch ako *noblesnosť — noblesa, tragickosť — tragika, symbolickosť — symbolika, synchrónnosť — synchrónia* takéto dvojice vytvárajú slová s cudzím slovotvorným základom. Početnosť toľkých neutrálnych názvov svedčí o životnosti obidvoch týchto slovotvorných typov.

V niektorých dvojiciach spomínaného typu členy so zakončením na *-a* bývajú príznakové, napr. *bezpečnosť — bezpeka* (arch.), *samoľúbosť — samoľúba* (zried.), *otupnosť — otupa* (nár.), *špecifickosť — špecifika* (zried.). Opačné prípady, keď príznakové je slovo na *-osť*, vyskytujú sa veľmi zriedkavo, napr. *ochotnosť* (zried.) — *ochota, samotnosť* (zast.) — *samota*. Z toho

---

[4] FURDÍK, J.: Zo slovotvorného vývoja slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 28.

vyplýva, že substantíva na *-osť* v tomto význame sú — zaiste pre väčšiu výraznosť — vhodnejšie ako názvy na *-a*.

V našom materiáli sú ďalej časté aj také dvojice, v ktorých k substantívam na *-osť* ako varianty fungujú ženské názvy s nulovou príponou, zakončené na spoluhlásku. Pre tieto názvy je typické, že sú spravidla príznakové, často ako básnické prostriedky, napr. *bezmocnosť — bezmoc* (básn.), *bezpečnosť — bezpeč* (básn.), *lenivosť — lieň* (básn.), *tvrdosť — tvrď* (básn.), *nerovnosť — neroveň* (zast.), *prostopašnosť — prostopaš* (arch.), *žltosť — žlť* (kniž.). Dvojice tohto druhu s obidvoma neutrálnymi členmi sú zriedkavejšie, napr. *beznádejnosť — beznádej, červenosť — červeň, šedosť — šeď, zelenosť — zeleň.*

K názvom vlastnosti na *-osť* ako slovotvorné varianty pomerne často fungujú aj neutrá. Najčastejšie sú to pomenovania zakončené na *-o*, napr. *jasnosť — jasno, modrosť — modro, studenosť — studeno, suchosť — sucho, temnosť — temno, tichosť — ticho, vlhkosť — vlhko, transcendentnosť — transcendentno.* Viaceré z takýchto pomenovaní na *-o* sú však príznakové, napr. *budúcnosť — budúcno* (kniž.), *prítomnosť — prítomno* (básn.), *skutočnosť — skutočno* (básn.), *ireálnosť — ireálno* (filoz.), *dramatickosť — dramatično* (lit.), *poetickosť — poetično* (kniž. zried.). Opačné prípady, keď substantívum na *-osť* v takýchto dvojiciach je príznakové, sú ojedinelé: *dávnosť* (zried.) — dávno.

Oveľa zriedkavejšie vstupujú do analogických variantných dvojíc pomenovania stredného rodu zakončené na *-ie: bezpečnosť — bezpečie, bezveternosť — bezvetrie.* Tieto pomenovania bývajú často príznakové, napr. *plnoletosť — plnoletie* (zast.), *predpojatosť — predpojatie* (zried.), *veľkodušnosť — veľkodušie* (zried.). Opačné prípady, keď v takýchto dvojiciach je slovo na *-osť* príznakové, sú zriedkavé: *sebavedomosť* (zast.) — *sebavedomie, bezvedomosť* (zried.) — *bezvedomie.*

Pomerne zriedkavo sa k názvom vlastnosti na *-osť* ako slovotvorné varianty vyskytujú maskulína s nulovým sufixom. Príklady: *pôvabnosť — pôvab, rozdielnosť — rozdiel, súvislosť — súvis, svojráznosť — svojráz, žalosť — žiaľ.* Veľmi často sú však takéto maskulína príznakové: *bezcitnosť — bezcit* (básn.), *nepozornosť — nepozor* (zried.), *povďačnosť — povďak* (kniž.), *samobytnosť — samobyt* (zast.), *sladkosť — slad* (básn.), *suchopárnosť — suchopár* (kniž.), *súmernosť — súmer* (zast.). Sporadické sú dvojice tohto druhu, v ktorých príznaková je forma na *-osť: chladnosť* (zried.) — *chlad.*

Dvojiciam slovotvorných variantov, ktoré tvoria substantíva na *-osť* a názvy s nulovým sufixom, vyrovnajú sa čo do počtu dvojice, v ktorých oproti substantívu na *-osť* stojí názov zakončený na *-ita.* Ide napospol o názvy so základom cudzieho, medzinárodného pôvodu, napr. *geniálnosť — genialita, ilegálnosť — ilegalita, expanzívnosť — expanzivita, abnormál-*

nosť — abnormalita, lojálnosť — lojalita, naivnosť — naivita, pasívnosť — pasivita, stabilnosť — stabilita, virtuóznosť— virtuozita atď. Názvy na *-osť* v takýchto dvojiciach majú spravidla ako základ adjektívum na *-ný*, zriedkavejšie aj adjektíva na *-cký: elastickosť — elasticita, excentrickosť — excentricita, autentickosť — autenticita.* Názvy vytvárajúce dvojice tohto druhu sú spravidla neutrálne. Zriedkavejšie sú tu niektoré názvy na *-ita* príznakové, označené často ako zriedkavé. Príklady: *familiárnosť — familiarita* (zried.), *absurdnosť — absurdita* (zried.), *normálnosť — normalita* (zried.), *primitívnosť —primitivita* (zried.), *plastickosť — plasticita* (odb.), *univerzálnosť — univerzalita* (knižn.) a pod.

Početne značne menšia je skupina slovotvorných variantných dvojíc, ktoré tvoria názvy vlastnosti na *-osť* s názvami so sufixom *-ota.* Ide o dvojice typu *cudzosť — cudzota, dusnosť — dusnota, hluchosť — hluchota, lacnosť — lacnota, mŕtvosť — mŕtvota, nahosť — nahota, slabosť — slabota, sleposť — slepota, suchosť — suchota, tučnosť — tučnota.* Veľmi často v takýchto dvojiciach názvy na *-ota* bývajú príznakové, napr. *čerstvosť — čerstvota* (básn.), *mĺkvosť — mĺkvota* (básn.), *plnosť — plnota* (básn.), *kyslosť — kyslota* (zried.), *pestrosť — pestrota* (zried.), *tuposť — tupota* (zried.), *drsnosť — drsnota* (zast.), *chladnosť — chladnota* (zast.), *štedrosť — štedrota* (star.), *ostrosť — ostrota* (knižn.) a iné. V ojedinelých prípadoch príznaková v takýchto dvojiciach býva forma na *-osť: jednosť* (zried.) — *jednota, mastnosť* (zried.) — *mastnota* alebo obidva členy sú príznakové: *peknosť* (básn.) — *peknota* (básn.), *výsosť* (knižn. zast.) — *vysota* (básn. zast.).

Približne v rovnakom rozsahu ako predchádzajúca skupina dvojíc názvov na *-osť* a *-ota* sa vyskytujú v našom materiáli aj dvojice slov so sufixmi *-osť* a *-stvo/-ctvo.* Ide o názvy typu *lakomosť — lakomstvo, lajdáckosť — lajdáctvo, panenskosť — panenstvo, vlasteneckosť — vlastenectvo, zbabelosť — zbabelstvo, zúfalosť — zúfalstvo, zverskosť — zverstvo, gavalierskosť — gavalierstvo, pedantnosť — pedantstvo.* Vo viacerých dvojiciach tohto druhu názvy na *-stvo* sú príznakové: *hlúposť — hlupstvo* (zried.), *nedbanlivosť — nedbalstvo* (zried.), *poslušnosť — poslušenstvo* (zast.), *siláckosť — siláctvo* (pejor.), *ukrutnosť — ukrutenstvo* (knižn. zast.), *vierolomnosť — vierolomstvo* (star.), *virtuóznosť — virtuózstvo* (zried.). Opačné prípady, keď výraz na *-osť* je príznakový, sú ojedinelé: *martýrskosť* (zried.) — *martýrstvo, prospechárskosť* (zried.) — *prospechárstvo.* Podobne vzácne sú dvojice s obidvoma príznakovými členmi typu *zbesilosť* (knižn.) — *zbesilstvo* (zried.).

Poslednú početnejšiu skupinu tvoria dvojice, v ktorých oproti názvom na *-osť* stoja slovesné podstatné mená. Ide o dvojice typu *opodstatnenosť — opodstatnenie, rozhorčenosť — rozhorčenie, rozpoltenosť — rozpoltenie, roztrpčenosť — roztrpčenie, roztúženosť — roztúženie, spomalenosť — spoma-*

lenie, stŕpnutosť — stŕpnutie, znechutenosť — znechutenie, zamyslenosť — zamyslenie, zaujatosť — zaujatie atď. Niektoré slovesné podstatné mená ako členy dvojíc oproti slovám na *-osť* bývajú príznakové, napr. *opustenosť — opustenie* (zried.), *osamotenosť — osamotenie* (kniž. zried.), *zúfalosť — zúfanie* (zast.), *zúboženosť — zúboženie* (zried.).

K názvom vlastnosti so sufixom *-osť* sú ako slovotvorné varianty známe ešte aj pomenovania s inými sufixmi, ale ich zastúpenie je pomerne skromné. Pri niektorých názvoch na *-osť* sú známe varianty so sufixom *-oba: bielosť — bieloba, ťažkosť — ťažoba.* Často sú takéto názvy s *-oba* príznakové: *žalosť — žaloba* (zast.), *tuhosť — tuhoba* (kniž. zast.), *hrdosť — hrdoba* (zast.). Podobná situácia je aj pri dvojiciach s názvami na *-ina* typu *trpkosť — trpčina, vlhkosť — vlhčina.* Aj slová na *-ina* sú v takýchto dvojiciach zväčša príznakové: *horkosť — horčina* (hovor.), *jasnosť — jasnina* (zried.), *tuhosť — tužina* (expr.), *tajnosť — tajina* (kniž. zast.).

Popri domácich formách na *-osť* sa vyskytujú aj výrazy cudzieho pôvodu zakončené na *-izmus: démonickosť — démonizmus, exotickosť — exotizmus, magnetickosť — magnetizmus, schematickosť — schematizmus, parazitnosť — parazitizmus.* Ojedinele bývajú formy na *-izmus* príznakové: *sentimentálnosť — sentimentalizmus* (zried.), *sexuálnosť — sexualizmus* (zried.).

Menšiu skupinu vytvárajú aj dvojice názvov na *-osť* a názvov cudzieho pôvodu zakončených na *-ia: indiferentnosť — indiferencia, indolentnosť — indolencia, relevantnosť — relevancia, tolerantnosť — tolerancia, indiskrétnosť — indiskrécia* (zried.). Pri niekoľkých slovných základoch cudzieho pôvodu sme zistili, že popri názvoch na *-osť* sú ako varianty názvy zakončené na *-éria: bigotnosť — bigotéria, pikantnosť — pikantéria.*

V ojedinelých prípadoch sa vyskytujú k slovám na *-osť* ako slovotvorné varianty názvy vlastnosti aj s inými sufixmi, napr. *šírosť* (zried.) — *šírka, zelenosť — zeleňava* (expr. zast.), *hotovosť — hotovizeň* (zast.).

3. Ako z nášho materiálu vyplýva, medzi variantnými názvami vlastnosti najčastejšie sa vyskytujú slová utvorené sufixom *-osť* a len v menšej miere slová s inými sufixmi, pričom tieto druhé sú často príznakové. Sú to najmä ženské substantíva na *-a,* stredné substantíva na *-o, -ie,* ďalej substantíva na *-ita, -ota, -stvo* a verbálne substantíva, zriedkavejšie aj iné. Uvedený stav súvisí so špecializáciou istých slovotvorných typov v určitých významoch, ako aj s potrebou spisovného jazyka mať štýlovo bohato diferencovanú slovnú zásobu. Pritom na ďalší vývin týchto konkurujúcich si variantov poukazujú najmä zastarané a zriedkavé formy, ktoré sú veľmi vzácne pri substantívach na *-osť,* ale tým častejšie pri formách s inými formantmi (napr. s *-ota, -stvo, -oba,* pri verbálnych substantívach a i.). O takýchto slovách možno povedať, že sú na ústupe zo slovnej zásoby v prospech paralelných foriem na *-osť.*

Marta Marsinová

KALIŤ[1] (VODU) A KALIŤ[2] (OCEĽ)

Slovník slovenského jazyka (ďalej SSJ) v prvom zväzku (s. 664) spracúva heslo *kaliť* ako jednu lexikálnu jednotku s troma významami, kým dokonavé sloveso *zakaliť*, ktoré sa na konci hesla *kaliť* zaznamenáva, spracúva piaty zväzok SSJ (s. 451) ako dve homonymá: prvé s dvoma významami, druhé ako jednovýznamový technický termín zodpovedajúci 3. významu slovesa *kaliť* z prvého zväzku SSJ. Podobná je situácia pri príslušných zvratných slovesách.

Z lexikografického hľadiska sa vidí správnejšie osobitne spracovať staré, u všetkých Slovanov všeobecne známe sloveso *kaliť*[1] *(vodu, prameň)* (V. Machek, 1968, s. 235 n.) a rovnako staré, ale v poľštine a lužickej srbčine neznáme sloveso *kaliť*[2] *(oceľ, šípy)* (V. Machek, 1968, s. 236).

Nedokonavé sloveso *kaliť*[1] má dva významy: 1. spôsobovať znečistenie niečoho priehľadného, znečisťovať: *odpadové vody nám dnes kalia riečne toky.*[1] Na prenesený význam „zatemňovať" je tiež niekoľko typických príkladov: *slzy kalia zrak, alkohol kalí rozum;* 2. (o duševných stavoch a vzťahoch) narúšať, kaziť: *kaliť mladým radosť obavami o budúcnosť; kaliť srdečné vzťahy medzi priateľmi.*

Synonymom slovesa *kaliť*[1] je sekundárne predponové sloveso *zakaľovať*[1], využívané i v odborných textoch: 1. *zvyšky chemikálií, čo sa nedajú odstrániť filtrom, zakaľujú viskózu;* pren. *umelé svetlá zakaľujú výhľad na jasnú oblohu;* 2. *obavy z vojny zakaľovali radostné vízie mladého básnika.*

Predponový variant *skaľovať* je ďalším, menej frekventovaným synonymom slovesa *zakaliť*, a teda i slovesa *kaliť*[1]. Hoci ho nemáme písomne doložený, lebo je zriedkavejší ako variant *zakaľovať*[1], poznáme ho z úzu, napr.: 1. *voda vypustená z priehrady skaľuje rieku;* 2. *nepriaznivé správy skaľovali náladu.*

Frazeologické spojenie *kaliť vodu* s významom „vyvolávať zmätok" je menej bežné ako *mútiť vodu*, ale u súčasných autorov je doložené (A. Bednár, A. Matuška, Z. Zguriška a iní). V tomto spojení sa varianty *zakaľovať*[1] a *skaľovať* nevyskytujú.

Rovnaká situácia ako pri slovese *kaliť*[1] je pri stavovom zvratnom slovese *kaliť sa*[1]. Aj ono má dva významy: 1. stávať sa nepriehľadným: *rozvodnená rieka sa kalí; nebo sa kalí pred búrkou* (= zaťahuje sa mračnami);

---

[1] Príklady sú zo slovníkovej kartotéky JÚĽŠ SAV, niektoré skrátené alebo adaptované. Uvádzame ich bez autorov, lebo ide napospol o známe spojenia.

obloky sa kalia od pary (= zachádzajú); pren. *zrak sa vekom kalí;* 2. (o duševných stavoch a vzťahoch) narúšať sa, kaziť sa: *radosť sa kalí neistotou; vzťah priateľov sa kalí pre žiarlivosť.* K zvratnému slovesu *kaliť sa*[1] máme doložené nielen synonymum *zakaľovať sa*[1], ale aj druhý predponový variant *skaľovať sa,* ako to vidíme na príkladoch:

z a k a ľ o v a ť s a[1]: 1. *roztok sa pomaly zakaľuje;* 2. *jeho osobné šťastie sa zakaľovalo, keď matka nebola naklonená jeho známosti;*

s k a ľ o v a ť: 1. *prúd vody po daždi sa skaľuje;* pren. *pohľad umierajúceho sa skaľoval;* 2. *dobrá nálada sa pomaly, ale isto skaľovala.*

Paralelizmus dokonavých slovies *zakaliť*[1], *zakaliť sa*[1] s nedokonavými slovesami *kaliť*[1], *kaliť sa*[1] budeme ilustrovať niekoľkými príkladmi:

z a k a l i ť[1]: 1. *odpady z tovární zakalili vodu;* pren. *slzy jej zakalili zrak;* 2. *rozhorčenie zakalilo radosť, ktorá donedávna vládla v rodine;*

z a k a l i ť s a[1]: 1. *dno studničky sa zakalilo; víno sa zakalilo;* lek. *očná šošovka sa mliečne zakalila;* 2. *čo raz si na mŕtveho spomenula, radosť sa jej zakalila.*

Synonymné dokonavé varianty *skaliť* a *skaliť sa* sú dnes len trocha zriedkavejšie, ale stále živé:

s k a l i ť: 1. *dážď skalil potôčik;* 2. *nič nemilého nemohlo skaliť jej neočakávané šťastie;*

s k a l i ť s a: 1. *víno sa skalilo; pľuzgierik sa na bielo skalí;* 2. *jeho náhla radosť zo stretnutia sa rýchlo skalila.*

Ako nám doterajší rozbor ukazuje, deriváty slovesa *kaliť* a ich významová výstavba tvoria veľmi pravidelnú štruktúru. Ide o sloveso zo základného slovného fondu a uvedené podoby zachytáva už Bernolákov Slovár.

Všimnime si teraz sloveso *kaliť*[2]. Je to technický termín. Používa sa v hutníctve s významom „zvyšovať tvrdosť kovu ohriatím a rýchlym ochladením", v sklárstve s významom „upravovať tvrdosť skla".

SSJ (I, s. 664) uvádza sloveso *kaliť*[2] ako tretí význam slovesa *kaliť*[1]. V exemplifikácii sa okrem príkladov na konkrétne použitie *(k. oceľ, k. sklo)* uvádza jeden príklad na prenesený význam s menom autora. Dnešný stav v dokladovom materiáli JÚĽŠ SAV núka aj ďalšie príklady na základný význam: *kaliť kovové nástroje, kaliť ostrie noža, kaliť zliatiny na vyššiu tvrdosť; pec na kalenie.* Ďalej z publicistického štýlu poskytuje uvedený slovníkový materiál doklady, ktoré ukazujú na smerovanie od zreteľne preneseného významu k novému samostatnému významu „utužovať, zoceľovať": *nové ideové prúdy kalia nových ľudí; plamene nových myšlienok kalia ľudské duše.*

Táto tendencia je ešte oveľa výraznejšia pri zvratnom slovese *kaliť sa*[2].

V slovníkovom materiáli niet dokladov na terminologické použitie slovesa *kaliť sa*[2]. Doklady ako *nie každá oceľ sa dá kaliť, presné meradlá sa kalia* sú príkladmi na zvratné pasívum. Z tlače pribúda však dokladov na stavové sloveso *kaliť sa*[2] s významom „utužovať sa, upevňovať sa, zoceľovať sa": *v prelomových časoch sa kalili charaktery; v boji a utrpení sa kalila spolupráca ľudu; v budovateľskom nadšení sa kalí robotnícka trieda.* Podľa tohto materiálu možno zvratné sloveso *kaliť sa*[2] s významom „utužovať sa, upevňovať sa, zoceľovať sa" pokladať za nové slovo z publicistického štýlu, ktoré preniká do bežného používania najmä v politických prejavoch.

Dokonavé sloveso *zakaliť*[2] a zvratné *zakaliť sa*[2] nemajú slovotvorné dublety v podobách **skaliť*[2], **skaliť sa*[2]. Sloveso *zakaliť*[2] má základný i prenesený význam paralelný s nedokonavým *kaliť*[2]: *zakaliť oceľ, zakaliť ostrie noža* i *zakaliť si päste do boja* — doklad opäť z politickej publicistiky. Zvratné dokonavé sloveso *zakaliť sa*[2] v terminologickom význame nemáme doložené práve tak ako nedokonavé *kaliť sa*[2]. V SSJ (I, s. 664, V, s. 451) sa pri týchto slovesách automaticky uvádza základný aj prenesený význam.

Predponovo-príponové sekundárne nedokonavé sloveso *zakaľovať*[2] nemá štruktúru významov paralelnú so slovesom *kaliť*[2]. Nie je doložené v terminologickom význame, ale vyskytuje sa v prenesenom význame v publicistickom štýle: *často i omyly zakaľujú charakter; prebojovávať dôslednú líniu v strane a zakaľovať ju v stranu nového typu.*

Podobne i zvratné sloveso *zakaľovať sa*[2] je doložené iba v novom, pôvodne prenesenom význame z publicistiky: *sebakritikou sa kádre zakaľujú; redaktorské kádre sa zakaľovali uprostred triedneho boja.*

Uvedený rozbor ukazuje, že je opodstatnené rozlišovať dve homonymné slovesá *kaliť*[1] a *kaliť*[2], lebo každé z nich si buduje svoje slovné hniezdo, i štruktúru významov inak; ukazuje nám to schéma pripojená na nasledujúcej strane.

Zo schémy vidíme, že sloveso *kaliť*[1] vo svojom slovnom hniezde má bohatšie rozvinuté slovotvorné varianty ako terminologické sloveso *kaliť*[2]. Je to pochopiteľné, lebo k terminologickej podobe nie je potrebný variant. Môže sa však využiť v neterminologickej oblasti, ako to vidíme pri slovese *zakaľovať*[2].

Ďalej v slovnom hniezde *kaliť*[1] je evidentné, ako je celkom pravidelne paralelne vybudovaná významová štruktúra pri každom člene sem prislúchajúcom. Ak v tomto slovnom hniezde je istá ustálenosť tvarov aj významových spojení, v hniezde *kaliť*[2] nemôžeme nevidieť pohyb týkajúci sa však iba neterminologickej oblasti, smerujúci od preneseného významu k budovaniu nového významu „utužovať/utužiť (sa), upevňovať/upevniť (sa), zoceľovať/zoceliť (sa)". Tento impulz dala úzka spätosť výroby s poli-

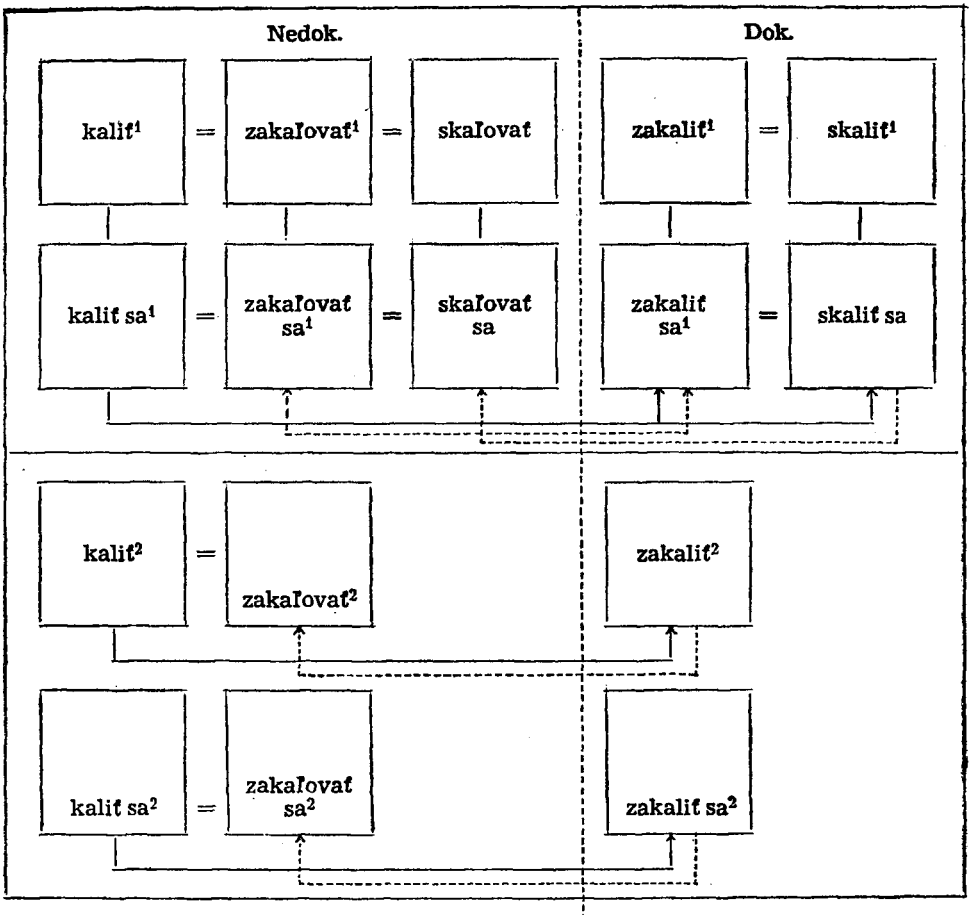

Príklady

1. vodu	kaliť¹, zakaľovať¹, skaľovať	zakaliť¹, skaliť
2. šťastie	kaliť¹, zakaľovať¹, skaľovať	zakaliť¹, skaliť
1. voda	sa kalí¹, zakaľuje¹, skaľuje	sa zakalí¹, skalí
2. šťastie	sa kalí¹, zakaľuje¹, skaľuje	sa zakalí
1. oceľ	kaliť²	zakaliť²
2. charakter	kaliť², zakaľovať²	zakaliť²
1.		
2. charakter	sa kalí², zakaľuje²	sa zakalí²

tickým vývinom. Politická publicistika prevzala terminologické sloveso *kaliť²/zakaliť²* *(oceľ)* v prenesenom význame „utužiť" v spojeniach typu *kaliť/zakaliť charakter* a postupne si na tomto type spojení, ktoré vošli do vedomia spoločnosti, utvára ďalšie potrebné tvary a významové spojenia už bez ohľadu na pôvodné terminologické sloveso *kaliť²/zakaliť²*.

Práca s novým excerpčným materiálom slovníkovej kartotéky JÚĽŠ SAV a prehĺbenejší výskum umožňujú na konkrétnych príkladoch ukázať, ako sa slovná zásoba slovenčiny obohacuje, aké sú nové živé slovotvorné a významotvorné pochody, ktoré ešte Slovník slovenského jazyka nemohol zachytiť.

Literatúra

BERNOLÁK, A.: Slowár Slowenskí Česko-Latinsko-Ňemecko-Uherskí. Budín, Typographia Reg. Univers. Hungaricae 1825—1827. 5 zv.
MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 1. vyd. Praha, Academia 1968.
Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6 zv.

Emil Tvrdoň

PRVÝ PALKOVIČOV SLOVNÍČEK Z R. 1800

1. Juraj Palkovič (1769—1850) v knihe Kunšt Prodlaužení žiwota lidského od D. Krištofa Viliama Huselanda, ktorej druhé vydanie preložil a vydal vo Vacove r. 1800, uverejnil slovníček s názvom *Wýklad některých neznámějších a kunštowních w této knize užíwaných slow, pro neučené a češtiny málo powědomé,* ktorý obsahuje 291 slov a poznámku: „Mnohá slowa také wyswětlil sem jinými w parentezy, aneb slowíčky *čili, neb* k nim připojenými.“ V texte knihy sa v zátvorkách za príslušným výrazom vysvetľuje 130 slov.

2.1. Táto Palkovičova lexikografická práca je zaujímavá jednak spôsobom spracovania, jednak častými lexikálnymi slovakizmami a ako celok, t. j. aj s vysvetľovanými výrazmi v texte, svedčí o zúženej funkcii češtiny v populárnej spisbe na Slovensku na rozhraní 18. a 19. storočia.

2.2. Už z citovaného názvu vyplýva praktické zameranie slovníčka určeného širším slovenským ľudovým vrstvám. Táto skutočnosť azda podmienila aj spracovanie hesiel, v ktorých chýbajú základné gramatické údaje. Ide teda o jednoduchý výklad významov termínov a cudzích i českých slov, ktoré sa nachádzajú v obidvoch dieloch knihy.

2.3. Heslové slová sú české, latinské (i gréckeho pôvodu), zriedkavo iné, cudzie v češtine zdomácnené, české a latinské zdravovedné termíny (*otrus, osutiny, pathologia, rhewmatyzmus* a pod.). — Substantíva sa uvádzajú v nom. sg. okrem niekoľkých výnimiek (nom. pl. *pochodně, sebrancy* a hromad. *wětwí*). V nom. sg. sú aj prídavné mená. Slovesá majú poväčšine tvar infifnitívu na *-ti.* Ojedinele sa vyskytujú aj neurčitkové formy na *-t (rozpukowat se — rozmýšlet se),* tvary v 1. os. sg. *(kwapím — náhlím se)* a v 3.

os. sg. *(hnete — tlačí)*. Vysvetlenia významov slov v texte majú takmer vždy pád príslušného výrazu vo vete, napr.: *kojná (dojka), smetany (mastné častky mlíka), schopnost k tlení (schnutí), byla mu třena chodidla noh (podošwy), při zánětu (zapálení), štětkami (kefami)*. Len ojedinele je v zátvorke iný pád: *titěrky (wěcy k hrám), oděw lněný (z plátna), s mírnau masnau (od masa)* a pod.

2.4. V slovníčku sú relatívne časté odkazy jednak na iné heslo *(schopnost, wiz pochop; saučástka, wiz spolučástka; steyný, wiz jednosteyný; chopnost, wiz pochop; náruživost, wiz wášeň)*, jednak na vysvetlivky v texte knihy, pričom sa pri odkaze niekedy uvádza aj synonymum (*indykacý*, wiz Díl I. str. 164. — *talisman*, wiz Díl I. str. 14. — *intenzýwný, sylný*, wiz Díl I. str. 47. — *pranostykář, hwězdář*, wiz Díl I. str. 11.)

2.5. Z lexikografického hľadiska sú zaujímavé variácie stavby hesla.

2.5.1. Najfrekventovanejší typ stavby hesla je heslové slovo (HS) — ekvivalent. Vo funkcii heslového slova je zväčša český výraz. Jeho význam sa vysvetľuje slovenským ekvivalentom: *najednau — naraz, lázeň — kaupel, horký — horaucý, línost — leniwost*. Ak je v záhlaví hesla latinské alebo grécke slovo, ekvivalent máva v češtine alebo v slovenčine: *moralní — mrawný, tynktura — jistý lék, pathologia — umění nemocý, praxis — konání, analogia — podobnost, pauza — zastání*. Zriedkavé sú kombinácie domáceho HS a nemeckého, príp. latinského ekvivalentu *(plícní neduh — Lungensucht, kurděj — Scorbut, lhůta — termín)* alebo francúzskeho HS a českého ekvivalentu *(postylion — rychlý posel)*.

2.5.2. Druhým často sa vyskytujúcim typom je HS cudzieho pôvodu — český výklad, napr.: *athmosféra — okršlek pár wůkol nás a nad nami (gr.), esthetyka — umění pěknosti wěcí (gr.), ingředyencye* [!] *— wěcy, z níchž některý lék složen jest (lat.), indywiduum — jedna osobitná (zwláštní) wěc neb osoba (lat.), archýw — spisowna, místo, kde se knihy drží (lat. z gr.), liquor — kunštowní sladký nápoj (fr.)* a pod. — Vysvetľujú sa však aj slová nezvyčajné v ľudovej reči: *diwadlo — místo, kde se komedye hrají; důležitý — na čem mnoho záleží; wýplywek — co wyplýwá, plyne; držitel — který něco drží, t. j. má; wýmisky — co se wymísí, neb oddělí*.

2.5.3. Veľmi častou formou stavby hesla je HS — synonymum alebo slovenský ekvivalent (ekvivalenty) a zodpovedajúci nemecký, príp. iný výraz, napr.: *domow, wlast; Heimath; jednoduchý, nesložený; einfach; prožluklý, smrdícý; rancig; ráž, kulka; Kügelchen; žwýkati, hrýzti; kauen; rusý, žlutobílý; blond; hořký, horký, trpký; bitter*.

2.5.4. Stavba iných hesiel predstavuje rozmanité kombinácie troch uvedených typov: *swal, hrubá žíla, níž audy pohybujeme; Muscel; lichwa, interes, přemnožený interes; podnebí, kraj, prauh nebe; Klima; chumelice,*

chujawĭce, sněh s větrem; planý, diwoký, polní; hbitý, rýchlý, spěšný; předmět, materye, co se nadhodí; Gegenstand atď.

2.6. Zhodný prívlastok v HS sa uvádza až na druhom mieste, aby sa neporušil abecedný poriadok, a dáva sa do zátvoriek: *šiška (jedlowá), sňatek (manželský).* V zátvorkách sa dakedy pri HS uvádza hláskový variant napr. *obalený (obwalený), oznobenina (odznobenina)* a miestami na konci hesla aj slovo alebo výklad, ktoré spresňujú význam HS: *peliněk, palině (bylina); hypochondrye, welká smutnost a zamyšlenost (nemoc); lešení, místo wywýšené (w komedyi, kde komedyanti hrají).*

2.7. Uvedené príklady ukazujú, že v Palkovičovom slovníčku sa využívajú dva druhy výkladu: opisný a synonymický s ekvivalentmi.

2.8. Tam, kde HS má dva alebo viac významov, prvý sa oddeľuje od nasledujúcich bodkočiarkou, napr.: *pokoj, pokoj; swětnice, komora; položení, položení; powědění; prwé, prwé; předtím; syc; syce; jináč; wyzdwihnauti, wyzdwihnauti; odstraniti; zdwihnauti, zdwihnauti; odstraniti.*

3. Okrem cudzích slov sa vysvetľujú slovenskými ekvivalentmi predovšetkým české slová. Je otázka, či ich takto hodnotili aj iné súčasné lexikografické práce. Zaujímavé bude zistiť, ktoré z týchto slov a v akom rozsahu, resp. s akými obmedzeniami jestvujú v dnešnej slovenčine.

3.1. Z celkového počtu 291 slov, ktoré obsahuje slovníček, sme vybrali 147 jednotiek. Nevšímali sme si heslá, v ktorých HS má iný pôvod ako český alebo slovenský, ani tie, kde sa HS vysvetľuje iba opisom alebo cudzím slovom. Vynechali sme aj heslá s neidentifikovateľným výkladom, napr.: *dostawiti — wynahraditi, laudiwý — teyný, místně — obšírně* a pod. Tento vytriedený slovníkový materiál sme porovnali s príslušným hodnotením v slovníku A. Bernoláka (Slowár slowenskí česko-latinsko-ňemecko-uherskí, 1825—1827) a v slovníku J. Jungmanna (Slovník česko-německý, 1836—1839) a v súčasných lexikografických prácach, najmä so Slovníkom slovenského jazyka.

3.2. Hoci sa dnes vyslovujú názory, že Bernolákovo hodnotenie, či ide o české alebo slovenské slovo, treba korigovať, v našom prípade sa ukázalo užitočným porovnanie skúmaných slov so slovami v Bernolákovom Slowári a napokon aj v Slovníku slovenského jazyka. Zo 120 heslových slov z Palkovičovho slovníčka, ktoré uvádza aj Bernolák, je dnes 56 slov (46,2 %) súčasťou slovnej zásoby slovenčiny, pričom je zaujímavé, že zo 70 slov, ktoré Bernolák považuje za české, je v súčasnej slovenčine 19 slov (27,1 %) a z 50 slov, ktoré hodnotí ako slovenské, 37 slov (74,0 %). Ide o slová: *brnenie, chumelica, dielňa, hlodať, hrdina, klieštenec, lákať, príkry, pochodeň, pokúsiť sa, pančuchy, striedať sa, sval, sychravica, vnada, úkol* (vo význ. „práca na úkol"), *útly, časne, domov* (vo význ. „vlasť"),

klenutie, konečník, líčiť (vo význ. „natierať farbou"), *náruživosť, nevrlý, ohľadávať, okov, pochop, prúd, planý, pohromade, pokoj, položenie, ráz, rusý, súložiť, slota, skúmať, strasť, šiška, trúsiť, včasne, vlažný, vlúdiť sa, vyzdvihnúť, zakrnieť, záživný, zdvihnúť, žviakať.* — Ďalšie zo skúmaných slov sa uvádzajú v Slovníku slovenského jazyka ako knižné *(hlahol);* knižné zastarané *(sňatok, povyk),* príp. zastarané (*opravdu, schádzať* — vo význ. „chýbať"); hovorové (*prebrať* — vo význ. „priveľa vypiť alebo zjesť"); básnické *(ľnúť)* a odborné (*obor* — vo význ. „množina").

3.2.1. Z celkového počtu skúmaných heslových slov u Palkoviča je v dnešnej slovenskej lexike 59 slov (40,1 %). Bernolák nemá z Palkovičovho slovníčka tieto slová: *básnír, breyle, březost, číslný, čistonitý, dech, dro, jednež, jednotliwý, jizliwý, lhůta, najednau, obbůjce, odměšowati, pašerstwí, polkati, powlowný, prostočistý, rukotržně, saučástka, snáze, wenkowský, zkaboniti, župan.* — Z nich iba tri sa dnes hodnotia ako slovenské: *jednotlivý, súčiastka, župan.*

3.2.2. Aj dnes sú Slovákovi nezrozumiteľné slová ako *arcy, čáka, dryáčník, jelikož, puntowník, směsyce, židký* a v slovenskej slovnej zásobe nenachádzame ani slová *brzký, chot, hlídat, holka, hubený, lázeň, línost, mysliwec, nelze, píce, pojednou, prožluklý, wětwí* a i.

3.2.3. Keď A. Bernolák považoval isté heslové slová za slovenské, znamená to, že sa vyskytovali i v slovenskej lexike. Naše porovnanie so súčasným stavom to potvrdzuje. Pritom nemožno vylúčiť predpoklad, že boli aj súčasťou českej slovnej zásoby. Je pozoruhodné, že J. Jungmann oproti A. Bernolákovi a súčasnému stavu hodnotí ako české temer každé Palkovičovo heslové slovo. J. Palkovič sám však nemohol ponímať ako bohemizmy všetky tieto slová. Vec sa dá vysvetliť tak, že mnohé z nich vysvetľuje „pro neučené" i tým, že ide o výklad „některých neznámejších a kunštowních" slov.

3.2.4. Jungmanovo hodnotenie Palkovičovho lexikálneho materiálu nás doviedlo k poznatku, že jeho zistenia o proveniencii a výskyte slov v slovenčine a češtine by bolo vhodné podrobiť v celom slovníku podrobnej analýze, ak má byť v budúcnosti spoľahlivým prameňom pri rozhraničovaní slovenskej a českej slovnej zásoby. Máme na mysli údaje, ktoré získal J. Jungmann od slovenských spolupracovníkov alebo excerpciou slovenských prameňov, resp. prameňov zo Slovenska, problematiku tzv. kultúrnej vrstvy slov v obidvoch jazykoch na rozhraní 18. a 19. storočia, ako aj Jungmannov spôsob uvádzania českých a slovenských výrazov (napr. spoločné označovanie moravizmov a slovakizmov, neoznačovanie každého slovakizmu). Uvedieme aspoň jeden príklad na ilustráciu. V hesle *Nadcha* pod písmenom d) *natcha* = *rýma* sa význam exemplifikuje citátom z materiálu označeného skratkou *Tys.,* ktorý v zozname skratiek autor označil ako slo-

hbitý, rychlý, spěssný.
heysek, břichopásek.
hlahol, hlas.
hleděti někoho, pečowati o někoho.
hljdati, opatrowati.
hlodati, hrýzti.
hmotnost, tělo, wssecko co se omakati může.
hnete, tlačj.
holka, děwka.
horký, horaucý, welmi teplý.
hořký, horký, trpký; bitter.
hrdina, wjtěz.
hypochondrye, welká smutnost a zamysslenost (nemoc).
hypothezys, položenj za prawdu, zdánj.
hýřiti, skwostně, marnotratně žjti.
hubený, chudý, netučný.
humpljř, kontár, kazyč.
Idea, mysslinka.
ideál, neywyšssj obraz a pomysslenj některé wěcy.
indygestý, nezažjwánj.
indykacý, wiz Djl I. Str. 164.
indywiduum, gedna, osobitná (zwlásstnj) wěc neb osoba.
ingředyencye, wěcy, z njchž některý lék složen gest.
intenzýwný, sylný; wiz Djl I. Str. 47.
interessantnj wěc gest, která nás zaugjmá, o kterau dbáme.
Kapella, kaple, spolek muzykantů.
karakter, wlastnosti, mrawy.
klenutj, sklepenj.
klesstěnec, wyřezaný muž.
kljditi, bráti, preč bráti.
kompendyum, kniha obsahugjcý summu některého vměnj.
kořalka, pálenka.
koncentrowati, spolusháněti, spoludržeti.
konečnjk, konečnj střewo.
kosmopolita, měsstan swěta.
krhawost, slzawost,
kultura, cwičenj, včenj, hljdánj.
kurděg, Scorbut.
kwapjm, náhljm se.
kwapný, náhlý, rychlý.
Lahwice, flasse.
Lákati, zaugjmati.
Laudiwý, teyný.
Lázeň, kaupel.

Faksimile 3. strany Palkovičovho slovníčka z r. 1800

venský *(slc.)*. Podľa nadpisu (Tyssota zpráwa pro lid obecný od J. Prokopiusa, 1788) a Jungmannovej klasifikácie usudzujeme, že pôjde o český text zo Slovenska. V takomto prípade sa slovo *natcha* (vo význame rýma) malo hodnotiť ako slovenské, najmä ak v tom istom hesle pri inom význame sa uvádzajú ako moravizmy slová *nátcha, nátka, nátkovice*.

3.3. Na vysvetlenie heslových slov, zväčša českých, používa J. Palkovič vo veľkej miere slovenské slová, ale v hláskoslovnej a pravopisnej podobe českej, napr.: *brzo — hned; čiplý — tenký a vysoký; čistonitý — nahý; jizliwý — jedowatý; horký — horaucý, velmi teplý; hořký — horký, trpký; hubený — chudý, netučný; kořalka — pálenka; kwapím — náhlím se; lahwice — flaše; lázeň — kaupel; línost — leniwost; lze — možné; najednau — naraz; odklíditi — odstraniti; pojednau — hned; polkati — přežríti; powlowný — tichý, pokojný; puchýř — pupenec; scházeti — chyběti; směsyce — mišenina; židký — měkký* atď.

3.4. Vecný význam sa vysvetľuje zväčša slovami s hláskoslovnými, tvaroslovnými a lexikálnymi slovakizmami *(naozaj, analogia, zawčasu)* i slovami cudzieho pôvodu, zdomácnenými v slovenských nárečiach, ktoré Bernolák hodnotí ako vulgarizmy: *dílna — werštat, likárna — apatyka, mysliwec — jáger, punčochy — štrymfle, župan — šlafrok, peliněk — palině.*

3.5. Cudzie a prevzaté HS majú v tomto slovníčku ekvivalenty v češtine, resp. slovenčine, napr.: *analogia — podobnost, chiromathia — hádání z ruky; energie — působnost, sylnost; fenomenon — ukaz, skutek; fyzický — tělesný, hmotný; harmonye — srownání se; idea — myšlenka; intenzývný — silný; kosmopolita — měšťan swěta; patryot — wlastenec; praxis — konání; rewolucý — proměna.*

4. Veľa slovenských výrazov osvetľujúcich lexikálny význam českých slov je v texte (Palkovič ich uvádza v zátvorkách): *topením — kauřením, rtuti — žiwého stříbra, winopalen — pálenic, rýmau — nádchau, w hospodách — w hostincých, kojná — dojka, chřípě — nos, zánět — zapálení, wozhřiwka — kach, chřadnutí — suchotiny, wlažná — letná* atď.

4.1. Aj na týchto miestach využíva J. Palkovič pri vysvetľovaní slov ľudové výrazy v zhode s cieľom slovníčka — priblížiť text knihy jednoduchým slovenským čitateľom na vidieku: *psotnik — zrádnik, strofle — hrčky, tabák — dohán, wřídky — pupence* a pod.

5. Terminologická časť slovníčka obsahuje názvy rastlín, liekov a chorôb. Tu sa nachádzajú slovakizmy zriedka, napr. pri chorobách: *osutiny — čerwené sypanice, otrus — chrasty na hlawě.* V názvoch rastlín a liekov ide o spoločné názvy v češtine i slovenčine (tie sa vysvetľujú latinsky alebo nemecky): *bolehlaw, psí wíno, mocné políwky, pekelní olej* a pod.

6. Upozorníme ešte na isté heslá v slovníčku J. Palkoviča, ktoré sa zhodujú s heslami v rukopisnom Liptovskom slovníčku, o ktorom písal

K. Palkovič (1963). Ide o tieto heslá (v zátvorke heslo J. Palkoviča): *čaka — nadege (čáka — naděge), hlahol — zwuk, hlas (hlahol — hlas), holka — dewka (holka — děwka), lazen — kaupel (lázeň — kaupel), lhuta — termin (lhůta — termín), libra — funt (libra — funt).* Zdá sa, že tieto heslá, ktoré neskôr prevzal J. Palkovič do svojho slovníka, zaznamenal C. Zoch a z niektorého jeho slovníka si ich vypísal zase autor Liptovského slovníčka.

7. Záver. Z nášho rozboru vychodí, že J. Palkovič vykonal istú lexikografickú prácu ešte pred r. 1808, okolo r. 1800. Napriek skromnému rozsahu i praktickým potrebám prispôsobenej stavbe slovníčka a napriek Palkovičovým vyhraneným názorom na spisovný jazyk v slovenskej publicistike na prelome 18. a 19. storočia sa nedala obísť slovenská lexika, ak bolo treba vydať knihu pre širokú slovenskú verejnosť. „Wýklad ...“ je Palkovičovou prvou, hoci nie veľkou a metodologicky vyspelou praktickou lexikografickou prácou.

Ábel Kráľ

KATEGÓRIE JEDNOTLIVÉHO A VŠEOBECNÉHO A VZŤAH FONETIKY, FONOLÓGIE A ORTOEPIE*

I.

1. Vzťah fonetiky a fonológie, hlásky a fonémy (jednotlivého a všeobecného, konkrétneho a abstraktného) by sa podľa predstáv niektorých jazykovedcov mal prejaviť v kompetencii týchto dvoch disciplín aj tak, že by sa ortoepia proklamovala za vec fonológie, nie fonetiky. Z hľadiska týchto predstáv o fonetike a fonológii je to pochopiteľné. Keby totiž bola pravda, že fonetika môže hlásku definovať iba ako jednotlivinu, nemala by skoro nijaký spoločenský význam. Nemohla by slúžiť pri riešení spoločenských otázok jazykovej povahy. Tie by zostali načisto vecou fonológie.

Ďalej sa argumentovalo takto: Ak má ortoepická kodifikácia v dnešnej spisovnej slovenčine mimoriadne veľký význam a dosah, vtedy sa netýka len podávateľa, ale aj prijímateľa, lebo „azda ešte potrebnejšie je oznámenie správne prijať, než ho iba „správne podať" (Pauliny, 1977, s. 215). Túto tézu v jadre jej teoretického základu vyvracia to, čo som uviedol doteraz (v prvej časti príspevku v predchádzajúcom čísle SR). No táto téza sa zakladá aj na iných lingvisticky ťažko obhájiteľných predpokladoch.

2. Z konštatácie o veľkom spoločenskom dosahu pripravovanej ortoepickej kodifikácie sa nijako nedá odvodiť ani priorita tvorenia (odoslania, podania), ani priorita prijímania signálu. Rečový komunikačný akt sa môže zmysluplne uzavrieť iba tak, že sa signál i vytvorí a odošle i prijme a spracuje. Pravdaže, len správnou percepciou prijatého signálu a oznámenia sa dosahuje cieľ, pre ktorý sa komunikačný akt uskutočňuje, no na to zasa treba oznámenie a signál správne utvoriť. Bez utvorenia a odoslania signálu nieto čo zo zvukovej reči percipovať — nevznikne zvuková reč. Na tom nič nemení ani to, že odosielateľ je aj prijímateľom.

3. Práve účinkom spätnej väzby môže vzniknúť situácia, že hovoriaci

* Článok je pokračovaním príspevku, ktorý som uverejnil v 1. čísle Slovenskej reči 1978. Je to aplikácia určitej lingvistickej teórie na vzťah fonetiky, fonológie a ortoepie.

nepočuje presne to, čo hovorí a ako to hovorí, lež to, čo si zvykol vo svojej reči spájať s rečovou normou prostredia a čo sa v tomto prostredí pokladá za neutrálne, hoci v jeho prejave môžu byť aj prvky, ktoré iní počúvajúci pokladajú za nápadné a príznakové. V rečovom vývine sa totiž môžu v spätnej väzbe upevniť aj chybné spoje. Preto mnohí hovoriaci nevedia, že šušlú, trocha ráčkujú, prehĺtajú niektoré spoluhlásky a zadŕhavo artikulujú, že v určitých pozíciách namiesto *n*, ale aj *m* vyslovujú [ŋ], že rozkladajú dvojhlásky, vyslovujú zúžené *é*, pred *n* veľmi oslabujú záver *č*, takže poslucháč počuje až skupinu *šn* atď. U takýchto hovoriacich musíme pri ortoepickom výcviku okrem iného rozbíjať a vylučovať aj spätnú väzbu, aby sa dosiahla artikulačná náprava. Jednoducho jestvuje množstvo ortofonických i ortoepických chýb, ktoré hovoriaci vo vlastnom prejave nevnímajú. To však znamená, že pri opise normy spisovnej výslovnosti (v ortoepii) nemôžeme zostať na úrovni spätnej väzby.

4. Tézu, podľa ktorej by bolo pre ortoepiu dôležitejšie všímať si počúvajúceho, vyvracajú aj iné fakty. Známa je skutočnosť, že prijímateľ spracúva signál s väčšou alebo menšou účasťou informácií o artikulácii takéhoto signálu. Diskutuje sa o tom, či v procesoch dekódovania signálu nie je dôležitejšia artikulačná informácia než sluchová informácia. Tak sa hovorí aj o motorickom analyzátore reči („rečedvigateľnyj analyzator" — Žinkin, 1958). Určitú časť tejto problematiky som zhrnul a interpretoval v knižke Model rečového mechanizmu.

Lenže mnohé problémy apercepcie a percepcie nie sú dodnes doriešené a bola by chyba, keby sme práve v slovenskej ortoepii chceli rozhodujúci obrat v ortoepickej teórii postaviť na takýchto nevyjasnených základoch.

5. Podľa môjho úsudku ortoepia ako súhrn pravidiel má pomáhať používateľom spisovného jazyka tak tvoriť zvukový signál reči, aby dosahovali „jednotu jej zvukového formovania v súhlase s normami národného jazyka" (Avanesov, 1972, s. 8). Ortoepia má a chce ovplyvňovať reč hovoriacich.

Vieme si predstaviť, ako sa to dá dosiahnuť u hovoriaceho. No ako možno pri rečovom výkone dirigovať počúvajúceho? Ako ovplyvňovať počúvanie?

II.

1. Časť diskusie o ortoepickej teórii vzniká z nedorozumení pri určovaní predmetu ortoepie. Nepoznám argumenty, ktoré by si vynucovali zmenu definície ortoepie. Nazdávam sa, že aj v slovenčine potrebujeme príručku, v ktorej sa bude opisovať spisovná norma rečového signálu na akustickom stupni s pomocnými artikulačnými údajmi. Predmet ortoepie chápem teda v zhode s B. Hálom (1967), že je to súhrn všeobecne platných

zásad a pravidiel výslovnosti spisovného jazyka, v zhode s Ľ. Novákom (1934), že je to správne znenie hlások alebo náuka o správnej výslovnosti, v zhode s R. I. Avanesovom (1972), podľa ktorého sa do ortoepie zahŕňajú „špecifické javy ústnej reči" a ortoepia je súbor pravidiel ústnej reči, ktoré zabezpečujú jednotu jej zvukového formovania v súlade s normami národného jazyka, ktoré sa historicky vypracovali a upevnili v spisovnom jazyku.

2. V mojom chápaní je ortoepia náuka o zvukových normách spisovného jazyka, ktoré určujú, aká (ktorá) forma zvukového signálu reči sa pokladá (môže sa pokladať) za spisovnú a ktorá eventuálne za nespisovnú. A pretože mnohé informácie sú hovoriacemu najprístupnejšie, keď sa povie, ako sa taký zvuk artikuluje, pokladám za prirodzené a odôvodnené, že sa v ortoepii častejšie obraciame k artikulácii. V tomto zmysle má pojem ortoepie aj obsah užšieho významu slovenského termínu „výslovnosť". Za cieľ ortoepického opisu som však vždy pokladal zvukový signál reči. Preto som napr. v súvislosti s úvahami o dnešnom obsahu pojmu spisovnej výslovnosti hovoril o fonickej štylistickej diferenciácii spisovnej slovenčiny, o kodifikácii zvukových prostriedkov a pod.

3. Ako som už raz napísal (Kráľ, 1971), v našej (no nie iba v našej) literatúre sa pojem „výslovnosť" používa v dvoch významoch — ako „proces článkovania (artikulácie)" a ako „efekt artikulačnej činnosti". Nie je pravda, že by som bol dakedy (ovplyvnený ľudovým výkladom tohto slova) splošťoval pojem ortoepie na „správne hovorenie" (artikulovanie), ako by to mohlo vychádzať z niektorých námietok proti mojej ortoepickej teórii.

III.

1. Pokladám za primerané, aby sme sa pri úvahách o slovenskej ortoepickej teórii, osobitne aj pri úvahách, či je ortoepia vecou fonetiky alebo fonológie, poučili aj z uznávaných ortoepických prác.

V Slovníku nemeckej výslovnosti (Wörterbuch der deutschen Aussprache, 1969) sa píše, že sa v ňom síce prihliada na fonologické fakty, no vo všeobecnosti je zbytočné dôkladnejšie sa nimi zaoberať, lebo pre poznanie spisovnej výslovnosti sú dôležité predovšetkým fonetické varianty. Ďalej čítame, že vo výskumnej metodike sa využili všetky dostupné technické pomôcky („Fragen der Phonologie werden zwar, ... berücksichtigt; im allgemeinen erübrigt es sich jedoch, genauer darauf einzugehen, weil für die Kenntnis der Hochlautung hauptsächlich die phonetischen Varianten von Bedeutung sind ..." „... die Untersuchungsmethodik nutzte alle verfügbaren apparattechnischen Hilfsmittel"; s. 17). Autori sa usilovali o čo najväčšiu presnosť pri posudzovaní zvukového signálu reči, usilovali

sa vylúčiť eventuálne nepresnosti počutia a sluchového vnemu (Gehörseindruck), vylučovali vlastne aj tzv. fonologické sito. Často postupovali tak, že niekedy odpočúvali daktorú časť nahrávok niektorí spolupracovníci ešte raz, aby sa určila aj akustická štruktúra variantov a hláskových spojení („... einmal hörten andere Mitarbeiter nochmals einen Teil der Aufnahmen ab, um auch die akustische Struktur der Lautvarianten bzv. Lautverbindungen zu ermitteln"; s. 13).

Ortoepia je tu, ako sa nazdávam, vec signálovej stránky rečovej komunikácie.

Usudzujem, že proti tomuto postupu nemožno mať z hľadiska cieľa ortoepie vážnejšie námietky. Usudzujem, že nestačí kontrolovať iba „využitie dištinktívnej sily zvukových prostriedkov" (E. Pauliny). Vtedy ide totiž iba o prítomnosť — neprítomnosť dištinktívnej vlastnosti, nie o spôsob jej prítomnosti a o spôsob, ako sa efekt prítomnosti danej vlastnosti dosahuje. (Porov. výrok, že fonémy sú jednotky, ktorých lingvistická hodnota je v ich prítomnosti alebo neprítomnosti, nie v spôsoboch prítomnosti alebo dákych prechodných stupňoch: „units whose lingvistic value lies in their presence or their absence and is not susceptible to degrees", „without any intermediate degree"; Martinet, 1968) V ortoepii však musí ísť o normovaný spôsob (alebo spôsoby) dosahovania tohto aspektu. Práve vtedy sa najlepšie zabezpečuje aj hladkosť, ľahkosť a bezporuchovosť komunikácie. Slúži to komunikačnému cieľu, čiže prenosu jazykovej správy. To je cieľ ortoepie (Avanesov, 1972, s. 13).

2. Podľa R. I. Avanesova (1972, s. 10, pod. s. 188) „proiznošenije predstavľajet soboj poňatije boleje širokoje, čem f o n e t i č e s k a j a sistema, choťa posledňaja zanimajet v nem glavnoje mesto". O príručke spisovnej výslovnosti ruštiny píše: „Nastojaščeje posobije posvjaščeno proiznošeniju v sobstvennom smysle slova, t. j. tomu, kak dolžny proiznosiťsja te ili inyje zvuki v opredelennych fonetičeskich položenijach, v opredelennych sočetanijach s drugimi zvukami a takže kakije zvuki dolžny proiznosiťsja v opredelennych gramatičeskich formach i gruppach slov ili daže otdeľnych slovach, jestli eti formy i slova imejut svoji proiznositeľnyje osobennosti" (s. 12).

Usudzujem, že aj pre R. I. Avanesova ortoepické pravidlá boli vecou signálovej stránky rečovej komunikácie. Hovorí totiž o výslovnosti „vo vlastnom smysle slova", o fonetickom systéme, o výslovnosti (odtienkoch) hlások aj v jednotlivých slovách a nebojí sa dokonca uvádzať ani metodické pokyny na nápravu chýb vo výslovnosti. Píše tiež, že v spisovnom jazyku musí byť prísny výber, čo sa vzťahuje na všetky jeho stránky, teda aj na výslovnosť (s. 198).

3. Podľa L. Demeho (1972) v ortoepickej príručke maďarčiny má byť

opísaný ideálny spôsob tvorenia a znenia jednotlivých hlások, dovolené hranice variácií, štylistická hodnota variantov, ktoré sú za týmito hranicami, poukazy na typické alebo najčastejšie chyby („die ideale Bildungsweise und Lautung der einzelnen Laute; die erlaubten Grenzwerte; der Stilwert von Varianten, die ausserhalb dieser Grenzwerte liegen; Hinweise auf die typischen bzw. häufigsten Fehler"). Majú sa hodnotiť aj nárečové a regionálne zafarbené realizácie a hovorové varianty, vývinové tendencie atď.

4. Ortoepia je vec lingvistiky. Je to predovšetkým vec tej disciplíny, ktorá študuje signálovú stránku rečovej komunikácie. Nateraz je s tým spojená aj výhoda, že fonetický princíp nás môže ochrániť pred častejšími zásahmi do kodifikácie, ktoré by si vynucovali pokračujúce diskusie a opakujúce sa zmeny v hodnotení fonologických jednotiek spisovnej slovenčiny (porov. Pauliny, 1961, 1968, 1977a; Horecký, 1975).

IV.

1. Moje predchádzajúce argumentácie, pravdaže, nemožno brať ako protifonologické stanovisko a ako odmietanie možnosti využiť v ortoepických poučkách a formuláciách niektoré fonologické pojmy, alebo dokonca ako odmietnutie ohľadu na jazykový systém pri práci v ortoepii. Usiloval som sa sám naznačiť, že v jazykovednom bádaní sa musí zachovávať spätosť rozličných pohľadov na ten istý jav zvukového signálu reči.

Ortoepická teória, podľa ktorej som doteraz analyzoval rečový materiál, nestráca pôdu pod nohami tým, že sa pri jej aplikáciách používajú aj pojmové a terminologické výdobytky fonológie. Dôkazy o tom možno nájsť aj v mojich príspevkoch v časopise Kultúra slova (*8*, 1974; *9*, 1975; *10*, 1976), ďalej v iných príspevkoch (porov. Kráľ, 1973, 1977).

2. Zo vzťahov fonetiky a fonológie, hlásky a fonémy sa nedá odvodzovať nová ortoepická teória tak, ako to robí E. Pauliny. Takto sa nedá odôvodniť ani požiadavka, aby sa inak začali vypracúvať ortoepické poučky do kodifikačnej príručky.

V.

Tento príspevok som napísal preto, lebo teória (ako každá čiastková lingvistická teória), o ktorej som (najmä v prvej časti) uvažoval, implikuje aj určitú všeobecne lingvistickú teóriu a môže na ňu aj spätne vplývať. Táto teória by mohla mať určité dôsledky aj pre lingvistickú prácu u nás — najmä vtedy, keby sa pochopila dôsledne a priamočiaro tak, ako to analyzovaný text umožňuje a ako sa aj predkladá. Usúdil som, že je ne-

vyhnutné o nej podrobnejšie diskutovať a že musím odhliadnuť od prípadných sprievodných aspektov tejto diskusie.

Literatúra

AVANESOV, R. I.: Russkoje literaturnoje proiznošenije. Moskva, Prosveščenije 1972. 414 s. + zvukové prílohy s textovou prílohou na 47 s.
DEME, L.: Die Vorarbeiten am Handbuch der ungarischen Aussprache. Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae, *22*, 1972, s. 162, 163.
HÁLA, R.: Výslovnost spisovné češtiny. Zv. 1. Výslovnost slov českých. 2. vyd. Praha, Academia 1967. 99 s.
HORECKÝ, J.: Generatívny opis fonologického systému spisovnej slovenčiny. In: Jazykovedný zborník z príležitosti VII. slavistického kongresu vo Varšave. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Red. Ľ. Novák. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1975, s. 5—41.
KRÁĽ, Á.: Pravopis, výslovnosť a ortoepická kodifikácia. Jazykovedný časopis, *22*, 1971, s. 182—191.
KRÁĽ, Á.: Ortoepická kodifikácia slovenčiny. In: Studia Academica Slovaca. 2. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1973, s. 57—71.
KRÁĽ, Á.: Slovenská výslovnosť. Gramofónový kurz. Bratislava, Opus 1977.
MARTINET, A.: Phonetics and linguistic evolution. In: Manual of Phonetics. Ed. B. Malmberg. Amsterdam, Nord- Holland Publisching Company 1968, s. 472, 473.
NOVÁK, Ľ.: K základom slovenskej ortoepie. (Odtlačok zo Slovenskej reči, *3*, 1934, 26 s.)
PAULINY, E.: Fonológia spisovnej slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1961. 112 s.; 2. vyd. 1968. 124 s.
PAULINY, E.: Otázky slovenskej ortoepie. Slovenská reč, *42*, 1977, s. 214—219.
PAULINY, E.: (1977a): Dištinktívne vlastnosti konsonantických foném v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, *42*, 1977, s. 65—79.
Wörterbuch der deutschen Aussprache. 2. vyd. Red. N. Stötzer. Leipzig, VEB Bibliographische Institut 1969. 549 s.
ŽINKIN, N. I.: Mechanizmy reči. Moskva, Izdateľstvo Akademii pedagogičeskich nauk 1958. 369 s. + 99 tab. Anglický preklad: Mechanisms of Speech. Mouton, The Hague, Paris 1968. 461 s. + 99 tab.

Gustáv Moško

PODMETOVÁ POLOVETNÁ KONŠTRUKCIA

Vo všetkých slovenských gramatikách a školských syntaktických príručkách (podobne aj českých, sovietskych a poľských) sa tradične uvádza, že podmet (subjekt) sa popri iných prostriedkoch vyjadruje infinitívom. Napr. S. Czambel (1915), J. Damborský (1930) uvádzajú príklady typu *Fajčiť je nezdravé.* Podmet sa v tomto type skutočne vyjadruje (holým) infinitívom. V iných príručkách (gramatikách) sa okrem uvedeného typu za infinitívny podmet pokladá aj rozvitý infinitív. Napr. B. Letz (1950), E. Pauliny, J. Ružička, J. Štolc (1968), J. Orlovský (1971) uvádzajú tieto príklady: *Utrápenému Matiašovi neprišlo na rozum ani najmenej vadiť sa,*

s kmotrom. (Kalinčiak) — *Rozkoš je počúvať ho a hľadieť na neho.* (Timrava) — *Ťažko mi prichodí smiať sa na tomto komickom výstupe.* (Figuli) Analýza dvojčlenných viet s rozvitým infinitívom vo funkcii podmetu ukazuje, že termín infinitívny podmet (resp. podmetový infinitív) nevystihuje syntaktickú povahu prostriedku, ktorým sa podmet vyjadruje. Pretože prevažná väčšina všetkých príkladov s tzv. infinitívnym podmetom má rozvitý infinitív, typ *Fajčiť je nezdravé* nemôžeme pokladať za reprezentatívny typ[1].

V sovietskej jazykovede sa rozlišuje závislý a nezávislý infinitív. V úlohe podmetu sa uplatňuje nezávislý infinitív, ktorý nezávisí od iných vetných členov a obyčajne stojí pred prísudkom (porov. Rudnev, 1963; Valgina, 1973).

Problematikou infinitívneho podmetu (resp. podmetového infinitívu) sa u nás podrobnejšie zaoberal J. Ružička (1956, s. 21—39) a K. Svoboda (1962, s. 65—81).

J. Ružička za infinitívny podmet pokladá „ten člen predikatívnej syntagmy, ktorým sa vyslovuje abstraktne chápaný dej, ktorého bližšia charakteristika sa podáva druhým členom predikatívnej syntagmy (prísudkom)" (s. 21). J. Ružička na základe bohatého dokladového materiálu konštatuje, že infinitívny podmet v spisovnej slovenčine má formu holého alebo aj rozvitého infinitívu. Veľkú pozornosť venuje opisu jednotlivých druhov prísudkov, ktoré v dvojčlenných vetách s infinitívnym podmetom vyjadrujú hodnotenie, akosť, resp. stotožnenie deja vysloveného v podmete.

Podľa K. Svobodu (s. 66) sa infinitív v platnosti podmetu použije vtedy, keď prísudok má predikovať o deji (stave) so zreteľom na jeho činiteľa, pričom činiteľ (nositeľ) infinitívneho deja spravidla je alebo môže byť vyjadrený v prísudkovej časti vedľajším vetným členom (napr. predmetom). To býva vtedy, keď sa prísudkom (a) vyjadruje vzťah činiteľa (nositeľa) infinitívneho deja k jeho realizácii (napr. *Bolo neobyčajne jednoduché poznať logiku malej spoločnosti),* (b) hodnotí infinitívny dej so zreteľom na jeho činiteľa (napr. *Zahanbovalo ju kričať na neho*), (c) vyjadruje pôsobenie na vzťah činiteľa k deju infinitívneho slovesa (napr. *Čítať pri umelom svetle sa neodporúča*).

V ostatnom čase sa stretávame s názormi, podľa ktorých rozvitý infinitív vo funkcii podmetu treba pokladať za polovetnú konštrukciu. Napr. V. Hrabě (1964, s. 36) pokladá samostatný podmet, t. j. infinitívnu kon-

---

[1] Napr. z 237 príkladov na infinitívny podmet, ktoré uvádza J. Ružička (1956, s. 22—38), je 213 príkladov s rozvitým infinitívom a iba 24 príkladov s holým infinitívom.

štrukciu (rozvitý infinitív) vo funkcii podmetu, ktorá sa s ostatnou časťou vety spája voľne, napr. *Oženiť sa, to je ťažká vec,* za polovetnú konštrukciu.

V Morfológii slovenského jazyka (1966) sa pripisuje polovetná platnosť infinitívu (resp. konštrukcii s infinitívom) vtedy, keď je infinitív širšie rozvitý. Tu nachádzame aj príklad na vyjadrenie podmetu infinitívom s polovetnou platnosťou: *Určením človeka je vyvinúť svoje schopnosti, stať sa mravne dokonalým.* (Bujnák) Na s. 557 sa uvádza tento príklad na vetnočlenský infinitív vo funkcii podmetu: *Pánov slúchať sa nevypláca.* (Hečko) V týchto vetách nevidíme žiadny rozdiel vo vyjadrení podmetu, lebo infinitívy v obidvoch vetách sú rozvité (predmetmi *schopnosti* a *pánov*). Rozvité infinitívy v obidvoch vetách majú polovetnú platnosť.

J. Ružička (1973, s. 88) uvádza tieto príklady na vyjadrenie podmetu polovetnou konštrukciou: *Starať sa dnes o všestranný rozvoj kultúry je naozaj veľmi náročná úloha.* (tlač) — *Je to smutný osud začínať vždy znovu, ale niet vari inej pomoci.* (A. Matuška) Podmet v týchto vetách sa nevyjadruje iba holým infinitívom, ako sa doteraz uvádza vo všetkých príručkách, ale celou syntaktickou (infinitívnou) konštrukciou[2].

Podmet sa teda vo vete vyjadruje nielen člensky (vetným členom), napr. *Mladé socialistické štáty pod vedením komunistických strán pristúpili k plánovanej výstavbe socialistickej ekonomiky* (tlač) a vetne (vedľajšou vetou), napr. *Chlapca prekvapí aj to, že ho nezobudila mať* (Hečko), ale aj polovetne (polovetnou konštrukciou), napr. *Jeho dobrá vlastnosť je hnať sa do roboty.* (Hečko)

Polovetnú konštrukciu vyjadrujúcu podmet nazývame podmetovou polovetnou konštrukciou[3] (analogicky s termínom podmetová vedľajšia veta). Základným a jediným prostriedkom, ktorým sa vyjadruje základný výraz (člen) podmetovej polovetnej konštrukcie, je infinitív.

Je známe, že infinitív je slovesný tvar, ktorý sa vo vetnej stavbe blíži k syntaktickej funkcii substantíva. Na mieste ktoréhokoľvek vetného člena si zachováva syntaktické odlišnosti od paralelne použitého dejového substantíva. Infinitív zachováva neposunutú slovesnú väzbu, takže vytvára

---

[2] Opačného názoru je K. Svoboda (1962, s. 12), ktorý podmetový infinitív nepokladá za polovetnú konštrukciu, lebo v predikatívnej syntagme predstavuje člen, o ktorom sa predikuje. Polovetnú konštrukciu však netvorí iba infinitív, ale celá konštrukcia, ktorá vyjadruje nepravé determinatívne vzťahy. S prísudkom vety formálne utvára predikatívnu syntagmu, ale formou a významom je blízka podmetovej vedľajšej vete a výrazne sa odlišuje od členského podmetu.

[3] Termín podmetová polovetná konštrukcia nie je v našej jazykovede bežný. V. Hrabě (1964, s. 36, 80) ním označuje samostatný podmet. Oveľa bežnejšie sú termíny infinitívny podmet (Ružička, 1956) a podmetový infinitív (Svoboda, 1962; Hrabě, 1964; Morfológia slovenského jazyka, 1966), ktorými sa vyjadruje, že infinitív v stavbe vety plní funkciu podmetu.

rovnakú syntaktickú konštrukciu ako sloveso v určitom tvare, porov. *(žiak) rieši úlohu — riešiť úlohu (je ťažké) — riešenie úlohy (je ťažké).* Táto vlastnosť infinitívu sa v jazyku využíva v polovetných konštrukciách, v ktorých sa infinitív uplatňuje ako neplnohodnotný (nevetný) predikát, lebo na rozdiel od plnohodnotného (vetného) predikátu dej priamo neprisudzuje.

Polovetná povaha konštrukcie vyplýva z deja vyjadreného infinitívom k jeho činiteľovi (nositeľovi). Podmetová polovetná konštrukcia vyjadruje dej, o ktorom sa v prísudku hovorí. Subjekt (činiteľ alebo nositeľ deja) podmetovej polovetnej konštrukcie sa vyjadruje alebo predmetom (v datíve, príp. v inom nepriamom páde) v prísudkovej časti, napr. *Rozrývať si svedomie eticky je Lukáčovi vždy blízke.* (Krčméry) — *Pre Urbana je to rozkaz brať Marka z hniezda a položiť ho doprostred postele* (Hečko), alebo je všeobecný, ale pod vplyvom kontextu môže byť konkretizovaný, napr. *Starať sa dnes o všestranný rozvoj kultúry je naozaj náročná úloha.* — *Bolo to iste neobyčajne zábavné viezť sa na ňom.* (Jančová) V tomto prípade môžeme hovoriť, že infinitív implikuje subjekt deja (porov. Svoboda, 1962, s. 8).

Vetu s podmetovou polovetnou konštrukciou môžeme rozložiť na dve samostatné vety, na dve samostatné predikácie. Prvú vetu tvorí transformovaná polovetná konštrukcia. V nej infinitív (VINF) zameníme slovesom v určitom tvare (VFIN) a predmet v datíve, príp. v inom nepriamom páde (Ncas obl) v prísudkovej časti matricovej vety nahradíme nominatívom (Nnom) a presunieme do prvej vety. Prísudkovú časť matricovej vety transformujeme tak, že pridáme odkazovacie zámeno *to*, ktoré je formálnym podmetom a nahrádza prvú vetu. Transformáciu vety s podmetovou polovetnou konštrukciou vyjadrujeme vzorcom:

$$\text{VINF} + \begin{Bmatrix} \text{N}_{\text{cas}} \\ \text{Ad} \end{Bmatrix} + \begin{Bmatrix} \text{VFIN} \\ \text{cop} + \text{N}_{\text{nom/ins}} \end{Bmatrix} + \text{N}_{\text{cas obl}} \rightarrow$$

$$\text{I.} \quad \text{N}_{\text{nom}} + \text{VFIN} + \begin{Bmatrix} \text{N}_{\text{cas}} \\ \text{Ad} \end{Bmatrix}$$

$$\text{II.} \quad \text{TO} + \begin{Bmatrix} \text{VFIN} \\ \text{cop} + \text{N}_{\text{nom/ins}} \end{Bmatrix} + \text{N}_{\text{cas obl}}$$

Ak v prísudkovej časti predmet nemáme, v transformovanej vete použijeme všeobecný podmet (1. os. pl.). Takú vetu vyjadríme vzorcom takto:

$$\text{VINF} + \begin{Bmatrix} \text{N}_{\text{cas}} \\ \text{Ad} \end{Bmatrix}_{\text{fac}} + \begin{Bmatrix} \text{VFIN} \\ \text{cop} + \text{N}_{\text{nom/ins}} \end{Bmatrix} \rightarrow$$

I. $$(MY) + VFIN + \left\{ \begin{matrix} N_{cas} \\ Ad \end{matrix} \right\} fac$$

II. $$TO + \left\{ \begin{matrix} VFIN \\ cop + N_{nom/ins} \end{matrix} \right\}$$

Pri rozložení vety s podmetovou polovetnou konštrukciou je dôležité poradie viet. Prvou vetou musí byť transformovaná polovetná konštrukcia, druhou vetou transformovaná prísudková časť matricovej vety. Uvedené vety môžeme teda rozložiť takto:

Rozrývať si svedomie eticky je Lukáčovi vždy blízke. → Lukáč si rozrýva svedomie eticky. To je mu (Lukáčovi) vždy blízke. — Pre Urbana je to rozkaz brať Marka z hniezda a položiť ho doprostred postele. → Urban berie Marka z hniezda a položí ho doprostred postele. Je to pre neho (Urbana) rozkaz. — Starať sa dnes o všestranný rozvoj kultúry je naozaj náročná úloha. → Staráme sa dnes o všestranný rozvoj kultúry. Je to naozaj náročná úloha. — Bolo iste neobyčajne zábavné viezť sa na ňom. → Viezli sme sa na ňom. Bolo to neobyčajne zábavné. — Fajčiť je nezdravé. → Fajčíme. Je to nezdravé.

V istých prípadoch sa podmet vyjadruje dejovým substantívom namiesto polovetnej konštrukcie. Použitie dejového substantíva alebo infinitívnej konštrukcie v úlohe podmetu závisí od charakteru textu, prejavu. V odborných prejavoch, v ktorých sa abstrahuje od činiteľa, je použitie dejového substantíva v súlade s maximálnou abstrakciou, napr.:

Vymedzenie pojmu jazyk závisí predovšetkým od základného filozofického postoja. (Horecký) — *Dotiahnutie* subjektívneho aspektu rozprávača do tých polôh je už literárna štylizácia, za ktorou stojí autor, resp. literárny subjekt. (Miko)

Podobne použijeme dejové substantívum v texte, ktoré má všeobecnú platnosť:

Najdôležitejším článkom kádrovej práce je *vyhľadávanie*, výber a príprava kádrových rezerv. (tlač) — Dôležitým poslaním spoločenských organizácií združených v Národnom fronte je sústavné *získavanie* občanov pre politiku komunistickej strany a socialistického štátu. (tlač)

Ale keď sa podávateľ obracia k určitej osobe, ktorú pokladá za možného činiteľa, resp. ju vyzýva, použije infinitív, napr.: *Najdôležitejším článkom kádrovej práce je v y h ľ a d á v a ť, v y b e r a ť a p r i p r a v o v a ť kádrové rezervy.* — *P o d á v a ť vodičom alkoholické nápoje sa nepovoľuje.* (úzus) — *O h m a t á v a ť tovar je zakázané!* (úzus) (porov. Svoboda, 1962, s. 9—11).

Štruktúra vety s infinitívnou konštrukciou v úlohe podmetu je dvojčlenná. Podmetovú časť tvorí rozvitý, resp. holý infinitív, ktorý pokladáme za podmetovú polovetnú konštrukciu. Príklady s holým infinitívom v úlohe podmetu treba tiež pokladať za polovetnú konštrukciu, lebo holý infinitív sa dá potenciálne alebo fakultatívne doplniť. Ak sa nedopĺňa, vyplýva to z intencie slovesného deja, podľa ktorej obsah možného doplneného vetného člena je už obsiahnutý vo význame slovesa v infinitíve, resp. sa rozumie zo súvislosti (porov. Pauliny, 1943, s. 65). Napr.:

Fajčiť (cigaretu, fajku) je zakázané! (úzus) — A Janovi by vtedy bolo daromné *odorávať* (kus poľa). (Mináč) — *Zhlukovať sa* (na ulici, na ceste) je zakázané. (F. Kráľ)

Infinitív v úlohe podmetu je základným členom polovetnej konštrukcie aj v prípadoch, keď ho determinuje vedľajšia veta:

Ľudia nevedeli, čo sa vo svete robí, a bolo im vzácne *dozvedieť sa,* kde aká vojna stojí... (Jančová) — Ťažko je *písať,* ako to všetko bolo, kto čo vykonal a čo povedal. (A. Bednár)

Z praktického hľadiska polovetnú konštrukciu nerozoberáme na menšie jednotky (vetné členy), ale pokladáme ju za jeden vetný člen. Analýzu polovetnej konštrukcie robíme vtedy, ak chceme zistiť, ktorými vetnými členmi je rozvitý infinitív. Pri analýze vety s podmetovou polovetnou konštrukciou postupujeme podobne ako pri analýze súvetia. V takejto vete prísudkovú časť tvorí rozvitý slovesno-menný prísudok a v istých prípadoch aj rozvitý slovesný prísudok. Holý prísudok (jadro prísudku) tvorí spona + menná časť (substantívum, resp. adjektívum alebo trpné príčastie) alebo slovesný prísudok. Spona alebo určitý slovesný tvar v minulom čase (podmieňovacom spôsobe) je v strednom rode. Zo slovesných osôb sa uplatňuje najmä 3. osoba. Sémantická všeobecnosť podmetu vyjadreného polovetnou konštrukciou podmieňuje aj druh a formu prísudku. Prísudok vo vetách s podmetovou polovetnou konštrukciou vyjadruje hodnotenie, akosť alebo stotožnenie deja vysloveného v podmete vety[4].

Formálne podmetová polovetná konštrukcia plní funkciu vetného člena (podmetu), ale svojím obsahom sa takmer rovná podmetovej vedľajšej vete. Blízkosť podmetovej polovetnej konštrukcie s podmetovou vedľajšou vetou v niektorých prípadoch naznačuje formálne t-ové odkazovacie zámeno *to,* ktoré je v prísudkovej časti a pomáha zvýrazniť rozloženie predikácie; po-

[4] Podrobnú a vyčerpávaciu sémantickú charakteristiku prísudku pri infinitívnom podmete (teda aj pri polovetnej konštrukcii v úlohe podmetu) podal J. Ružička (1956), a preto tejto otázke nevenujeme väčšiu pozornosť.

rov. *Je to smutný osud začínať vždy znovu* (podmet vyjadrený polovetnou konštrukciou) a *Chlapca prekvapí aj to, že ho nezobudila mať* (podmet vyjadrený vedľajšou vetou).

Polovetnou konštrukciou vyjadrujeme podmet podobným spôsobom ako pri vetnom (súvetnom) vyjadrení, ale s tým rozdielom, že polovetná konštrukcia neobsahuje tie formálne prostriedky ako vedľajšia veta (plnohodnotný prísudok a spojku), hoci z obsahovej stránky ju úplne nahrádza. Zo štylistického hľadiska je polovetná konštrukcia kondenzovanejším vyjadrením ako vedľajšia veta.

Dvojzákladovou transformáciou vety s podmetovou polovetnou konštrukciou na dve samostatné vety s vlastnou predikáciou, resp. na súvetie s podmetovou vedľajšou vetou sa potvrdzuje polovetná platnosť infinitívnej konštrukcie, napr.:

Ich úlohou od istého času je striehnuť na Babinského, aby ho priveľmi neovplyvňovali Pančucha a Bolebruch. (Hečko) → Ich úlohou od istého času je, že striehnu na Babinského, aby... — Adele sa vždy podarilo zachrániť Luciu od najhoršieho. (Figuli) → Adele sa vždy podarilo, že zachránila Luciu od najhoršieho. — Je povinnosťou strany a socialistického štátu viesť učiteľov a vychovávateľov k vedomiu zodpovednosti a utvárať pre ich prácu nevyhnutné podmienky. (tlač) → Je povinnosťou strany a socialistického štátu, aby viedli učiteľov a vychovávateľov k vedomiu zodpovednosti a (aby) utvárali pre ich prácu nevyhnutné podmienky.

Podmetová polovetná konštrukcia sa spája s prísudkom vety iba tesne. Jej polovetný charakter zosilňujú rozvíjacie vetné členy infinitívneho základu, ktorý zachováva slovesnú väzbu predmetu v akuzatíve, takže určujúce substantívum sa nemení na prívlastok v genitíve ako pri dejových substantívach, napr. *Stavať dom je ťažké: Stavba domu je ťažká.*

Podmetovú polovetnú konštrukciu charakterizuje súbor znakov signalizujúcich jej polovetnosť (porov. Marková, 1967). Sú to:

1. zachovanie systémového vzťahu k vetnej predikácii;
2. funkčná synonymita s vetným členom alebo vedľajšou vetou;
3. zachovanie významového obsahu zodpovedajúceho plnohodnotnej predikácii;
4. implikácia vzťahu k subjektu deja, ktorým sa vyjadruje podmet;
5. niektoré znaky vyplývajúce zo slovesnej povahy základného výrazu infinitívnej konštrukcie (slovesné gramatické kategórie, intencia slovesného deja zodpovedajúca určitému slovesnému tvaru, určitá miera dejovosti);
6. rozvitosť infinitívu (základného prostriedku konštrukcie);
7. možnosť dvojzákladovej transformácie.

Podmetová polovetná konštrukcia je častejším prostriedkom na vyjadrenie podmetu vo vete ako podmetová vedľajšia veta, lebo vytvára zomknutejšiu stavbu vety. Obyčajne vyjadruje jadro výpovede, a preto stojí vo vete na druhom mieste (až po prísudkovej časti vety):

Úlohou robotníckej triedy v ďalších etapách revolúcie je *odstrániť staré výrobné vzťahy.* (tlač) — Nie je naším cieľom *rozoberať na tomto mieste problematiku jednotlivých výrazových kategórií.* (Miko) — Dôležitou funkciou vyučovacieho procesu v socialistickej škole je *vyzbrojovať žiakov do života základmi vedeckého poznania.* (tlač) — ... hlavným problémom je *spojiť jedinečné so všeobecným, podobné s nepodobným, t. j. nájsť v mohutnosti a rozmanitosti jednotu* (A. Matuška) — Pravicovej propagande sa podarilo *pomýliť i mnohé skupiny čestných pracujúcich ľudí našej vlasti.* (tlač)

Často sa podmetovou polovetnou konštrukciou na začiatku vety vyjadruje východisko výpovede:

Starať sa o deti a dobre ich *vychovávať* nie je súkromnou vecou rodiča, ale jeho povinnosťou, ktorej plnenie má spoločnosť právo od každého žiadať. (tlač) — *Čakať* na návrat cudzinca bolo by preň také nemúdre ako čakať na návrat udalostí, ktoré sme už dávno prežili. (Chrobák) — *Vedieť* v románe narábať s časom je schopnosť z najvzácnejších. (A. Matuška) — *Viesť* polemiku s touto zmesou poloprávd a výmyslov by bolo zbytočné plytvanie síl (tlač) — *Spomenúť* v Stodolišti tamtie dediny znamená sa ponížiť. (Hečko)

Podmetová polovetná konštrukcia vyjadrujúca východisko výpovede sa pomerne často zdôrazňuje vo forme vytýčeného vetného člena. Vytýčená polovetná konštrukcia zvyšuje napätie medzi obsahom vyjadreným polovetnou konštrukciou a prísudkom vety. Príklady na vytýčenú podmetovú polovetnú konštrukciu uvádza aj Morfológia slovenského jazyka (1966, s. 557—558)[5]:

Dostať sa až pred sestru predstavenú, to je najťažšie pokarhanie. (Čepčeková) — Hm, *nemať* masla na rohy volom, to by bola pokuta. (Kukučín) Iné príklady: „*Začínať* veľkými románmi, to je veľmi zlý spôsob, a práve jemu vďačíme za to, že u nás vychodí toľko slovesného braku", povedal Gorkij. (A. Matuška) — ... *zabúdať na* životné záujmy proletariátu a na základné črty celého kapitalistického zriadenia, celého kapitalistického vývinu, *obetovať* tieto životné záujmy pre skutočné alebo domnelé chvíľkové výhody — to je revizionistická politika. (tlač) — Avšak *získať* na svoju stranu roľníkov a mestskú maloburžoáziu a inteligenciu — to je tiež určitý boj. (tlač)

Cieľom nášho príspevku bolo spresniť chápanie a interpretáciu spôsobov vyjadrenia podmetu v spisovnej slovenčine. Pre slovenčinu, ktorá je

---

[5] Prvý príklad sa pokladá za vytýčený infinitív, druhý je príkladom na polovetnú platnosť infinitívu. Domnievame sa, že obidve vytýčené infinitívne konštrukcie vo funkcii podmetu majú polovetnú platnosť.

jazykom flektívneho typu, je charakteristické členské a vetné vyjadrenie. V iných jazykových typoch (napr. v aglutinačnom, izolačnom jazykovom type) namiesto vetného vyjadrenia prevláda vyjadrenie kondenzovanou (polovetnou) konštrukciou. Takéto vyjadrenie podmetu (ale aj iných vetných členov) je celkom bežné, niekedy jediné možné aj v slovenčine vo všetkých jazykových štýloch. Právom teda môžeme konštatovať, že medzi členským, vetným a polovetným vyjadrením podmetu vo vete existuje syntaktický izomorfizmus (porov. Kočiš, 1976). Miesto podmetovej polovetnej konštrukcie je medzi členským a vetným vyjadrením, a preto polovetnú konštrukciu pokladáme za prechodnú syntaktickú kategóriu. Formálne podmetová polovetná konštrukcia zostáva vetným členom (podmetom), ale sémanticky je substitúciou podmetovej vedľajšej vety (porov. *Vinšovníkov nectilo prísť s prázdnymi rukami* (Hečko): *Vinšovníkov nectilo, aby prišli s prázdnymi rukami).* Teda podmet vo vete sa vyjadruje: 1) vetnočlensky, 2) polovetnou konštrukciou (polovetne) a 3) vedľajšou vetou.

O mieste podmetovej polovetnej konštrukcie v systéme polovetných konštrukcií hovoríme na inom mieste (porov. Moško, 1977).

Namiesto termínu infinitívny podmet (podmetový infinitív) navrhujeme používať termín podmetová polovetná konštrukcia, ktorý vyjadruje syntaktickú funkciu a spôsob vyjadrenia podmetu vo vete. Termínmi podmet — podmetová polovetná konštrukcia — podmetová vedľajšia veta sa odlišuje aj spôsob vyjadrenia podmetu v predikatívnej syntagme.

Komplexné spracovanie syntaktickej roviny z hľadiska polovetnej syntaxe umožňuje presnejšie, relatívne ucelenejšie vykladať skladbu v škole a štylisticky diferencovane využívať jednotlivé syntaktické prostriedky.

Literatúra

CZAMBEL, S.: Rukoväť spisovnej reči slovenskej. 2. vyd. Turčiansky Sv. Martin, nákladom Kníhtlačiarskeho účast. spolku 1915, s. 235.

DAMBORSKÝ, J.: Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy II. Skladba. 5. vyd. Nákladom a tlačou Štefana Huszára v Nitre 1930, s. 6.

HRABĚ, V.: Polovětné vazby a kondenzace „druhého sdělení" c ruštině a v češtině. Praha, Nakladatelství ČSAV 1964. 94 s.

KOČIŠ, F.: Izomorfizmus v syntaxi. Slovenská reč, *41*, 1976, s. 193—200.

LETZ, B.: Gramatika slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Štátne nakladateľstvo 1950, s. 514.

MARKOVÁ, M.: K problematice tzv. polopredikativních konstrukcí. Slovo a slovesnost, *28*, 1967, s. 245—254.

Morfológia slovenského jazyka. 1. vyd. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 557—558.

MOŠKO, G.: Klasifikácia polovetných konštrukcií. Slovenská reč, *42*, 1977, s. 107—116.

ORLOVSKÝ, J.: Slovenská syntax. 3. vyd. Bratislava, Obzor 1971, s. 67.

PAULINY,E.: Štruktúra slovenského slovesa. 1. vyd. Bratislava, Slovenská akadémia vied a umení 1943. 112 s.

PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 365.
RUDNEV, A. G.: Sintaksis sovremennogo russkogo jazyka. Moskva, Gosudarstvennoje izdateľstvo „Vysšaja škola" 1963, s. 73—74.
RUŽIČKA, J.: Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956. 184 s.
RUŽIČKA, J.: Z problematiky vedľajších viet. In: O slovenčine pre slovenčinárov. Zostavil J. Oravec. Bratislava, Pedagogický ústav mesta Bratislavy 1973, s. 78—94. Rozmnožené.
SVOBODA, K.: Infinitiv v současné spisovné češtině. Praha, Nakladatelství ČSAV 1962, 125 s.
VALGINA, N. S.: Sintaksis sovremennogo russkogo jazyka. Moskva, „Vysšaja škola" 1973, s. 86.

Ladislav Dvonč

EŠTE O SKLOŇOVANÍ A PRAVOPISE NIEKTORÝCH CUDZÍCH PODSTATNÝCH MIEN

1.1. Vo svojom príspevku, v ktorom som si všímal skloňovanie a pravopis pádových foriem takých cudzích podstatných mien v spisovnej slovenčine, pri ktorých je rozdiel medzi pravopisnou a výslovnostnou podobou slova (Dvonč, 1975), som vyslovil náhľad, že vo všetkých prípadoch, kde je rozdiel medzi pravopisom a výslovnosťou, treba dávať prednosť skloňovaniu podľa výslovnostnej podoby a vo všetkých pádoch treba zachovávať jednotnú pravopisnú podobu tvarotvorného základu podľa základného tvaru nom. sg.

1.2. Na môj príspevok nadviazal F. Kočiš (1975), ktorý v niektorých prípadoch nesúhlasí s mojím stanoviskom a s mojou argumentáciou a predkladá iné riešenie. Chcel by som tu zaujať postoj k jeho námietkam pri jednotlivých typoch.

2.1. T o s c a, vysl. t o s k a. — Vo všetkých slovenských gramatických a iných jazykových príručkách pri tomto mene a iných podobných menách a zemepisných názvoch sa predpokladá skloňovanie podľa výslovnosti *(toska)*, čiže takéto slová patria do vzoru žena. Rovnaký stav je aj v bežnej jazykovej praxi. Pokiaľ slová tohto typu nezdomácneli, t. j. zachovávajú svoj cudzí charakter, majú sa podľa všetkých príručiek písať s písmenom *c* v nom. sg. Morfológia slovenského jazyka (1966) žiada aj v ostatných pádoch písať *c* (napr. gen. sg. *Toscy*, dat. sg. *Tosce* atď.), kým Slovník slovenského jazyka (1968) požaduje písať písmeno *k* (napr. gen. sg. *Tosky*, dat. sg. *Toske*). V prospech písania *c* som uvádzal tieto hlavné argumenty: a) Pri iných menách, v ktorých je rozdiel medzi pravopisom a výslovnosťou, sa bežne vo všetkých pádových formách zachováva jednotná pravo-

pisná podoba podľa nom. sg. (napr. *Mont Blanc — Mont Blancu, San Francisco — San Francisca, Bologna — Bologne, Bregenz — v Bregenzi;* b) Pri tomto spôsobe písania sa dobre rozlišujú cudzie a zdomácnené slová, takže pravopisné podoby *Tosky, Toske* atď. patria k nom. sg. *Toska,* nie aj k nom. *Tosca.*

F. Kočiš v cit. príspevku hovorí, že ako dôvod pre jednotné písanie názvov typu *Tosca, Benfica* s *c* a pre skloňovanie podľa výslovnosti uvádzam pravopis a skloňovanie názvov typu *Bologna* (tento názov sa na základe výslovnosti skloňuje podľa vzoru ulica, pričom vo všetkých pádových formách sa jednotne píše tvarotvorný základ *Bologn-* s *gn*). Lenže dôvodom pre jednotné písanie pomenovaní *Tosca, Benfica* atď. s *c* nie je iba stav pri pomenovaniach typu *Bologna,* ale aj pri všetkých ostatných pomenovaniach, v ktorých sa pravopis a výslovnosť rozchádzajú (teda napr. aj pri *Mont Blanc, San Francisco, Bregenz* a pod.). F. Kočiš nesúhlasí ďalej s mojím argumentom, že pri písaní *Tosca — Tosky, Arica — Ariky* atď. sa stiera hranica medzi nezdomácnenými a zdomácnenými slovami cudzieho pôvodu, resp. s mojím argumentom, že dôsledné zachovávanie jednotnej pravopisnej podoby tvarotvorného základu vedie k dobrému rozlíšeniu cudzích a zdomácnených slov. Ďalej hovorí, že predpokladám nepreklenuteľnú hranicu medzi zdomácnenými a nezdomácnenými cudzími pomenovaniami.

Z mojej požiadavky, aby sa cudzie slová písali jednotne vo všetkých pádoch, však nevyplýva, že by som predpokladal nepreklenuteľnú hranicu medzi cudzími a zdomácnenými slovami. Sám hovorím o pôvodnej podobe *Tosca* a zdomácnenej podobe *Toska,* ako aj o tom, že popri pôvodnej pravopisnej podobe *Salamanca* sa u nás už uplatňuje aj zdomácnená pravopisná podoba *Salamanka.* Podobne môžu pravopisne zdomácnieť aj niektoré iné pomenovania, napr. popri pôvodnej pravopisnej podobe *Benfica* sa môže alebo by sa mohla ujať aj poslovenčená pravopisná podoba *Benfika.* Ja som iba za to, aby sa pôvodná, nezdomácnená podoba dôsledne písala s písmenom *c* vo všetkých pádoch, kým s písmenom *k* sa má podľa mojej mienky písať iba zodpovedajúca zdomácnená podoba (tiež vo všetkých pádoch). F. Kočiš uvádza, že pre jazykovú prax nie je nijako výhodné udržiavať v jazyku dve podoby toho istého názvu, teda *Tosca* ako názov opery, ale *Toska* ako osobné meno. Nazdáva sa, že takýto stav sa v jazyku môže istý čas udržať, po čase sa však táto dvojakosť musí odstrániť v prospech zdomácnenej podoby. Podľa môjho názoru napätie medzi pôvodnou a zdomácnenou podobou vlastného mena sa neodstraňuje tak, že zvíťazí zdomácnená podoba. Napr. popri zdomácnenej podobe *Abidžan* existuje pôvodná pravopisná podoba *Abidjan,* podobne napr. *Galac — Ga-*

laţi, Lešno — Leszno, Varšava — Warszawa, Kluž — Cluj atď. Rozdiel medzi zdomácnenou a pôvodnou podobou vlastného mena sa môže odstrániť tak, že sa prestane používať zdomácnená podoba a používa sa výhradne pôvodná podoba, napr. namiesto *Lešno* iba *Leszno*. Podobne popri zdomácnenom mene *Toska* sa používa aj pôvodná podoba *Tosca*, pravda, pri pomenúvaní osôb inej ako slovenskej národnosti. Tento pravopisný rozdiel sa zatiaľ nedá odstrániť (iba že by sa uplatnil jednotný spôsob písania v jazykoch s latinkou, s čím zatiaľ nemôžeme reálne počítať). Prípad použitia mena *Tosca* v názve opery je špeciálny. Bolo by možné používať namiesto pôvodnej pravopisnej podoby *Tosca* zdomácnenú podobu *Toska*, ako to navrhuje F. Kočiš, tým by však nezanikla cudzia pravopisná podoba rodného mena *Tosca*, ktoré je použité v názve Pucciniho opery. Ale uplatnenie zdomácnenej podoby *Toska* namiesto cudzej formy *Tosca* pri názve opery nemá veľké vyhliadky. Pri viacerých operách sa totiž zaužívali talianske názvy, hoci by sa mohli používať aj zodpovedajúce slovenské pomenovania, napr. názov Verdiho opery *Nabucco* namiesto *Nabuchodonozor* (u nás používaná podoba mena babylonského panovníka), *Cosi fan tutte, Don Giovanni* (Mozartove opery), *Ernani* (Verdiho opera podľa Hugovho diela Hernani) atď. Ani pri *México* a *Mexiko* nemožno uvažovať o odstránení dvojakosti, ako to má na mysli F. Kočiš. Tieto podoby sú na rovnakej úrovni ako napr. *Schweitz* alebo *Suisse* na jednej strane a *Švajčiarsko* na druhej strane. F. Kočiš hovorí, že riešenie v Slovníku slovenského jazyka, podľa ktorého názov štátu píšeme v podobe *Mexiko* a názov hlavného mesta v podobe *México*, viacerí autori kritizovali. Išlo však pritom vždy iba o otázku, či sa má nazov krajiny a názov mesta písať rozdielne. Pretože sa v španielčine názov krajiny a názov hlavného mesta píšu rovnako *(México)*, bolo by možné aj v slovenčine používať v obidvoch prípadoch rovnakú podobu, či už cudziu *México* alebo zdomácnenú *Mexiko*. Na záver tejto časti o otázke existencie dvoch podôb toho istého vlastného mena (rodných mien, zemepisných názvov alebo aj ďalších vlastných mien) možno konštatovať, že s dvojakosťou musíme v istých prípadoch rátať ako s jazykovou skutočnosťou. V prípade takejto dvojakosti sa pri rodných menách skloňuje tak cudzia, ako aj domáca podoba, napr. *Tosca* aj *Toska*, v prípade dvojakosti pri zemepisných názvoch sa skloňuje domáca podoba, napr. *Varšava, Viedeň, Paríž, Rím*, pôvodné podoby sa používajú v istých osobitných prípadoch ako citáty (v adresách do cudziny a pod.). Problematike skloňovania, a teda aj písania jednotlivých pádových foriem sa takto ani v prípade dvojakosti pri vlastných menách nemôžeme vo všetkých prípadoch vyhnúť. A pretože sa v prípade takejto dvojakosti prejavuje markantný pravopisný rozdiel v nom. sg., som za to, aby sa tento rozdiel

udržiaval vo všetkých pádových formách. V tom je podstata môjho návrhu na používanie písaných podôb *Tosca, Toscy, Tosce* atď. namiesto *Tosca, Tosky, Toske* atď.

Pri názve *Benfica* upozorňuje F. Kočiš na istý „paradox". Tento názov sa zvyčajne nepoužíva osamotene, ale v spojení *Benfica Lisabon.* Je tu zdomácnená forma *Lisabon,* ale pôvodná podoba *Benfica.* „Prečo sa máme pri tomto zdomácnenom názve mesta až tak úzkostlivo držať podoby *Benfica?* Bolo by celkom rozumné písať celý názov tohto športového klubu už v spomínanej podobe: *Benfika Lisabon.*" Ako vidieť, autorovi už nejde o písanie názvu *Benfica* v gen. a v ostatných pádoch, ale o používanie zdomácnenej podoby *Benfika* popri pôvodnej podobe *Benfica* vo všetkých pádoch. Proti prípadnému používaniu zdomácnenej podoby *Benfika (Benfika Lisabon)* nemožno v zásade nič namietať. V takomto prípade sa, pravda, píše s *k* aj základná, nominatívna podoba názvu. Pokiaľ sa však používa pôvodná pravopisná podoba *Benfica,* je podľa mojej mienky opodstatnené písať s písmenom c nielen tvar nom., ale aj ostatné tvary, teda *Benfica, Benficy, Benfice* atď., nie *Benfica, Benfiky, Benfike* atď.

2.2. B o l o g n a, vysl. *boloňa.* — Pri skloňovaní talianskych slov na *-gna* sa dôsledne vychádza z ich výslovnosti so zakončením tvarotvorného základu na spoluhlásku *ň* (boloňa), preto sa tieto slová skloňujú podľa vzoru ulica. Vo všetkých pádových formách sa zachováva jednotné písanie tvarotvorného základu, teda napr. *Bologn-* v pádových formách *Bologna, Bologne, Bologni* atď.

2.3. V i c e n z a, vysl. *vičenca.* — Dôvody, prečo sa tal. pomenovania na *-za* skloňujú podľa vzoru žena, nie podľa vzoru ulica, som uviedol v staršej štúdii. Podľa môjho názoru (1) správna výslovnosť zakončenia *-za* ako *-ca* nie je dosť známa a (2) skloňovanie týchto mien je ovplyvnené skloňovaním mien str. rodu typu *Arezzo* s príponou *-e* v lok. (*v Arezze,* analogicky aj *vo Vicenze).* Podľa F. Kočiša s týmto vysvetlením ťažko možno súhlasiť, najmä nie s tvrdením v druhom bode. Sám predpokladá, že tal. pomenovania tohto typu sa u nás častejšie vyslovujú so *z,* t. j. podľa grafickej podoby. Ale ak je to tak, potom je správne moje konštatovanie, že správna výslovnosť pomenovaní na *-za* nie je známa, t. j. nie je dosť známa tal. výslovnosť s *-ca.* Potom je tiež prirodzené, že sa tu uplatňuje výslovnosť podľa grafickej podoby. V takomto prípade ide o názvy zakončené na *-za* nielen v pravopise, ale aj vo výslovnosti. V konečnom dôsledku to znamená, že pomenovania na *-za* nepredstavujú pomenovania, v ktorých je rozdiel medzi pravopisnou a výslovnostnou (zvukovou) podobou slova; tu je v spisovnej slovenčine zhoda pravopisu a výslovnosti. V takomto prípade by sa napr. pri názve *Piacenza* nemala uvádzať výslovnosť *pjačenca,* ako je to v SSJ, ale *pjačenza.* Mali by sme teda na jednej strane pravopisnú

podobu *Piacenza* s pôvodnou tal. výslovnosťou *pjačenca* a na druhej strane tú istú pravopisnú podobu so zdomácnenou výslovnosťou *pjačenza*.

2.4. M i n h a, vysl. *miňa*. — V cit. štúdii som uviedol, že máme doložené skloňovanie mena *Minha* podľa vzoru ulica, teda na základe výslovnostnej podoby *miňa*. Nevylúčili sme tu však možnosť skloňovať slová tohto typu na základe pravopisnej podoby, teda podľa vzoru žena. Výslovnosť písaného portugalského *nh* ako *ň* je totiž málo známa, a preto sa pri používaní slov na *-nha* môže vychádzať z pravopisnej podoby, resp. z predpokladu totožnosti pravopisu a výslovnosti (teda z výslovnosti *minha* so spoluhláskou *n* a *h*). V jednotlivých formách sa jednotne zachováva písanie tvarotvorného základu s *nh: Minha, Minhe, Minhi* atď.

2.5. M a j a, vysl. *macha*. — Ak vychádzame z výslovnosti *(macha)*, potom sa špan. slová zakončené v písme na *-ja* a s výslovnosťou *cha* majú skloňovať podľa vzoru žena, ak by sme vychádzali z pravopisu, skloňovali by sa podľa vzoru ulica. Konkrétne doklady na skloňovanie tohto mena alebo iných podobných pomenovaní nemáme. Ak sa pridržiavame zásady písať tvarotvorný základ jednotne vo všetkých pádových formách, potom dostávame v gen. podobu *Majy* (vysl. *machi)*, v dat. *Maje* (vysl. *mache*) atď. V gen. sa potom musí písať *y*, po *j*, hoci *j* sa v slovenčine pokladá za mäkkú spoluhlásku. Ak by sme prijali zásadu písať tvar. gen. a ďalšie tvary podľa výslovnosti, potom by sme mali písať tvar gen. *Machy*, dat. *Mache* atď. F. Kočiš sa tohto prípadu nedotýka, hoci v bežnej jazykovej praxi robí používateľom nášho jazyka ťažkosti (ide najmä o skloňovanie tohto mena v známom názve Goyovho obrazu). Ak prijmeme skloňovanie a písanie *Tosca — Toscy, Tosce* atď., potom by sme mali písať aj *Maja — Majy, Maje* atď., ale ak prijmeme skloňovanie a písanie *Tosca — Tosky, Toske* atď., potom je na mieste aj písanie *Maja — Machy, Mache* atď. Vylučujeme možnosť používať v gen. pravopisnú podobu „Maji" (rovnako ako možnosť používať podobu „Arici", „Tosci" atď.) na základe pravidla, že po mäkkej spoluhláske *j* (podobne ako po mäkkej spoluhláske *c*) sa píše *i*.

2.6. P i c h i n c h a, vysl. *pišinša*. — V cit. štúdii o menách tohto typu som uviedol príklad na skloňovanie mena *Pichincha* podľa vzoru žena, teda na základe pravopisnej podoby. Ak vychádzame z výslovnosti *(pišinša)*, potom by sme toto meno mali skloňovať podľa vzoru ulica (gen. *Pichinche*, dat. *Pichinchi* atď.). Pritom by sme mohli jednotne písať tvarotvorný základ vo všetkých pádových formách (gen. *Pichinche*, dat. *Pichinchi* atď. so základom *Pichinch-*), alebo písať na konci tvarotvorného základu namiesto písmena *ch* písmeno *š* podľa výslovnosti (ako *Tosca — Tosky, Toske* atď.), teda *Pichincha — Pichinše, Pichinši* atď. Sám dávam prednosť podobám gen. *Pichinche*, dat. *Pichinchi* (ako *Minhe, Minhi* atď.) so zachovávaním jednotného písania tvarotvorného základu.

2.7. T a t a b á n y a, vysl. *tatabáňa.* — Maďarské názvy na *-nya* sa v slovenčine bežne skloňujú na základe výslovnostnej podoby *tatabáňa,* teda gen. *Tatabánye,* dat. *Tatabányi* atď. (podľa vzoru ulica). Nejednotnosť je v písaní jednotlivých pádových foriem. V nom. sa vždy píše *-ny-* na konci tvarotvorného základu ako v maďarčine, v ostatných pádoch Slovník slovenského jazyka žiada písať *Tatabáne, Tatabáni* atď. so zmenou v tvarotvornom základe, v bežnej praxi sa vyskytuje písanie nezmeneného tvarotvorného základu (gen. *Tatabánye,* dat. *Tatabányi* atď.). Nazdávam sa, že aj v tomto prípade treba jednotne písať tvarotvorný základ vo všetkých pádoch, teda *Tatabánya, Tatabánye, Tatabányi* atď. (tvarotvorný základ *Tatabány-*).

3. Pri posudzovaní spracovania názvu španielskeho mesta *Sevilla* v SSJ si podľa F. Kočiša protirečím. F. Kočiš interpretuje údaje v SSJ tak, že tento názov sa má vyslovovať v slovenčine ako *seviľa* a skloňovať podľa vzoru žena. Podľa mojej mienky sa názov Sevilla v slovenčine nevyslovuje s *ľ,* ale s *l,* príp. *ll* (nie *seviľa,* ale *sevila* alebo *sevilla*). Napriek tomu vraj hovorím, že spracovanie názvu Sevilla v SSJ je správne. Tu ide o zjavné nedorozumenie F. Kočiša. V SSJ sa pri názve Sevilla uvádza poznámka *šp. vysl. -ľa.* Hovorí sa tu teda o výslovnosti názvu *Sevilla* v španielčine, nie v slovenčine. Pri názve Sevilla sa ďalej v SSJ uvádza tvar gen. *-y (Sevilly),* čo znamená, že sa názov skloňuje podľa vzoru žena. To je v zhode s predpokladom, že názov *Sevilla* sa v slovenčine nevyslovuje s *-ľa,* ale s *-la,* príp. *-lla* podľa pravopisnej podoby. V spisovnej slovenčine sa tu uplatnil vplyv pravopisu na výslovnosť. Pri výklade o výslovnosti a skloňovaní názvu *Sevilla* v spisovnej slovenčine, resp. pri hodnotení spracovania tohto názvu v SSJ si teda neprotirečím. Z môjho výkladu ďalej vychodí, že názov *Sevilla* s predpokladanou výslovnosťou *sevila* alebo *sevilla* v spisovnej slovenčine nepatrí už do skupiny pomenovaní s rozdielom medzi pravopisnou a výslovnostnou podobou slova. Obdobný prípad z hľadiska zakončenia tvarotvorného základu predstavujú tal. názvy na *-za,* o ktorých sme hovorili vyššie. Dôsledným príklonom výslovnosti k pravopisnej podobe sa odstraňujú ťažkosti ktoré sú pri písaní jednotlivých pádových foriem podstatných mien cudzieho pôvodu s rozdielom medzi pravopisnou a výslovnostnou podobou slova.

4. Na záver by som chcel znova zdôrazniť požiadavku jednotne riešiť (v kodifikácii) otázku skloňovania a písania jednotlivých pádových foriem pri podstatných menách cudzieho pôvodu, pri ktorých je rozdiel medzi ich pravopisnou a výslovnostnou podobou. Iba takéto riešenie bude v plnej miere vyhovovať tak z teoretického, ako aj z praktického hľadiska.

Literatúra

DVONČ, L.: O skloňovaní a pravopise niektorých cudzích podstatných mien v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, *40*, 1975, s. 163—173.
KOČIŠ, F.: Poznámky k pravopisu a skloňovaniu názvov typu *Tosca, Piacenza* a *Sevilla* v slovenčine. Slovenská reč, *40*, 1975, s. 291—297.
Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966, s. 127.
Slovník slovenského jazyka. Zv. 6. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968, s. 255—305.

Eduard Gašinec

OTÁZNIK NAD POSUDKOM

Autori si so záujmom prečítajú pripomienky, ktoré napíšu odborníci, a radi prijmú podnety z praxe a podľa nich upravujú svoje texty. S podobným predsavzatím sme pristupovali k posudku M. Knapa o našej príručke Slovenský jazyk, odborno-metodická príručka na vyučovanie v 7. ročníku ZDŠ (ďalej príručka), uverejnenému v Slovenskej reči (*42*, 1977, s. 249). Na túto recenziu odpovedáme niekoľkými poznámkami.

1. Autor posudku na s. 244 tvrdí, že publikácia „má byť konkrétnou pomocou pre učiteľov-praktikov a teoretikov vyučovania slovenského jazyka". Tento cieľ jej však prisúdil M. Knap tým, že nesprávne odcitoval našu vetu, ktorá znie: „Príručka predstavuje konkrétnu pomoc učiteľov-praktikov a teoretikov vyučovania slovenského jazyka učiteľom pri ich čoraz náročnejšej práci" (s. 5).[1]

2. M. Knap tvrdí, že som napísal... väčšinu vyučovacích jednotiek (s. 244). V príručke sa presne uvádza, ktoré kapitoly a vyučovacie jednotky kto spracoval. Z 87 vyučovacích jednotiek som vypracoval desať (v tom deväť z 21 jednotiek je zo slohu) a na 12 som priamo spolupracoval.

3. Ďalej M. Knap „vyrába" nelogické výpovede, ktoré som nenapísal. Napríklad takto cituje: „Analytický kód slúži na dešifrovanie jazykových informácií získaných (Čuduj sa svete) používaním živej slovenskej reči" (s. 245). Náš text však znie takto: „Analytický kód zvukový slúži na porozumenie, dešifrovanie jazykových informácií získaných počúvaním (podčiarkol E. G.) živej slovenskej reči" (príručka s. 10). Pri analytickom jazykovom kóde ide totiž o receptívnu činnosť, o sluchový príjem jazykových informácií a komunikátov (počúvanie, posluch).

[1] Poznámka redakcie: Zmenu tohto textu nemá na vine autor recenzie. Bola spôsobená neúmyselným zásahom do ináč trochu nezreteľnej štylizácie pôvodného textu, ktorý nebol v recenzii vyznačený ako citát.

Z toho vidieť, ako Knapova recenzia nepresne obstaráva „spojenie" s naším originálom. Namiesto nášho systémového, jasného a presného pomenovania denotátu infiltruje nezlučiteľné a význam zatemňujúce slovo (*používaním* miesto *počúvaním*). Tým vlastne M. Knap polemizuje sám so sebou!

4. M. Knap rozpačito spochybňuje náš úvod vo funkcii učiteľa vo vyučovacom procese. Úvod je napísaný z hľadiska teórie informácie. Didaktika na kybernetickom základe sa dostala už tak ďaleko, že sa môže uplatňovať aj v teórii vyučovania jednotlivých učebných predmetov (pozri práce E. Stračára). Náš príklad o vyslovovaní, resp. nevyslovovaní *ľ* má iba ilustratívny charakter. M. Knap v našom texte nerozlišuje výklad a príklad. Z príkladu robí ústredný problém. O výslovnosti *ľ* sa vyjadril zvolacou vetou: „Keby len nebolo ťažších priestupkov voči norme!" Naša otázka: Možno vôbec hovoriť o ľahších alebo ťažších priestupkoch proti norme?

5. Autor recenzie bez rozpakov tvrdí, že kapitola o medzipredmetových vzťahoch pri vyučovaní slovenského jazyka so zreteľom na vyučovanie ruštiny, nemčiny a angličtiny, ktorú sme napísali po náročnej kontrastívnej analýze, patrí do metodík cudzích jazykov alebo do časopisu Ruštinár. Prečo? Podľa našich informácií od učiteľov kapitola plní svoj informatívny, didaktický, gnozeologický a formatívny cieľ. M. Knap ignoruje fakt, že dnes sa vzťahy medzi dvoma učebnými predmetmi chápu dvojstranne, integrovane, čo napr. rozpracoval J. Rybák v štúdii Postup od cudzieho jazyka k materinskému a od materinského k cudziemu pri vyučovaní jazykov (Komenského trienále v Bratislave 1974. Bratislava 1975, s. 121—128).

6. Recenzent sa ďalej domnieva, že naše poznatky o uplatňovaní dialektického materializmu na jazyk nie sú dosť dôkladné. Neuvádza nijaký dôkaz. M. Knap má sklon poúčať: „Pri analógii nenastáva „unifikácia" jazykových prostriedkov, ako tvrdí autor... Teda žiadne zjednocovanie jazykových prostriedkov! ... Taký termín by mohol mýliť" (s. 246). A ďalej hovorí, že analógiou „sa zisťuje podobnosť v určitých znakoch medzi netotožnými vecami. Vyvodí sa záver — súd, ktorý je vyjadrením zhody objektov". Pri vysvetľovaní našej fiktívnej chyby sa opäť dopúšťa logickej nepresnosti. Veď podobnosť istých znakov na objekte je čosi iné ako zhoda objektov.

V príručke (s. 21—22) píšeme, že v morfologickom systéme slovenského jazyka zákon jednoty a boja protikladov sa môže prejaviť v takom procese, ako je analógia. Opierame sa o sovietskeho jazykovedca V. V. Migirina, ktorého citujeme. Migirin hovorí: „Analógia spočíva v unifikácii rozlične znejúcich morfém, ktoré majú rovnaký význam" (Marksistsko-leninskaja metodologija i lingvistika. Kišinev 1974, s. 49).

7. M. Knap ledabolo kritizuje našu schému na str. 248, lebo nepochopil rozdiel medzi denotátnou schémou (stromovým zobrazením faktov z reálnej, mimojazykovej skutočnosti) a osnovou, kompozičnou schémou, ktoré tvoria dialektickú jednotu. Schému sme zostavili preto, aby sme zdôraznili, že v slohovej výchove nám ide o výber vhodných a primeraných pomenovaní na identifikovanie denotátov na základe poznateľných vlastností (znakov), ktorými sa odlišuje jeden denotát od iných denotátov toho istého radu.

8. Recenzent nám v slohovej výchove vyčíta stereotypnosť, keďže naše „opisy vždy majú úvod, jadro a záver v presnom slede". To pokladá za chybu, lebo vraj „opis je charakterizovaný zameniteľnosťou častí" (s. 249). Tu si M. Knap poplietol zameniteľnosť ako črtu opisného slohového postupu, pri ktorom sa na rozdiel od rozprávania nemusí dodržať istá následnosť obsahových zložiek, so zameniteľnosťou častí: úvod — jadro — záver. Predsa nie je možné, aby sme na hodinách slohu žiakov učili raz zachovať postup: 1. úvod — 2. jadro — 3. záver, druhý raz: 1. záver — 2. úvod — 3. jadro a pod. M. Knapovi by prospelo, keby si bol viac ráz a dôkladnejšie preštudoval výklad o zameniteľnosti v Mistríkovej Štylistike slovenského jazyka.

9. M. Knap píše: Výskum vraj potvrdil... že slabší žiaci po štylizačnej príprave na vyučovaní a potom doma vedia pracovať tak, že sa „čoskoro úplne vyrovnajú lepším" (s. 248). Rozlišuje teda slabších a lepších žiakov v slohovom výcviku, my však v príručke hovoríme o „tzv. slabších a lepších" žiakoch v slohovej výchove. My poznáme iba lepšie a menej dobre pripravených učiteľov. Naše názory, opreté o štvorročný výskum, potvrdzuje J. Mistrík: „Dobre a pohotovo štylizovať sa postupom času môže naučiť každý. Umenie štylizovať nie je umenie." (Kapitolky zo štylistiky. Bratislava 1977, s. 14.)

10. Inde recenzent skresľuje náš text „Žiak ... vystupuje v úlohe pasívneho činiteľa, ... čo sa často prejavuje ... v schematických školských písomných prácach, a to na učňovských školách, a najmä pri maturitných písomkách" (príručka s. 259) takto: „Ďalej sa spomínajú školské písomné práce na učňovských školách, a to najmä pri maturitných písomných prácach" (s. 248). Knapova parafráza neobstojí z jednoduchého dôvodu: V čase písania našej príručky sa ešte len otvárali štvorročné učebné odbory s maturitou!

Dr. Jozef Jacko päťdesiatročný

V tohoročnom predjarí sa dožíva päťdesiatich rokov vysokoškolský učiteľ a vedecký pracovník v oblasti slovakistiky PhDr. Jozef Jacko, CSc., odborný asistent Katedry slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach.

Narodil sa 15. marca 1928 v roľníckej rodine v Petrovanoch pri Prešove ako štvrté zo siedmich detí. Po absolvovaní prešovského gymnázia (maturoval v roku 1948) študoval slovenský jazyk a históriu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (1948—1952). Na tej istej fakulte získal neskoršie doktorát filozofie i hodnosť kandidáta filozofických vied. V septembri 1952 začal ako stredoškolský profesor vyučovať na Gymnáziu vo Vranove nad Topľou a v októbri 1953 nastúpil ako asistent na Filologickú fakultu Vysokej školy pedagogickej v Prešove. Po reorganizácii vysokých škôl odišiel v roku 1959 na Pedagogický inštitút v Košiciach, odkiaľ sa v septembri 1962 vrátil opäť do Prešova na Katedru slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Univerzity P. J. Šafárika. Tam pôsobí dodnes.

Jozef Jacko sa začal zaujímať o vedeckú prácu už počas vysokoškolských štúdií. Excerpoval jazykový materiál z umeleckej literatúry pre Slovník slovenského jazyka, robil archívny súpis v obciach Prešovského okresu, ktorý organizovala Katedra histórie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, vypĺňal dotazníky nárečového výskumu atď.

Jubilant je predovšetkým vysokoškolským pedagógom. Za štvrťstoročie svojho pedagogického účinkovania vychoval stovky učiteľov slovenského jazyka, ktorí pôsobia na základných a stredných školách najmä vo Východoslovenskom kraji.

S pedagogickou činnosťou jubilanta je tesne spätá aj jeho vedeckovýskumná práca. Spočiatku sa venoval teórii vyučovania slovenského jazyka a z tejto oblasti publikoval rad príspevkov v odbornom a metodickom časopise Slovenský jazyk a literatúra v škole, kde je členom redakčnej rady. Jozef Jacko je spoluautorom viacerých vysokoškolských príručiek a učebníc slovenského jazyka pre základné deväťročné školy. Aktuálnym otázkam vyučovania slovenského jazyka venoval pozornosť v odborných referátoch na celoslovenských i okresných konferenciách. Pre učiteľov slovenského jazyka napísal príručku *Slovenská morfológia v škole* (1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974. 236 s.).

Pomerne bohatá je jubilantova bádateľská a publikačná činnosť aj v oblasti súčasného spisovného jazyka, a to vo všetkých jeho rovinách. Skúmal štýl autorov píšúcich pre mládež (*Jarunkovej Hrdinský zápisník z jazykovej stránky.* In: Jazyk a umelecké dielo. Bratislava, Mladé letá 1966, s. 212—216) a napísal viaceré štúdie o jazyku literárnych diel M. Ďuríčkovej (*Jazyk dedinskej a mestskej mládeže v próze M. Ďuríčkovej.* In: Zborník Pedagogickej fakulty v Pre-

šove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. Slavistika. 9. Zv. 3. Bratislava, SPN 1970, s. 25—56 a i.). Väčšiu pozornosť venoval Jozef Jacko slovenským miestnym a zemepisným názvom. Písal o nich vo viacerých štúdiách a článkoch v Slovenskej reči a v Kultúre slova. Všímal si najmä súčasnú kodifikáciu miestnych a zemepisných názvov najmä v Slovníku slovenského jazyka VI a porovnával ju s používaním miestnych názvov v súčasnej jazykovej praxi. V týchto článkoch venoval J. Jacko veľa pozornosti aj morfologickej stránke miestnych a zemepisných názvov. Tým vhodne prispel a prispieva k úplnejšej a prepracovanejšej kodifikácii týchto názvov.

Jozef Jacko intenzívne sleduje i jazyk masovokomunikačných prostriedkov, najmä dennej tlače. Vo viacerých článkoch sa zaoberal niektorými nedostatkami pravopisného a gramatického rázu. Všímal si aj používanie nových slov v dennej tlači. Možno povedať, že svojou sústavnou a intenzívnou prácou v oblasti jazykovej kultúry sa Jozef Jacko veľmi vhodne zapojil a aj dnes sa zapája do spoločensky závažnej úlohy, ktorú plnia slovenskí jazykovedci. Známe sú jeho časté príspevky v rubrike Slovenčina naša v Nedeľnej Pravde, v denníku Práca, no najmä v jazykovej rubrike Východoslovenských novín.

Jubilant sa aktívne zúčastnil na výskume hovorenej podoby spisovnej slovenčiny na východnom Slovensku, ktorý začiatkom šesťdesiatych rokov zorganizovalo Združenie slovenských jazykovedcov pri Slovenskej akadémii vied. Z tejto problematiky uverejnil viacej štúdií (napr. *Zo syntaxe hovorenej podoby spisovnej slovenčiny v Bardejovskom okrese.* In: Nové obzory. Prešov, Múzeum Slovenskej republiky rád 1968, s. 327—332).

Jozef Jacko sa angažuje i v spoločenských organizáciách. Bol jedným z budovateľov Trate mládeže. Ako vysokoškolák a mladý stredoškolský profesor aktívne pracoval v mládežníckej organizácii najmä ako referent súťaže umeleckej tvorivosti mládeže. Neskoršie sa orientoval na činnosť v Revolučnom odborovom hnutí. Viac rokov bol tajomníkom ZV ROH Pedagogickej fakulty UPJŠ v Prešove a v ostatných troch volebných obdobiach je členom OVOZ pracovníkov školstva a vedy v Prešove.

Do ďalších rokov želáme jubilantovi dr. Jozefovi Jackovi, kandidátovi vied, spokojnosť v osobnom živote a nové úspechy vo výchove socialistických učiteľov i vo vedeckovýskumnej práci.

P. Kušnír

Poznámka. Súpis prác J. Jacka vyjde v slavistickom zborníku Pedagogickej fakulty Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach v roku 1978.

Konferencia o slangu

Za účasti pracovníkov z českých a slovenských vysokých škôl a z jazykovedných pracovísk a jedného účastníka z Bulharskej ľudovej republiky konala sa v dňoch 22. a 23. septembra 1977 v budove Pedagogickej fakulty v Plzni konferencia o slangu. Program konferencie bol však o niečo širší, lebo v súvislosti s touto problematikou venovala sa pozornosť aj otázke tzv. pracovnej reči a otázke argotu.

Po úvodnom prejave zástupcu prodekana Pedagogickej fakulty v Plzni a po prednese ukážok z Čapkovej tvorby sa pristúpilo k referátom. Ako prvý vystúpil P. Ondrus s prednáškou o sociálnej dialektológii v Československu, v ktorej zhodnotil výsledky výskumu tzv. sociálnych nárečí u nás. Zároveň poukázal aj na cieľ a funkciu sociálnych nárečí v spoločnosti i na problémy pri ich klasifikácii.

Na tento referát nadviazal J. V. Bečka, ktorý sa venoval otázkam profesionálnej reči, slangov, a najmä podmienkam vzniku týchto variantov jazyka. Podľa neho je pre slangy príznačný náznakový, konverzačný štýl, pre ktorý je charakteristická silná polarita medzi hovoriacim a percipientom. Znaky slangového prejavu možno zaznamenať už v rodine, to značí, že sa dá hovoriť už aj o tzv. rodinnom štýle, ktorý je charakteristický iba pre jedinú rodinu. Poukázal aj na veľkú premenlivosť slangov na rozdiel od spisovného jazyka, ktorý je relatívne stabilizovaný útvar. Prostredníctvom slangových výrazov sa zmeny v technologickom vývine zaznamenávajú výraznejšie ako v spisovnom jazyku.

F. Cuřín poukázal na ťažkosti pri rozhraničení termínov pracovná reč (čes. profesionální mluva), slang a argot. Podľa neho hranica medzi nimi nie je jednoznačná, ako o tom svedčia viaceré jazykovedné príručky a terminologické slovníky. Referent vyslovil napokon názor, že tak ako niet pevných hraníc medzi zemepisnými nárečiami, aj v oblasti sociálnych nárečí možno hovoriť iba o prechodoch z jedného útvaru do druhého. — Aspektmi slangu sa zaoberal J. Hubáček. Na základe materiálu z hovorového jazyka poukázal na niektoré zvláštnosti slangu, najmä na jeho funkčnosť, univerbizáciu a istú systémovosť spojenú so snahou o pojmovú diferenciáciu. Samostatným aspektom je najmä snaha po expresívnosti. Dôležitým činiteľom pri utváraní slangov sú aj mimojazykové aspekty (napr. stupeň uzavretosti a zloženie príslušníkov slangového prostredia, rozmanitosť povahového založenia a psychické faktory).

Na štylistické využitie slangu a argotu v intelektuálnych jazykových prejavoch sa zamerala J. Říhová, a to na základe materiálu z ostravského prostredia. Poukázala na príznakovosť intelektuálnych slangov (nedostatok emócie pri ich tvorení) a na viaceré postupy pri ich utváraní. Podľa nej intelektuálne prejavy sú bezpríznakové, zamerané zväčša na jednoduché vyjadrenie intelektuálnej schopnosti. — Otázke funkčného rozvrstvenia jazyka a mládežníckych prejavov venoval pozornosť S. Utěšený. Za dôležité pokladáme najmä jeho konštatovanie, že doterajšie rozlišovanie kvality a vzťahu v zemepisných a sociálno-vrstvových nárečiach bolo príliš mechanické. V zhode s niektorými sovietskymi bádateľmi (napr. L. Skvorcov) možno hovoriť aj o existencii neutralizovaného „medzislangu". Niektoré tézy autor referátu opieral aj o výsledky sociograficky zameraných výskumov medzi príslušníkmi najmladšej školskej generácie.

Z tematického i metodologického hľadiska bol pozoruhodný referát C. Karastojčevovej z Bulharska, ktorá sa zaoberala niektorými zvláštnosťami v syntagmatike slangu bulharskej mládeže. Na základe štúdia sociálnych nárečí (tzv. sociolektov) referentka poukázala na to, ako slang utvára nezvyčajné kombinácie s cieľom výraznejšie diferencovať sémantiku a súčasne aj rozširovať slovnú zásobu. — O otázkach reči v divadelnom prostredí a o hereckom slangu hovoril M. Churavý. V príspevku sa zdôraznilo, že špecifické lexikálne zvláštnosti (tzv. divadelný slang) sú nielen „vlastníctvom" divadelného pracovného kolektívu, ale že ich využívajú aj návštevníci divadla, kritici, novinári

a ostatní ľudia, ktorí prichádzajú do styku s divadlom a s hereckým prostredím. — Otázkam študentského slangu venoval pozornosť Š. Krištof. Vo svojom príspevku charakterizoval slang ako diferencovaný konglomerát, ktorý sa vyvíja. V mládežníckych prejavoch možno pozorovať, ako sa isté rozdiely vo vývine stierajú, ale zároveň pozorovať aj novo sa utvárajúcu diferenciáciu.

Využitím niektorých kvantitatívnych metód pri výskume slangu sa zaoberal L. Klimeš. Pri týchto výskumoch sa zistilo, že napr. železničiarsky slang využíva pomerne malý počet lexikálnych jednotiek, ktoré majú zreteľne slangový charakter. Toto zistenie možno odôvodniť využitím jednočlenných viet, ktoré sú v pracovnom procese často rozkazmi a opakovaním rozkazov.

V závere konferencie sa venovala pozornosť niektorým zaniknutým slangom a sociálnym útvarom. A. Habovštiak referoval o tzv. „plátenníckej reči", resp. plátenníckom slangu a argote. Poukázal na príčiny utvárania plátenníckeho slangu, ktorý vyústil napokon do plátenníckeho a pašeráckeho argotu. Pre tieto útvary je charakteristické, že nevznikali ako varianty spisovného jazyka, ale na základe ľudovej terminológie i na základe prvkov cudzích jazykov, ktoré plátenníci poznali pri svojej obchodnej činnosti. Argotom kysuckých drotárov sa zaoberal vo svojom príspevku aj P. Ondrus.

Jednotlivé referáty a príspevky dali podnet k bohatej diskusii zameranej najmä na hodnotenie a vysvetlenie pojmov, ako je pracovná reč, slang a argot. Vyslovila sa aj požiadavka, aby sa v rámci socialistického vývinu spoločnosti aj naďalej sledovala táto problematika a aby sa tak získal materiál na jeho rozbor a hodnotenie na konferenciách v budúcich rokoch.

Anton Habovštiak

Kapitoly o slovenčine. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1976. 108 s.

Knižné vydanie článkov, ktoré vychádzali v časopise Kultúra slova v 7. a 8. ročníku (1973—1974) na pomoc postgraduálne študujúcim učiteľom slovenčiny, možno označiť za dobrý editorský čin. Zostavovateľ zborníka J. Kačala do koncepcií autorov nezasahoval, texty skĺbil do jedného celku tak, aby záujemcovia získali celkový pohľad o jazyku a jazykovede, a to ani nie tak súhrnne ako skôr problémovo a aktuálne.

Metodicky si autori príspevkov zvolili odchodné postupy. Kým charakteristika súčasnej spisovnej slovenčiny a problematika jazykovej kultúry sa podáva globálne, s rešpektovaním dosiahnutých výsledkov a naznačením perspektív ďalšieho rozvoja (J. Ružička), články o teórii jazykovedy a lexikológii (J. Horecký) predstavujú dôsledné autorské prístupy a predpokladajú už istú predbežnú orientáciu v tejto oblasti. Súčasné tendencie v teórii štylistiky, ako aj východiská štylistickej analýzy a interpretácie textov stručne rozoberá v dvoch príspevkoch J. Mistrík. Otázky morfológie slovenčiny (J. Oravec) sú sčasti zjednodušenou interpretáciou teoretických princípov Morfológie slovenského jazyka (1966) a z hľadiska súčasného trendu výskumu morfologickej stavby sa zaoberajú okrajovými otázkami klasifikácie niektorých slovných druhov.

Problematika ortografie (L. Dvonč) a teória vyučovania slovenčiny (V. Betáková) sú dobrým prehľadom základných východísk a doterajšej literatúry v uvedených oblastiach.

Adresátov vybraných textov mali najviac pred očami Á. Kráľ pri opise zvukovej roviny slovenčiny a J. Kačala v stati o slovenskej syntaxi za ostatných desať rokov. Títo dvaja autori popri metodickej a metodologickej problematike stručne načrtli aj súčasný stav vo svetovej lingvistike (J. Kačala), resp. podali nové poznatky a postavili východiskové tézy o výučbe slovenčiny (Á. Kráľ).

J. Ružička podal na malom priestore zovšeobecňujúci pohľad na vývin súčasnej spisovnej slovenčiny, dôsledne sa opierajúc o vzťah jazyka a spoločnosti, resp. v staršej terminológii o vnútornú a vonkajšiu lingvistiku. Februárové víťazstvo r. 1948 a rovnoprávnosť Čechov a Slovákov zakotvená v Košickom vládnom programe a potom vo federatívnom usporiadaní nášho štátu sú základňou nielen „najväčšieho rozkvetu v doterajších dejinách slovenčiny" (s. 6), ale aj hlavnou hybnou silou zosilňovania demokratických tendencií súčasnej spisovnej slovenčiny ako celospoločensky používaného útvaru. Hlavným činiteľom vplývajúcim na jazykovú unifikáciu je narastanie hovorenosti (najmä publicistického štýlu). Otázka je však, či na tento prudký rozvoj reaguje primerane rýchlo aj naša lingvistika. Ak by sa aj dalo čiastočne súhlasiť s konštatáciou, že „terajšia kodifikácia zodpovedá zistenej norme spisovného jazyka najmä v oblasti pravopisu, hláskoslovia, tvaroslovia a syntaxe" (s. 8), tak aspoň o kodifikácii pravopisu a hláskoslovia to platí len potiaľ, že norma je zistená, ale nie je kodifikovaná a prístupná vo vhodných príručkách.

Predmet teoretickej (všeobecnej) jazykovedy vidí J. Horecký v skúmaní postavenia lingvistiky v sústave vied, ako aj v rozbore metód, ktoré sa používajú pri skúmaní prirodzených jazykov. Podľa toho jazykovedu definuje ako „sociálnu antropologickú vedu o znaku realizovanom jazykovými prostriedkami" (s. 13). Na súčasný rozvoj teórie jazyka vplývajú najmä kybernetika, teória informácie, matematika a logika. Vychádzajúc z Chomského modelu rozlišuje v generatívnom opise konkrétneho jazyka tri zložky: generatívnu gramatiku, generatívnu onomatológiu a generatívnu fonológiu. Z onomaziologického hľadiska ide o pomenúvací vzťah (ako sa objekty pomenúvajú, čím je motivovaný výber prostriedkov pre dané pomenovanie), zo semiologického hľadiska sa analyzujú už hotové pomenovania (skúmajú sa ich sémantické vlastnosti a zložky, ich významová štruktúra).

Á. Kráľ kladie na fonetiku a ortoepiu slovenčiny maximálne požiadavky. Vychádza pritom z reálnej situácie. Rešpektovanie ustavičného narastania funkcie hovorenosti v rečovej komunikácii — ako priameho dôsledku vedecko-technického rozvoja — si vyžaduje zásadne zmeniť postoj používateľov jazyka — v prvom rade učiteľov slovenčiny — na vzťah písaného a hovoreného jazyka v tom zmysle, že „východiskom jazykovej výchovy v škole sa musí stať zvuková a hovorená reč a jej cieľom hovorený a písaný prejav" (s. 31). Písmo je iba sprostredkovateľom a náhradou zvukovej reči, preto nacvičovanie pravopisu nemôže zastupovať ortoepiu (ani gramatiku). Kráľova požiadavka, aby sa v hovorenom prejave odlišovali rozličné komunikačné situácie a hovoriaci dokázal automaticky prechádzať z jednej štylistickej roviny do druhej, možno podľa nášho názoru pokladať za základný princíp práce v oblasti jazykovej kultúry i problematiky kodifikácie spisovného jazyka všeobecne. Takýmto spôsobom

možno totiž upevňovať spisovnú normu „bez toho, že by sa jazyk stával akousi zväzujúcou spoločenskou kazajkou jednotlivca" (s. 32).

V teórii aj v praxi navrhuje Á. Kráľ rozlišovať tri štýly slovenskej spisovnej výslovnosti:

1. vysoký štýl (vzorná a dôkladne vypracovaná výslovnosť, v škole sú to recitácie, umelecké čítanie, slávnostný prejav); 2. nižší štýl (charakterizuje ho istá artikulačná uvoľnenosť v realizácii hlások, zjednodušenie niektorých spoluhláskových skupín a pod., používa sa v priateľskom osobnom kontakte); 3. neutrálny štýl (základná a najčastejšia podoba spisovnej výslovnosti). Hoci najčastejšou podobou spisovnej výslovnosti je neutrálny štýl, nemožno sa k nemu dostať obídením vysokého štýlu. Podmienkou automatického prechádzania z jednej komunikačnej roviny do druhej je ovládanie všetkých štýlov.

Príkladne metodicky bilancuje výsledky slovenskej syntaxe v ostatnom desaťročí J. Kačala. Okrem všeobecných metodologických východísk (systémová determinácia javov, bilaterálnosť jazykových jednotiek) poukázal na hlavný prínos slovenskej jazykovedy do teórie syntaxe — na teóriu intencie slovesného deja a jej využívanie pri výklade sémantickej stavby vety i pri skúmaní sémantiky vetných členov. Popritom však nezabudol ani na stručnú charakteristiku generatívnej a transformačnej koncepcie opisu syntaktickej roviny, i na jej aplikáciu pri výskume adverbií v slovenčine (F. Miko). Ako vidieť aj z Kačalovho príspevku, slovenská syntax sa blíži k svojej konečnej syntéze.

Nemožno nesúhlasiť s J. Mistríkom, že „najviac podnetov na výskum a sledovanie filologických javov prichádza dnes od štylistiky" (s. 79). Dôsledné synchrónne zacielenie na súčasný jazyk, na výstavbu textov, ako aj komplexnosť metód prejavujúca sa vo väzbe tradičných postupov najmä s kvantitatívnymi procedúrami a ich kvalitatívnou interpretáciou priniesli výrazný obrat aj v slovenskej štylistike predovšetkým v prácach J. Mistríka. Hlbšia diferenciácia jednotlivých štýlov (v rámci náučného štýlu sa vydeľuje populárny a vedecký štýl, v rámci publicistického štýlu sa formuje rečnícky, rétorický štýl a i.), zvýrazňovanie typických znakov jednotlivých štýlov je výsledkom dynamického prístupu k analýze štylistických a jazykových prostriedkov. Takáto koncepcia štylistiky rešpektuje jednak jej interdisciplinárny charakter, no zároveň i jej špecifické „presahy" nad jednotlivými rovinami jazykového systému.

Keďže prvé príspevky v zborníku sú spred piatich rokov, nedostala sa do textov informácia o dokončení a odovzdaní do tlače jednozväzkového Česko-slovenského slovníka, ani údaj o tom, že namiesto ohlasovaného revidovaného vydania Slovníka slovenského jazyka sa začalo najskôr pracovať na príprave jednozväzkového normatívneho slovníka spisovnej slovenčiny. Koncom r. 1977 sa dokončil projekt ortoepických pravidiel slovenčiny (materiál pre ortoepickú komisiu pripravoval Á. Kráľ).

Ak zborník *Kapitoly o slovenčine* predstavuje istú reprezentatívnu vzorku nielen autorských prístupov, ale v podstate celej slovenskej jazykovedy, jednoznačne sa ukazuje, že najviac pozornosti v oblasti výskumu súčasného jazyka sa venuje problematike fungovania jazyka v spoločnosti, otázkam jazykovej kultúry, a to najmä formou drobných príspevkov v jazykových rubrikách a časopisoch a prípravou normatívnych slovníkov. Kým sa však táto rozptýlená práca nedostane k používateľom jazyka v podobe nových normatívnych príručiek, kým príručky neoprávnene si nárokujúce na túto funkciu budú vypra-

cúvať jednotlivci nerešpektujúci súčasné vývinové tendencie v jazyku a kým sa nezačne aspoň s drobnými sociolingvistickými sondami, nebude teória stačiť ani na to zaostávanie za praxou, ako jej to dialekticky prichodí. Je azda samozrejmé, že skúmanie dynamiky súčasnej spisovnej slovenčiny sa nezaobíde bez nových teoretických výskumov v oblasti morfologickej stavby slovenčiny a že napr. rozsiahla normotvorná práca v oblasti terminológie musí nájsť svoj odraz v teoretických sémantických prácach.

Nemalo by zostať iba pri želaní, aby podobné zborníky, ako sú *Kapitoly o slovenčine,* vychádzali častejšie (napr. aj monotematické), aby sa výsledky jazykovedného výskumu dostávali rýchlejšie do praxe.

J. Bosák

Jazyková stránka diela O. R. Halagu **Košice — Balt**

Pozoruhodnému, priekopníckemu dielu Ondreja R. Halagu *Košice — Balt. Výroba a obchod v styku východoslovenských miest s Pruskom (1275—1526)* (1. vyd. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1975. 326 s.) hodno venovať pozornosť z viacerých príčin.

Dielo vzniklo ako súhrnná práca komplexného výskumu o výrobe a obchode východoslovenských miest (i v styku so zahraničím) po viacerých autorových predchádzajúcich štúdiách, a to na základe rozsiahlej literatúry a štúdia v archívoch domácich i zahraničných (Krakov, Varšava, Toruň, Gdansk), ako aj v styku s vedeckými pracovníkmi a príslušnými odborníkmi v Nemecku, Holandsku, Taliansku a v Rakúsku.

Košice, Prešov, Bardejov, na Spiši predovšetkým Levoča a Kežmarok pútajú pozornosť súčasníka okrem iného ako klenotnice stredovekého umenia, ktoré tu vznikalo i v dôsledku hospodárskej sily tejto oblasti na základe jej prírodného a najmä rudného bohatstva. Základným zamestnaním slovenského obyvateľstva v tejto oblasti bolo pôvodne poľnohospodárstvo s chovom statku, ale už ono rozvíjalo hutníctvo spracovaním medi a železnej rudy. I súčasná maďarská archeológia dokladá, že v južných pohraničných krajoch tejto oblasti medzi riekou Slanou a Bodvou bola už v 10. storočí rozvitá metalurgia (porov. v prvej časti diela kapitolu *Slovanská etapa východoslovenského baníctva a hutníctva do 13. storočia*). Príčinlivosťou domáceho slovenského obyvateľstva (rudníkov, železníkov) a podnikavých kolonistov (Nemcov, Valónov, Vlachov a iných popri maďarských strážnych oddieloch), z ktorých Nemci pôvodne pracovali tiež v poľnohospodárstve, ale neskôr výdatne v baníctve, hutníctve, remeslách a v obchode, povzniesol sa Spiš a východoslovenské mestá na čele s Košicami na prvé miesto nielen v starom Uhorsku, ale aj v celej rozsiahlej oblasti východnejšej strednej Európy.

Po rozsiahlej prvej časti diela, ktorej podstatnú časť by bolo možno nazvať obdobím začiatkov rozvoja východoslovenskej výroby a obchodu, v druhej časti diela si autor všíma *„Obdobie rozmachu východoslovensko-pruského obchodu miest“* (s. 133—161), keď Košice prežívali svoj „zlatý vek“ (od začiatku 14. stor. do r. 1490), kým v tretej časti *(Na ceste k monopolu a medziobchodu — do r. 1526)* sa konštatuje ústup východoslovenského obchodu a výroby. Vtedy sa do popredia dostal európsky význam bystrickej medi, najmä pričinením thurzovsko-fuggerovského veľkopodniku (po r. 1494, ale do konca 15. storočia

takéto miesto patrilo východoslovenskej medi a Košice (ešte r. 1480) i v porovnaní s mestami severozápadnej Európy predstavovali aglomeráciu s vysokou hustotou obyvateľstva (medzi 8603 až 10 000). A ak sa zavše aj zdá, že sa autor priveľmi sústreďuje na zástoj Košíc a tým do istej miery zanedbáva napr. význam Levoče a Prešova, z koncepcie jeho práce je to pochopiteľné. Veď Košice boli prvým mestom opevneným murovanými hradbami na východnom Slovensku a v príslušnej časti Uhorska, s čím bolo spojené aj významné právo generálneho skladu pre všetky tovary prichodiace cez Karpaty; boli sídlom provincie Horného Uhorska a ústrednej banskej komory.

Spišsko-gemerská rudná oblasť bola známa už v praveku, ale jej rozvoj nastal v 10., resp. až v 13. stor. (meď, striebro). Pôvodná slovenská toponymia nedáva pochybovať o tom, že naši predkovia sa so značným úsilím zmocňovali tohto bohatstva a prepravovali ho na cestách a vodných tokoch (Plavnica na Poprade, Lodiny povyše Obišoviec, Lodenica bola aj na Topli pri Soli, porov. v Maďarsku názvy Lád, Ladány). Obdobne z latinských prameňov a výrazov stredovekej maďarčiny a nemčiny autor dokladá viac názvov reálií, napr. lodí (*loďka — ladík, barka — bárka, nasad — naszad,* s. 104) a vozov (*čelej, ojnica, koľa, koč,* s. 123—125). V súvislosti s metalurgiou spomína, že v uhorských listinách sú bežné termíny *ruda, igla, ščev* (porov. *Štiavnica).* Upozorňuje, že Maďari spoznali od Slovanov spracovanie rúd a kovov, o čom dodnes svedčia tieto slová v maďarčine: *bánya, kutat, kutács, garmada, parázs* (pražiaci), *zsára, pára, csurog* (čurká), *golyó* (guľa), *tarack* (troska), *sav* (*ščev* — kyselina), *kemény, kalapács* (klepáč — kladivo), *kelepce* (klepec), *rozsda* (hrdza), *szekerce* (sekera), *kasza* (kosa), *kulcs* (kľúč), *patkó* (podkova), *csipet* (vsl. ščipetka), *akó* (okov), *ólom* (olovo), *acél* (oceľ), *kovács* atď. (s. 50—52). Takýto „takmer ucelený systém výrazov" spracovania rúd a kovov by si žiadal precíznejšie rozlíšenie a podopretie súhlasnými závermi slavistov i hungaristov. Autor prináša aj množstvo opačných dokladov, ako napr. textilníci v Košiciach používali cudzie názvy rozličných druhov plátien a súkien (*barchet, loden, leymet, cvilich, sindon* čiže *golc* čiže *biele plátno,* s. 259). Niektoré ťažko identifikovať, ale aj tak majú miesto v dejinách výroby u nás a v historickom slovníku. Tu čaká historikov a lingvistov ešte veľa práce.

Pracovný postup a osobnostný prejav autora nachodí odraz aj v jeho jazyku a štýle. Okrem úvodných kapitol s potrebnými údajmi o archívnych prameňoch, ich edíciách a rozsiahlej literatúre, má dielo podrobné členenie na tri časti s viacerými oddielmi a kapitolami. Jeho prednosťou sú aj autorove názorné mapy o rozšírení nášho obchodu po Balte a obsažné ruské a nemecké resumé.

Vo vedeckom diele sa pochopiteľne používa náučný štýl s jeho typickými vlastnosťami, s bohato rozvitými vetami, súvetiami a zloženými súvetiami (na horizontálnej línii) i odsekmi (na vertikálnej línii). To všetko v hojnej miere možno doložiť v recenzovanom diele, ale okrem toho treba sa pozastaviť pri niektorých charakteristických znakoch autorovho štýlu. Analytický spôsob práce aj napriek syntetizujúcim záverom autorovi zavše uberá možnosť rovnomerného a pravidelného rozvíjania zložených súvetí. Autor neraz neváha predčasne ukončiť súvetie alebo zložené súvetie a jeho organickú časť iba pričleniť i vo forme neúplnej vety:

Vedúca vrstva v meste [patriciát] zrejme nebola v stave ovládnuť ťažbu a tavbu rudy na dedinách prostredníctvom svojho investičného kapitálu. A to asi z dvoch príčin. Jednak preto . . . Jednak zase i preto, že priamo vo výrobe na

dedinách konkurovali investorským ambíciám gelnických pánov už iní. Buď miestni (napr. svojpomocné združenie baníkov alebo bohatí jedinci), buď investori z kupeckých miest (Košice, Levoča) (s. 65). — Ak vývoz medi bol najvýnosnejším odvetvím obchodu, tak nielen pre hanzeátov. Pre poľských a východoslovenských kupcov tiež (s. 179). — Na schôdzi pruských miest v Malborku roku 1425 priznali síce v zásade toľko práv anglickým kupcom, koľko si ich získali v minulosti. Ale v tom samom roku Toruň súhlasil s postupom Gdanska proti nim, nakoľko[!] konkurujú predajom anglických látok miestnym kupcom... (s. 157). — Obmedzenie objavovania sa nášho železa vo veľkom medzinárodnom obchode so strediskami v Toruni a Gdansku na koniec 14. a počiatok 15. storočia teda padá; znesené údaje dovoľujú počítať so širším časovým rozpätím. Aspoň storočným; t. j. od 60. rokov 14. do 60. rokov 15. storočia (s. 223). — Poriadky bratstva... bod za bodom prezrádzajú diskrimináciu nečlenov. Nielen cudzincov, ale aj domácich obchodníkov (s. 252). — Nedisponujeme síce prameňom so sumami reálne vyberaného tridsiatku od kupcov prechádzajúcich hranicou. Ale porovnanie umožňujú sumy, ktoré vyplácali árendátori (s. 273).

Obdobne si O. R. Halaga zavše počína aj pri výstavbe odsekov. V umeleckom štýle, kde sa proti logickým postupom, potrebným a pravidelným v náučnom štýle, osamostatňuje veta, ba neraz i jediné slovo proti predchádzajúcemu textu, a to aj na línii vertikálnej vo forme samostatného odseku, sa tak postupuje z esteticko-štylistických dôvodov, ale v náučnom štýle je takýto postup neprimeraný a nemožno ho schvaľovať. Uveďme príklad zo s. 222 (nový odsek u autora označujeme dvoma šikmými čiarami):

Nešvédske železo, dovážané do Revalu z Toruňa, mohlo vtedy pochádzať len zo spišsko-gemerských baní. // Jeho export cez Prusko po mori neustával ani na západ, lebo... — Správcovia Uhorska ho totiž prenasledovali. Chceli ho zabiť, že poškodzuje ich vývozné záujmy. // Je z toho jasné, že údaje o tom, že do r. 1496 nebolo v Uhorsku nikde sajgerovacej huty, čo by v nej oddeľovali striebro od medi — takže sa s meďou vyvážalo zo zeme [!] i striebro — treba brať kriticky a s rezervou (s. 197).

Začínať odsek formuláciou „Je z toho jasné..." nemožno odporúčať, najmä keď na zvýraznenie objavného tvrdenia sa žiada štylisticky preorganizovať výpoveď, a to o to väčšmi, že nasleduje po určitých formuláciách s použitím jednoduchej vety a krátkeho súvetia.

S tým neraz ide ruka v ruke značná preťaženosť vplyvom používania tesných spojení, najmä so slovesným podstatným menom, ako vidieť z vyššie citovaného príkladu (Obmedzenie objavovania sa nášho železa...)

Štylistická plynulosť sa bráni takým nepravidelnostiam vo vetnej stavbe, pri ktorých sa vynecháva slovo (ako v elipse); v takých prípadoch treba slovo opakovať. Porov. viac príkladov zo s. 159 v jednom odseku:

V máji 1429 pokúša sa Žigmund na stretnutí uhorsko-poľských zástupcov v Spišskej Starej Vsi, a potom osobnom [!] s veľkokniežaťom Vitoldom v Košiciach, riešiť nielen spory kupcov a iných [!] z oboch strán Karpát, ale aj spor križiacko-poľský... Ako mnohé predchádzajúce stretnutia, tak i toto malo za následok uzavretie mieru medzi rádom a poľským kráľom. Tento ráz [!] to bol tzv. „večný mier"... (z roku 1436).

Potom neprekvapuje ani súčasné vybočenie z väzby, napr. na s. 266:

Primerane tomu je to napr. i s prijatiami [!] Levočanov, Spišiakov a „Uhrov"

za občanov Zhorelca na západe. Ojedinelý [!] je roku 1417, ale hojní [!] neskôr... (r. 1475, 1482... 1566).

Nepochybne nie s nepoznaním spisovnej normy, ale so svojským autorovým postojom, prameniacim z istého odporu k nej a k jej zdrojom, ako aj z jeho bádateľskej nespútanosti súvisia viaceré javy, ktoré nemožno kladne hodnotiť z hľadiska jazykovej kultúry, ba ani len z hľadiska správnosti jazyka.

Autor sa nerozpakuje používať z nižšieho hovorového štýlu časticu *proste* (vo význame príslovky je správny tvar *prosto;* používanejšia je príslovka *jednoducho*).

Banícke striebro sa nazývalo aj obyčajným alebo kupeckým, eventuálne len proste [!] pagamentom (s. 209). Šlo proste [!] s iným tovarom od nás ako meď, kožky atď. (s. 220). Už J. Ptaśnik nezaradil „libetter" proste [!] k vyššie uvedeným miestnym pomenovaniam medi... (s. 191).

V serióznej vedeckej práci a tobôž v knižnom vydaní nemožno ináč ako odmietať autorovo húževnaté používanie predložky *k* s nasledujúcim slovesným podstatným menom bez ohľadu na súčasný stav v našej jazykovej kultúre. V súčasnom spisovnom vyjadrovaní sa v účelovom význame používajú predložky *na, do* alebo neurčitok slovies z istých významných okruhov. Ak autor správne na s. 292 napísal ... *Ján Thurzo... zakladá ťažiarsku spoločnosť... na obnovu goslarských baní a na zavedenie zdokonalených metód sajgerovania medi aj v Goslari,* podobne mal postupovať aj v mnohých obdobných spojeniach:

signál k povstaniu (na povstanie, s. 76); dôvod k zadržaniu tovaru (s. 129); pobyt využil k zaneseniu cla (s. 129); použil aj násilie k zaháňaniu kupcov, idúcich z Poľska, na legálnu cestu do Košíc (s. 162); dopravovali zbrane k obliehaniu rebelantských hradov (s. 125); príčiny k zomknutiu sa (s. 165); nabádal bohatších kupcov k zakupovaniu banských podielov v kraji (s. 283); Zákazy... pripravili pôdu k vyradeniu domáceho kupectva z diaľkového obchodu úplne (s. 291); retardovanie... navodilo podmienky k všeobecnému zaostávaniu (s. 297).

Už sa dosť popísalo o tom, že predložka *u* sa v slovenčine nemá používať na označenie miestnych okolností, ale ani na označenie zreteľa. Na s. 220 autor správne použil predložku *pri (Už pri medi sme upozornili...),* ale inde, azda vplyvom cudzej literatúry píše:

Druhá procedúra u železa je skujňovanie a u medi šplajzovanie a šmelcovanie (s. 66); u bystrickej medi (s. 186); U špecifickej váhy (s. 215); dokonca aj: u lodí na Sane (pozn. na s. 114); Kvôli dvojakej datácii treba sa u paktu pozdržať (s. 149); Éra diaľkového obchodu bežných [!] mešťanov je v podstate u konca (s. 296).

V náučnej literatúre, ale aj v publicistickom štýle sa neraz nenáležite používa zámenná príslovka *kedy* namiesto spojky *keď* v časovom určení (pozri SSJ I, s. 690). Ak nie autor, jazyková redakcia by mala byť dôsledná. Porov.:

...v tom čase sa poľský panovník ujímal sťažností Krakova... roku 1464 a znovu roku 1473, kedy operuje už aj úpadkom Krakova (s. 161).

Iné riešenie sa žiada v zloženom súvetí:

Už 9. januára 1399 veľmajster znovu žiada kráľovnú, aby po vzore [!] kráľa Kazimíra obnovila slobody Torunčanov, kedy mohli bez prekážok ísť za obchodom cez Krakov až do Uhorska a späť (s. 152).

Tu namiesto nenáležitej zámennej príslovky *kedy* sa malo použiť vzťažné zámeno *podľa ktorých (slobôd).*

Starou bolesťou odborného štýlu je aj nadmerné používanie ukazovacieho alebo i súvzťažného zámena *tento, táto, toto, tito, tieto,* hoci dobrý štýl si žiada radšej opakovať dané slovo, alebo použiť príslušné tvary osobného zámena *on.* Napr.

... pokiaľ šlo ... o výnimku z tvrdých obmedzení obchodovania cudzincov vo vlastnom meste. Tieto okrem iných cudzincov aj pruskí kupci obchádzali formou „spolníkov" (s. 166) — Správne: *Tieto obmedzenia ..., príp. aj pruskí kupci ich obchádzali ...*

Autor svojsky používa zámeno *to* niekedy nadbytočne, inokedy namiesto *preto, zato:*

Zatiaľ čo [Krakov] ... z východoslovenských miest a mestečiek zásadne neprijímal kupcov iba remeselníkov, to zo stredoslovenských miest a mestečiek pri oravskej ceste prijímal od počiatku 16. storočia relatívne viac ako prv a najmä kupcov (s. 165). — Ak do roku 1528 poklesol počet hutí [!] v prevádzke oproti 15. storočiu na $^1/_3$, to produkcia medi oproti priemeru z rokov 1410—1440 klesla až na $^1/_6$ (s. 203).

Autor správne poznamenáva, že názvy predmetov, nástrojov a zariadení ostávajú, hoci sa menia a zdokonaľujú, pretože sa technológia nutne vyvíja (s. 68): „Zdá sa, že slovo huta sa u nás dlho nahrádzalo výrazom vyhňa ... „vyhne" vystupovali v písomnostiach ešte aj po zavedení hámrov, a to aj spolu" (s. 68). Preto iba používaním neslovenskej literatúry sa dá pochopiť, že namiesto polomechanického nástroja na tkanie s názvom *krosná,* bežným aj na východnom Slovensku, autor použil výraz „stav" (s. 67), hoci aj v priemyselnej technológii máme automatické *krosná,* bezčlnkové *krosná,* štipcové *krosná* a pod.

V náučnom štýle sa používa adjektívum *sivý.* Autor používa výraz *šedý: šedá meď* (s. 192), predaj lacných *šedých* súkien z východu (s. 255), v tkaní *šedých* látok po vidieckych domácnostiach (s. 260).

Autorov preklad názvu *Overland* v znení *Vyšná zem* (s. 255) by bol vítaný, keby nebol bežný názov *Dolná zem* (nie je Nižná zem). Aj namiesto ustáleného pojmu a výrazu *krajina* autor používa archaické meno *zem,* napr. *z rakúskych zemí* (s. 112), *vo svojich zemiach, z litovských zemí a ruských zemí* (s. 145), *do všetkých zemí* (s. 151); *v Spišskej zemi* (s. 162).

Cudzí spôsob vyjadrenia sa prejavuje v spojeniach „negatívne nastrojenie vrchnosti existovalo" (s. 207, namiesto *vzťah, postoj*); „čísla skôr podsadené" (s. 185) — je to protiklad k slangovému spojeniu „nadsadené čísla" (namiesto *zveličené* čísla — oproti *neprimerane malé, nízke* čísla); „znevoľnil vývoz striebra" (s. 210; mechanický preklad v zátvorke uvedeného lat. *illibertavit*); „úsilie o záchovu monopolu" (s. 209); „kupci zvykli splácať" (s. 213; *zvyčajne splácali*); „Listinou odrazený duch vzájomných ústupkov zaiste káže predpokladať" (s. 139); „výrobné pochody baníka a hutníka" (namiesto *postupy,* s. 47); „okolná toponymia" (s. 63); „podľa svojej dovednosti" (namiesto *schopnosti, zručnosti,* s. 55). Z hľadiska jazykovej správnosti treba opraviť niektoré výrazy alebo tvary, napr.: „zavazadlá" (s. 104) — autor má správne spojenie na s. 125: *osobná batožina;* „naprostá skaza" (s. 288, nam. *úplná skaza*); spojenie „predoslané vysvetlenie" (s. 178) by si žiadalo iné vyjadrenie; namiesto „doprovod ozbrojených členov" má byť *sprievod* (s. 134) a namiesto „doprevádzať" (s. 265) *sprevádzať;* namiesto usadlina (s. 175) je v spisovnej slovenčine termín *usade-*

nina; slov. botanický názov je *imelo,* kým autor ponecháva z českého originálu v uvodzovkách „jmelí" (pozn. 8 na s. 48); spomína slovo *troska,* prevzaté do maďarčiny ako *tarack* (s. 51), ale inde sústavne píše „struska" (s. 49, 63, 69); namiesto *žeravého uhlia* má „žhavého uhlia" (s. 69); na s. 52 sa správne píše „Bol to zdĺhavý proces prípravy rudy", ale na s. 147 „z vleklých ťažkostí". Autor píše sústavne: vodné kolo (s. 69 a n.), hoci termín je *koleso.* — Lode a plte sa plavia po vode, ale autor píše „bežne po Topli pluli" (s. 114). Slovo *obnoha* (s. 117) sme nenašli v SSJ, kým u M. Kálala sa vysvetľuje ako „koleno potoka" (porov. u Halagu: Prvší stav slovanských diaľkových ciest charakterizovali aj drevené palice s useknutou [!] obnohou). Vo vsl. nárečiach má význam „konár".

K osobitostiam autora patrí aj používanie slovesa *spatrovať* vo význame vidieť, pozorovať (v súvislosti s nárečovým *patriť*): „Narážku ... spatrujem v listine Vladislava Varnenčíka" (s. 140), „nestačí spatrovať" (s. 199), „preto spatrujeme" (s. 202).

Napokon nemožno zanedbať ani niektoré krikľavé prípady z morfológie.

Autor píše správne *huta,* pl. *huty,* ale namiesto gen. pl. *hút* používa tvar „hutí" (okolo hutí a mlynov, s. 68, poklesol počet hutí, s. 203) a aj v gen. sg. uplatňuje tvar „hutí" (nam. *huty*): z vlastnej železnej huti (s. 205), výrobné náklady huti (s. 202). — Namiesto gen. pl. *šindľov* má tvar „šindlí" (s. 104). — Tvar pre neosobné podstatné mená muž. rodu *dva* použil aj v spojení s osobným menom „dva" sudcovia (s. 125). — Od slova *oje* je dat. sg. *oju* (str. rod), ale na str. 124 ostalo „K oji 4-kolového rudaša sa priahali dva alebo tri kone". Pravdaže, rudaš bol *štvorkolesový.*

Vzhľadom na priekopnícky ráz autorovho bádateľského diela a až objavný význam knihy najmä z takej odľahlej, u nás doteraz neznámej, ale tým významnejšej oblasti dejín materiálnej výroby a obchodu, veľmi by sa bolo žiadalo, keby sa bola dielu venovala v jazykovej redakcii vydavateľstva primeraná pozornosť. Že sa tak nestalo, mrzí nás o to viac. Mrzí nás to aj preto, že ináč celkom súhlasíme so závermi P. Gomboša, predsedu MsNV v Košiciach, ktorý v predhovore knihy píše: „... ide o dielo objavujúce široké európske súvislosti výroby a obchodu našich miest na čele s Košicami a o autora, ktorý radom publikácií vniesol problematiku nášho mesta a kraja do národných a všeobecných dejín ako nikto predtým." Kniha *Košice — Balt* je cenným dielom slovenskej historickej vedy, ktoré i metodicky príkladným spôsobom spracúva ťažko prístupný, zväčša iba torzovitý materiál. Boli by sme veľmi radi, keby bol taký príkladný aj jazyk tejto knihy.

V. Uhlár

Jazykovaja norma i statistika. 1. vyd. Moskva, Nauka 1977. 300 s.

Štatistika nie je vôbec novým pojmom v lingvistike, rovnako ako ani otázka normy a kodifikácie nepredstavuje nóvum. Je to otázka vari rovnako stará ako pojem spisovný jazyk, stále aktuálna a nevyriešená, ktorá sa opäť čoraz častejšie objavuje v jazykovej literatúre. Novšie a menej tradičné je spojenie obidvoch pojmov a riešenie problému normy a kodifikácie pomocou štatistickej metódy, ako sa o to pokúšajú niektorí sovietski jazykovedci. Výsledkom ich práce je aj zborník *Jazyková norma a štatistika,* v ktorom sa daný problém

skúma a rieši na materiáli z rôznych jazykových rovín — fonetickej, morfologickej, syntaktickej, lexikálnej; vychádza sa zo súčasného stavu ruštiny, ale aj iných jazykov (nemčiny, angličtiny). Štúdie zborníka sú rozdelené do troch častí: I. Norma — systém — úzus, II. Dynamika normy, III. Sociálno-profesionálne aspekty normy.

Chceme tu venovať pozornosť najmä niektorým štúdiám všeobecnejšieho charakteru. Pozoruhodný je článok P. M. Alexejeva *Kvantitatívne aspekty rečovej činnosti,* v ktorom sa opiera o výpočet paradigmatických pravdepodobností tried jazykových prvkov a syntagmatických pravdepodobností prvkov a ich tried. Tieto pravdepodobnosti sú dôležité pre vyhovujúcu štatistickú schému slovných spojení v jazyku. Dôležité je tiež uvedomiť si, že číselná miera paradigmatických a syntagmatických javov sa bude v texte prejavovať prostredníctvom frekvenčného ukazovateľa. Opierajúc sa o predchádzajúce práce, autor zdôrazňuje dôležitosť normujúcej pravdepodobnosti, ktorú možno stotožňovať so štatistickou pravdepodobnosťou. Treba však riešiť dve otázky: či do normy patria aj obmedzenia, ktoré sú v paradigmatike a syntagmatike (potom ak je v systéme n prvkov a norma vyberá z neho n-m prvkov, paradigmatická pravdepodobnosť v systéme je 1/n a v norme 1/n-m), či je pre normujúcu pravdepodobnosť okrem vnútorných vlastností jazyka určujúca aj pravdepodobnostná situácia, v ktorej sa realizuje jazyk ako reč — podľa Alexejeva je to dôležitý aspekt a mal by byť zahrnutý vo všeobecnej schéme. Vychádza sa z existencie vnútorného a vonkajšieho aspektu normy: vnútorný, jazykový aspekt predstavuje normu systému aj štruktúry, kým vonkajší, axiologický aspekt sa spája s uvedomovaním si jazykových prostriedkov ako správnych. Zatiaľ čo o správnych prostriedkoch môžu rozhodovať autoritatívne pramene, nie je ešte vyriešená otázka o charaktere obmedzení možností, ktoré sú v systéme; všetky otázky, ktoré s tým súvisia, možno zhrnúť aspoň do dvoch: 1. Čo predstavuje normu — materiál, či pravidlá o jeho používaní, alebo obidvoje; Či sa má norma chápať ako neoddeliteľná vlastnosť jazyka, ako jeho osobitná zložka alebo ako podmienka využívania jazyka. Autor dochádza k záveru, že normu treba pokladať za filter, organizujúci možnosti systému v konkrétnych rečových prejavoch v závislosti od konkrétnej situácie. Popri norme, ktorá je v povedomí používateľov jazyka, sa upevňuje kodifikácia — nielen v normatívnych príručkách, ale vo všetkých prehovoroch, textoch, ktoré kolektív prijíma ako náležité, ako kodifikovanú normu. Systém teda obsahuje to, čo možno hovoriť, norma to, čo a ako treba hovoriť, a reč to, čo sa v skutočnosti hovorí (úzus).

S podobnými otázkami sa stretneme aj v štúdii *Norma — situácia — text a jazykovo-štatistický prístup k ich výskumu* autorov K. B. Bektajeva, L. I. Belocerkovskej a R. G. Petrovského, ktorí svoje analýzy bohato dokumentujú grafickým materiálom a výpočtami. Vychádza sa z toho, že trojslovné spojenia sú v texte vždy usporiadané podľa presných gramatických modelov a lexikálne obsadenie modelov vylučuje realizáciu neuzuálnych lexém v danom štýle (resp. podjazyku). Okrem usporiadania jazykových prvkov treba pri určovaní miery normatívnosti počítať aj s možnosťou variácie (synonymie), ktorá predstavuje v jazyku náhodnosť. Pre úzus daného podjazyka bude vždy vyhovujúci len jeden z ekvivalentných segmentov. Na určenie rovnomerného rozloženia empirických frekvencií triád sa používa Pearsonov vzorec na porovnanie praktickej a teoretickej frekvencie. Podľa štatistických parametrov tie ekvivalentné segmenty, v ktorých nie sú sémanticky nasýtené slová, javia sa

buď ako normatívne a uzuálne, alebo ako neuzuálne (ale normatívne z hľadiska ich stavby). Takto možno štatisticky zisťovať nielen normatívnosť textových jednotiek, ale aj kvantitatívne hodnotiť blízkosť dvoch úzov (alebo noriem) jedného jazyka (porovnáva sa používanie nemčiny v NDR a NSR).

Pri zisťovaní normatívnosti lexikálnych variantov sa stále viac prihliada popri frekvencii slova aj na jeho používanie v textoch. T. A. Jakubajtis a A. V. Rubinová *(Varianty slov a štatistika)* preto vychádzajú z Frekvenčného slovníka lotyšského jazyka, ktorého 1. diel spracúva lexiku vedeckotechnických textov, 2. diel lexiku publicistických textov a 3. diel lexiku umeleckých textov. Vytvorili sa tu dve skupiny variantných párov: v 1. skupine má jedno slovo nielen oveľa vyššiu frekvenciu, ale je aj funkčne neobmedzené, variant má zväčša frekvenciu 1 — to značí, že je funkčne obmedzený na jeden štýl, a to umelecký; varianty 2. skupiny majú rôznu frekvenciu, a teda aj funkčné zaťaženie, sú to pravé funkčne totožné dublety.

Zaujímavé sú výsledky výskumu publicistického štýlu (E. D. Borčenko, *Syntaktický štandard v novinách),* kde sa skúmajú len neexpresívne vyjadrovacie prostriedky vzhľadom na rozmanitý jazyk publicistiky. Tieto syntaktické štandardy možno sémanticky rozdeliť do niekoľko skupín (oznámenie obsahu nejakého dokumentu — napr. *v... sa hovorí, že;* informácia bez udania prameňa — napr. *oznamuje sa...;* predpoklad, prognóza; odvolanie sa na existujúce dôkazy; úsudok na základe povedaného; presvedčenie o pravdivosti povedaného a pod.). Ukazuje sa, že dané syntaktické spojenia sú internacionálne, zistila sa ich zhoda v dvanástich jazykoch v tom istom štýle (vyslovuje sa zároveň hypotéza, že nebudú zhodné v dvanástich štýloch jedného jazyka). Javy takého vysokého stupňa univerzálnosti nemôžu nebyť normatívne, ale syntaktický štandard nie je normatívny vo všeobecnosti, jeho normatívnosť sa viaže na konkrétnu rečovú situáciu.

Otázkou variantnosti sa zaoberá aj B. S. Švarckopf *(Typy variantných vzťahov a štatistický výskum normy).* Podľa neho variantnosť charakterizuje dynamiku normy. Autor nachádza tri typy variantných vzťahov: 1. kolísanie ako koexistencia normatívnych variantov, buď a) rovnocenných spisovných variantov, buď b) nerovnocenných spisovných variantov (napr. spisovne prípustný — zastaraný); 2. kolísanie ako koexistencia spisovného a nespisovného (normatívneho a nenormatívneho) variantu.

Pri určovaní dynamiky normy treba podľa inej autorky (L. K. Graduinová, *Štatistické kritérium gramatickej normy*) štatisticky určiť absolútne datovanie zmien, vyčísliť tempo zmien a prognózovať. Autorka pri určovaní doby priebehu gramatických zmien aplikuje metódu glotochronológie na porovnávanie jednotiek v rámci jedného spisovného jazyka. Pri vypočítavaní tempa zmien narába s konštantou rýchlosti (= stredný koeficient rastu), ktorú možno využiť aj pri prognózovaní ďalšieho vývinu.

Z ostatných štúdií moskovského zborníka spomenieme aspoň niektoré: V. M. Boguslavskij, *Prilagateľnyje vysokoj položiteľnoj ocenki;* G. V. Jermolenko, *Roľ rečevych paralelej pri atribucii chudožestvennych tekstov;* L. P. Katlinskaja, *Princip ekonomii i gramatičeskije varianty;* G. I. Miskevič, *K voprosu o priňatii normoj novych slov;* V. L. Voroncova, *Normy udarenija i statistika.*

A. Appelová

ROZLIČNOSTI

Porušovanie rytmického zákona pri miestnych názvoch typu Včelince. — V Morfológii slovenského jazyka (MSJ) sa pri vzore podstatných mien ženského rodu žena konštatuje, že v D. a L. pl. sa rytmický zákon zachováva dôsledne. Pri vzore ulica (s. 107) a pri vzore dlaň (s. 109) sa v MSJ hovorí, že v D. a L. pl. sa rytmický zákon zachováva. Pri vzore kosť sa o zachovávaní rytmického zákona v MSJ nehovorí.

Š. Peciar v štúdii *Slovenská kvantita a rytmický zákon* (Slovenská reč, *12*, 1946, s. 220—221) hovorí, že „o niečo menej často, ale predsa hojne, začína prenikať dvojhláska *-ia-* v koncovkách dat. a lok. pl. ženského rodu vzorov „ulica", „dlaň" a „kosť" aj v takých prípadoch, kde pred koncovou slabikou predchádza dlhá slabika, napr. *básniam — básniach, vášniam — vášniach* ap. Aj týmto tvarom by sa mala v spisovnom jazyku vymedziť ich platnosť. Bolo by treba predovšetkým stanoviť, po ktorých spoluhláskach preniká *-ia-* a po ktorých sa zachováva krátke *a* (porov. napr. tvar *prácam*)". Š. Peciar ďalej poznamenáva, že je pravdepodobné, že takýchto „morfologických analógií" bude stále pribúdať, a to preto, lebo dobre vyhovujú slabičnému prozodickému systému súčasnej slovenčiny.

L. Dvonč v knižnej publikácii *Rytmický zákon v spisovnej slovenčine* (Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1955, s. 114) hovorí, že v D. a L. pl. feminín a neutier sa podľa Pravidiel slovenského pravopisu rytmický zákon zachováva. Autor sa v práci odvoláva na spomínanú štúdiu Š. Peciara, ktorý prvý upozornil na to, že „v koncovkách dat. a lok. pl. ženských podstatných mien vzorov ulica, dlaň a kosť preniká *-ia-* tam, kde pred pádovou príponou predchádza dlhá slabika". L. Dvonč cituje ďalej štúdiu V. Blanára *Samohláskové skupiny v cudzích slovách* (Slovo a tvar, *1*, 1947, s. 116), ktorý taktiež konštatuje prenikanie *-ia-* v prípadoch *básniam, básniach.* L. Dvonč nakoniec poznamenáva, že príklady by nasvedčovali o prenikaní *ia* najskôr po spoluhláske *ň.*

Porušovaním rytmického zákona v D. a L. pl. podstatných mien ženského rodu sa podrobnejšie zaoberal L. Dvonč v štúdii *K jednému prípadu porušovania rytmického zákona* (Slovenská reč, *28*, 1963, s. 124—130). Na konkrétnom materiáli zistil, že „porušovanie rytmického zákona v dat. a lok. pl. sa neobmedzuje azda na slová zakončené na *-ň*, ale je čoraz častejšie aj pri iných slovách vzoru dlaň, ako aj pri slovách vzoru ulica a kosť". L. Dvonč uvádza potom doklady na porušovanie rytmického zákona z vedeckej literatúry, z časopisov, dennej tlače, ako aj z prekladovej literatúry *(kiahniam, po kiahniach, v kováčniach, na pútiach, v húštiach, v púštiach, v Mariánskych Lázniach, v lekárniach, v liahniach, oceliarniam, v básniach, na spúštiach, po Turíciach).*

Pri vzore ulica sa v D. a L. pl. porušuje rytmický zákon aj pri miestnych názvoch *Mlynárce, Včelince, Malé Zlievce, Veľké Zlievce* a pri názve *Turíce.* O porušovaní rytmického zákona pri miestnom názve *Mlynárce* podrobne hovorí L. Dvonč v citovanej štúdii *(K jednému prípadu porušovania rytmického zákona).* Na s. 228 hovorí, že „dodržiavanie rytmického zákona pri slove *Mly-*

nárce je však naštrbené nielen v gen. pl., ale aj v ďalších pádoch, kde prichádza do úvahy otázka skracovania prípon podľa rytmického zákona, teda v dat. a lok. pl.". L. Dvonč potom uvádza viacej dokladov na porušovanie rytmického zákona v L. pl. miestneho názvu *Mlynárce*. Na záver rozboru otázky skloňovania miestneho názvu *Mlynárce* L. Dvonč konštatuje, že tu ide do istej miery o osobitný prípad v rámci skloňovania podstatných mien ženského rodu vzoru ulica. L. Dvonč súčasne poukazuje na fakt, že tu nejde azda o nejaké náhodné porušenie rytmického zákona, ale o jeden z prejavov všeobecnej tendencie.

S konštatovaním a zistením L. Dvonča treba plne súhlasiť. Aj my sme sa v dennej tlači stretli s prípadmi porušovania rytmického zákona nielen pri miestnom názve *Mlynárce*, ale aj pri miestnych názvoch *Zlievce* a *Včelínce:*

Krížom cez koľajnice prechádzala v stredu popoludní 73-ročná Eva S. v železničnej stanici v Nitre-Mlynárciach (Smena, 18. 12. 1976, s. 5). — *Osem ľudí bolo v sobotňajšej smene vo Veľkých Zlievciach. — Hovoriť o ďalších kolektívoch BSP, o celom 96-člennom kolektíve pracovníkov kompresorovne číslo tri vo Veľkých Zlievciach...* (Pravda, 2. 2. 1976, s. 1). — *Z Hrnčiarskych Zalužian odišli súdruhovia Janík, Vančo a Janovic do JRD Nový život vo Včlínciach...* (Pravda, 30. 7. 1976).

Podľa MSJ (s. 106) sa dvojhláska *-ie-* vkladá v G. pl. pri vzore ulica aj po predchádzajúcej dlhej slabike: *Mlynárce — Mlynáriec, Včelínce — Včelíniec.* Slovník slovenského jazyka VI (SSJ) pri miestnych názvoch *Mlynárce* a *Včelínce* uvádza v G. pl. tvary s vkladnou dvojhláskou *-ie-: Mlynáriec, Včelíniec.* Naproti tomu pri miestnych názvoch *Malé Zlievce* (s. 200) a *Veľké Zlievce* (s. 244) SSJ VI uvádza v G. pl. tvary s vkladnou samohláskou *-e-: Malých Zlievec, Veľkých Zlievec.* Podľa nášho názoru treba aj pri miestnych názvoch *Malé Zlievce* a *Veľké Zlievce* v G. pl. v SSJ VI kodifikovať tvary s vkladnou dvojhláskou *-ie-: Malých Zlieviec, Veľkých Zlieviec.*

Tendencia porušovať rytmický zákon v D. a L. pl. pri podstatných menách vzoru ulica sa v súčasnej spisovnej slovenčine prejavuje aj pri názve *Turíce.* Už L. Dvonč uvádza doklad na porušovanie rytmického zákona v L. pl. tohto názvu *(po Turíciach).* Písomný doklad na porušovanie rytmického zákona v D. a L. pl. podstatného mena *Turíce* síce nemáme, ale výskumom viacerých objektov sme zistili, že bežní používatelia spisovnej slovenčiny používajú v D. a L. pl. formy *Turíciam, Turíciach.*

Na záver možno konštatovať, že v súčasnej spisovnej slovenčine sa prejavuje tendencia porušovať rytmický zákon v D. a L. pl. pri tých podstatných menách ženského rodu vzoru ulica, ktoré majú pred pádovými príponami (v zakončení kmeňa) dve spoluhlásky, napr.: *Včelínc-e — Včelínc-iam, Včelínc-iach; Zlievc-e — Zlievc-iam, Zlievc-iach; Mlynárc-e — Mlynárc-iam, Mlynárc-iach;* (dve) *Hnúšt-e* (Hnúšťa a Hnúšťa-Likier) — *Hnúšt-iam, Hnúšt-iach; dielň-a — dieln-iam, dieln-iach; spálň-a — spáln-iam, spáln-iach; kôlň-a — kôln-iam, kôln-iach; tácň-a — tácn-iam, tácn-iach; kliešt-e — kliešt-iam, kliešt-iach* a podobne aj *Turíce — Turíciam — (o) Turíciach.* Podľa nášho výskumu sa táto tendencia neprejavuje pri tých podstatných menách ženského rodu vzoru ulica, ktoré majú pred pádovou príponou iba jednu spoluhlásku; napr.: *práca, pláca, liace, ríša, cieňa, vôňa, tôňa, dieža, hrádza, schôdza, chvíľa, míľa, vôľa, páľa* a pod.

Tendencia porušovať rytmický zákon v D. a L. pri vzore dlaň sa v súčasnej spisovnej slovenčine prejavuje podľa nášho výskumu pri tých podstatných menách, ktoré majú pred pádovou príponou jednu neznelú spoluhlásku alebo dve spoluhlásky; napr.: *púť — púť-iam, púť-iach; sieť — siet-iam, siet-iach; púšť — púšť-iam, púšť-iach; spúšť — spúšť-iam, spúšť-iach; húšť — húšť-iam, húšť-iach; báseň — básn-iam, básn-iach; baliareň — baliarn-iam, baliarn-iach.* Pri tých podstatných menách vzoru dlaň, ktorých kmeň sa končí na jednu znelú spoluhlásku, podľa nášho výskumu sa v súčasnej spisovnej slovenčine neprejavuje tendencia porušovať rytmický zákon v D. a L. pl.: *tvár, garáž, griláž, bandáž, montáž, níž, spiež, dĺž.*

J. Jacko

Prídavné mená s časťou -denný a -dňový. — V spisovnej slovenčine sa používajú deriváty utvorené od spojení slov, v ktorých substantívum *deň* je bližšie určené prídavným menom, napr. *celý deň — celodenný/celodňový,* zámenom, napr. *každý deň — každodenný,* číslovkou, napr. *jeden deň — jednodenný/jednodňový,* alebo príslovkou, napr. *koľko dní — koľkodňový.* Tieto slová si najnovšie všimol Š. Michalus (Šesťdňový, alebo šesťdenný?, Kultúra slova, *10,* 1976, s. 319). Odpovedá na otázku, či sa má používať názov *Medzinárodná šesťdňová motocyklová súťaž* alebo *Medzinárodná šesťdenná motocyklová súťaž,* teda či v názve tejto súťaže má byť príd. meno *šesťdňový* alebo *šesťdenný.* Uvádza, že podľa súčasných jazykových príručiek, napr. podľa Slovníka slovenského jazyka alebo Pravidiel slovenského pravopisu nie je nijaký významový rozdiel medzi zloženými príd. menami s časťou *-dňový* a *-denný.* Pri príd. menách s časťou *-dňový,* ktoré sú utvorené príponou *-ový,* ide o novší spôsob tvorenia, pri príd. menách typu *šesťdenný,* ktoré sú utvorené príponou *-ný,* ide o starší spôsob tvorenia. V súčasnej spisovnej slovenčine sa podľa autora uprednostňujú novšie podoby, napr. *šesťdňový, desaťdňový.*

Na tomto mieste si chceme všimnúť spracovanie takýchto derivátov v SSJ. V SSJ sa zaznamenávajú tieto deriváty: *celodenný,* zried. *celodňový; každodenný; mnohodňový* i *mnohodenný; niekoľkodenný* i *niekoľkodňový; viacdňový* i *viacdenný; jednodenný* i *jednodňový; dvojdenný* i *dvojdňový; trojdňový* i *trojdenný; štvordenný* i *štvordňový; päťdňový; šesťdňový* i *šesťdenný; sedemdňový* i *sedemdenný; osemdňový* i *osemdenný; deväťdňový; desaťdňový,* zried. i *desaťdenný.*

K niektorým spojeniam so slovom *deň* sa deriváty neuvádzajú, hoci sa používajú alebo môžu používať, napr. nezaznamenáva sa derivát k spojeniu slov *sto dní* alebo *tisíc dní* atď. M. Marsinová upozornila na derivát *koľkodňový* (Adjektíva typu *koľkodňový* v slovnej zásobe spisovnej slovenčiny. Slovenská reč, *36,* 1971, s. 335—336), ktorý v SSJ tiež nie je.

K spracovaniu derivátov od spojení slov so substantívom *deň* v SSJ máme niekoľko poznámok.

Na prvom mieste možno uviesť deriváty s *-denný* aj *-dňový: celodenný/celodňový* (k spojeniu slov *celý deň*), *mnohodňový/mnohodenný* (mnoho dní), *niekoľkodenný/niekoľkodňový* (niekoľko dní), *viacdňový/viacdenný* (viac dní), *jednodenný/jednodňový* (jeden deň), *dvojdenný/dvojdňový* (dva dni), *trojdenný/trojdňový* (tri dni), *štvordenný/štvordňový* (štyri dni), *šesťdňový/šesťdenný*

(šesť dní), *sedemdňový/sedemdenný* (sedem dní), *osemdňový/osemdenný* (osem dní), *desaťdňový/desaťdenný* (desať dní). Táto skupina nie je vnútorne úplne jednotná. V niektorých prípadoch sa na prvom mieste uvádza derivát na *-denný* a na druhom mieste derivát na *-dňový*, kým v niektorých iných prípadoch je to naopak. Sú tu aj ďalšie rozdiely. Deriváty *jednodenný/jednodňový, dvojdenný/dvojdňový, trojdenný/trojdňový, štvordenný/štvordňový, šesťdňový/šesťdenný, sedemdňový/sedemdenný, osemdňový/osemdenný,* ktoré sú utvorené od spojení slova *deň* so základnou číslovkou, sa hodnotia ako rovnocenné, resp. nič sa nehovorí o rozdiele medzi nimi, ale deriváty *desaťdenný* a *desaťdňový* sa rozlišujú (*desaťdenný* sa označuje ako zriedkavé).

Druhú skupinu predstavujú deriváty, pri ktorých nie sú dvojtvary: *každodenný* (každý deň), *päťdňový* (päť dní), *deväťdňový* (deväť dní).

Od spojenia *celý deň* sa tvorí a dnes bežne používa podľa našej mienky iba príd. meno *celodenný*. Tu je rovnaká situácia ako pri príd. mene od spojenia *každý deň*. Derivát *celodňový*, uvádzaný v SSJ ako zriedkavý, sa prakticky nepoužíva. Pri spojeniach *päť dní* a *deväť dní* sa používajú nielen deriváty *päťdňový, deväťdňový,* ale aj *päťdenný, deväťdenný,* sú tu teda dvojtvary. SSJ niekedy na prvom mieste uvádza derivát na *-ový*, napr. *mnohodňový* i *mnohodenný*, inokedy zas derivát na *-ný*, napr. *niekoľkodenný* i *niekoľkodňový*. Tieto rozdiely sú zbytočné, tvary na *-ový* a *-ný* v obidvoch prípadoch treba uvádzať v rovnakom poradí. Zväčša sa ako základné hodnotia v SSJ skôr podoby na *-ový*, na čo ukazuje spracúvanie derivátov na *-ový* aj *-ný* spoločne práve pri príd. menách s príponou *-ový* a odkaz pri príd. menách na *-ný*, napr. viacdenný p. viacdňový; viacdňový i viacdenný. Rovnako Š. Michalus uvádza, že v súčasnej spisovnej slovenčine sa uprednostňujú podoby na *-dňový*. Podľa nášho pozorovania deriváty na *-ový* a *-ný* sa v zásade používajú rovnako ako dublety. V jednotlivých konkrétnych prípadoch sa dáva prednosť podobám na *-ový* (napr. v denníku Pravda), v iných podobách na *-ný* (napr. v programe zahraničných zájazdov a pobytov DCK Tatratour na rok 1976, pričom základné číslovky sa tu zaznamenávajú číslicami: *5-denný, 6-denný, 7-denný, 10-denný, 11-denný, 12-denný, 13-denný, 15-denný, 17-denný, 19-denný* atď.). Zdá sa, že na používanie podôb s príponou *-ný* vplýva najmä príd. meno *denný* (podoba „dňový" neexistuje) alebo príslovka *denne*, ktorá je zas utvorená od príd. mena *denný*. Podrobnejšie pozorovanie frekvencie podôb na *-dňový* a *-denný* v bežnej jazykovej praxi (v turistických programoch, v praxi turistických sprievodcov, v administratívnych písomnostiach, v cestopisoch atď.) by podľa našej mienky v zásade nezmenilo toto konštatovanie. Nepokladáme za správne hodnotenie podoby *desaťdenný* ako zriedkavej a ani to, že sa k spojeniam *päť dní* a *deväť dní* uvádzajú v SSJ iba deriváty *päťdňový* a *deväťdňový*.

Uzatvárame. Na jednej strane staršie podoby s *-denný* majú oporu v príd. mene *denný* a príslovke *denne*. Na druhej strane sa v súčasnej spisovnej slovenčine skôr používa slovotvorná prípona *-ový* ako slovotvorná prípona *-ný*, čo podporuje používanie podôb s *-dňový*. Výsledkom je existencia podôb na *-denný* a *-dňový* pri niektorých spojeniach so slovom *deň*. V slovníkoch bude vhodné uviesť ešte aj deriváty od niektorých ďalších spojení slov so substantívom *deň*, ktoré sa v bežnej jazykovej praxi vyskytujú alebo môžu vyskytovať, napr. *stodňový/stodenný* (k sto dní), *koľkodňový/koľkodenný* (ku koľko dní; M. Marsinová uvádza iba derivát koľkodňový, porov. však deriváty *niekoľkodňový* a *niekoľkodenný* k spojeniu *niekoľko dní*). *L. Dvonč*